

Compàs

d'amalgama

Núm. 9

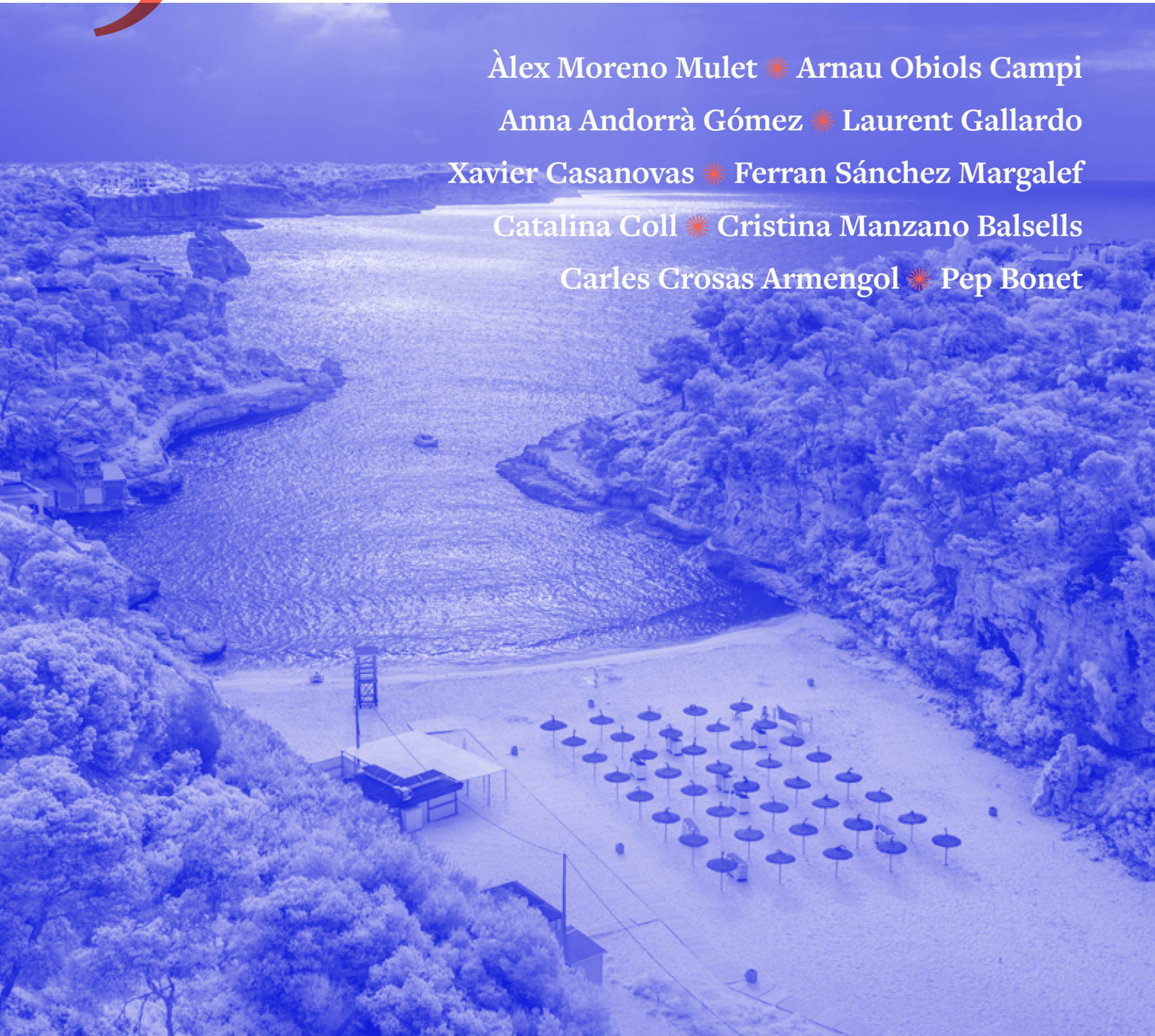
Àlex Moreno Mulet ✨ Arnau Obiols Campi

Anna Andorrà Gómez ✨ Laurent Gallardo

Xavier Casanovas ✨ Ferran Sánchez Margalef

Catalina Coll ✨ Cristina Manzano Balsells

Carles Crosas Armengol ✨ Pep Bonet

SUMARI

Compàs d'amalgama | Núm. 9 | Abril 2024

PÒRTIC

Fantasies rizomàtiques

Francesco Ardolino & Teresa-M. Sala

Pàgina 1

LITTERE

Contra la culminació de la destrucció

Àlex Moreno Mulet

Pàgina 2

ARTIS

A la recerca d'una poètica indomable

Arnau Obiols Campi

Pàgina 6

Genealogies brodades

Anna Andorrà Gómez

Pàgina 10

Josep Maria Miró: epifania del cos indòcil

Laurent Gallardo

Pàgina 16

DOSSIER MONOGRÀFIC: TURISTIFICACIÓ

Respostes al turisme en la poesia contemporània del Carib

Maria Grau-Perejoan

Pàgina 22

La turistificació a València

Alexandre Bataller Català, Julieta Torrents i Sunyol

Pàgina 27

Ecologisme i turistificació

Macià Blázquez-Salom, Ernest Cañada, Nora Müller, Margalida Maria Ramis Sastre

Pàgina 32

Versos contra la turistificació

Andrea Pereira

Pàgina 39

FRONTISTERI

Karl Löwith i el natural transcendent

Xavier Casanovas

Pàgina 46

LEVANA

Alexandre. La formació d'un geni entre savis

Ferran Sánchez Margalef

Pàgina 52

AFINITATS

Modelitzant la matèria a la nanoescala

Catalina Coll

Pàgina 56

La crítica feminista de Harding a la física

Cristina Manzano Balsells

Pàgina 60

CIUTATS

El Caire. *Perpetuum mobile*

Carles Crosas Armengol

Pàgina 64

MIRADES

Pep Bonet.

Paisatges intervinguts

Pàgina 68

Direcció

Francesco Ardolino
Teresa-M. Sala

Consell editorial

Àlex Matas Pons
Mireia Sopena
Daniel Cid

Daniel López del Rincón

Responsables de secció

Littere: Maria Dasca Batalla
Artis: Laia Manonelles Moner

Irene Gras Valero

Martina Ribalta Coma-Cros

Ana Prieto Nadal

Marta Piñol Lloret

Frontisteri: Núria Sara Miras Boronat

Anna Ortín Nadal

Levana: Enric Prats Gil

Afinitats: Sònia Estradé Albiol

Ciutats: Estanislau Roca Blanch

Comitè científic

Javier Araldo

(Universidad Complutense de Madrid)

Alessandra Capuana

(Università di Roma «La Sapienza»)

Pietro Cataldi

(Università per Stranieri di Siena – UNISTRASI)

Alfonsina De Benedetto

(Università degli Studi di Bari Aldo Moro)

Mònica Güell (Paris IV – Paris-Sorbonne)

Maria Llobart

(Université Paul Valéry – Montpellier 3)

Fernando Martínez Nespral

(Universidad de Buenos Aires)

Mary Ann Newman

(Farragut Fund for Catalan Culture in the U.S.)

Marta Segarra (Centre National de Recherche

Scientifique-CNRS-Paris)

Amadeo Serra (Universitat de València)

Camilo de Mello Vasconcello

(Universidade de São Paulo)

Col·laboradors del núm. 9

Anna Andorrà Gómez, Alexandre Bataller

Català, Macià Blázquez-Salom, Pep Bonet,

Ernest Cañada, Xavier Casanovas, Catalina

Coll, Carles Crosas Armengol, Laurent

Gallardo, Maria Grau-Perejoan, Cristina

Manzano Balsells, Àlex Moreno Mulet, Nora

Müller, Arnau Obiols Campi, Andrea Pereira,

Margalida M. Ramis Sastre, Ferran Sánchez

Margalef, Julieta Torrents i Sunyol

Disseny: Quim Duran

© Edicions de la Universitat de Barcelona

Adolf Florensa, s/n, 08028 Barcelona

Tel.: 934 035 430

www.edicions.ub.edu

comercial.edicions@ub.edu

ISSN 2696-1008

DL B 17004-2019

Aquest document està subjecte a la llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada de Creative Commons, el text de la qual està disponible a: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>.

Fantasies rizomàtiques

I, en daurada papallona
transformada, va lleugera
enlairant-se... i vola i vola
cap al sol que l'enllumena.

JOSEPA MASSANÉS

Els versos de Josepa Massanés ens transporten, per lliure associació d'idees, a la imatge de l'efecte papallona i a la voluntat de posar-ho tot en relació. En aquest número de COMPÀS D'AMALGAMA, les genealogies brodades per dones que recull l'artista Tania Berta Judith s'enllacen amb la crítica feminista de Sandra Harding a la física; la poètica indomable que cerca en la música Arnau Obiols té la rèplica de l'epifania del cos indòcil en la dramaturgia de Josep M. Miró; tres reflexions sobre la necessitat de preservar la memòria històrica per evitar la culminació de la destrucció lliguen amb la proposta de Karl Löwith per fer front als perills de la fe en el progrés. Altres temes que es tracten a la revista són l'educació d'Alexandre el Gran i la modelització de la matèria a nanoescala. El dossier monogràfic, dedicat a la turisticació, exposa diferents punts de vista sobre un debat candent, amb les seves implicacions polítiques, socials i culturals. Finalment, la ciutat convidada, el Caire, resumeix, com a bressol de civilitzacions diverses, la perspectiva de conjunt de totes aquestes contribucions.

Francesco Ardolino & Teresa-M. Sala

Convocatòria d'articles / Call for papers

La revista COMPÀS D'AMALGAMA incorpora un dossier monogràfic de caràcter acadèmic i interdisciplinari. El tema escollit per a la pròxima convocatòria és «L'espiritualitat».

La cultura contemporània ha rebut tota una herència de les antigues vies espirituals, i avui, encara que els elements formals del passat hagin canviat, l'ànima que mou bona part de la recerca i la creativitat està imbuïda d'espiritualitat. No hem d'entendre, doncs, aquesta tradició com un llast, sinó com una font de vida. En són un exemple els romàntics i els simbolistes del vuit-cents, que van esdevenir els nous sacerdots de l'art, o, al segle xx, els corrents artístics que neixen de la psicoanàlisi, on somnis, alquímia i mitologia conflueixen.

Aquest dossier vol esbrinar fins on ha arribat l'impuls d'aquelles iniciatives, fent especial atenció a les propostes creatives sobre la transmissió de la tradició espiritual que han sorgit a Barcelona, ciutat oberta a la convivència, la hibridació i l'experimentació, i que ha sabut acollir les noves tendències sense oblidar les seves arrels.

Els textos, que cal enviar en un arxiu adjunt al correu electrònic infopublicacions@ub.edu abans de l'1 d'octubre d'enguany, han de respectar les normes editorials recollides al llibre d'estil que trobareu a <http://www.edicions.ub.edu/refis/compasamalgama-libre-estil.pdf>. Els articles passaran una avaluació a doble cec (*double-blind peer review*), els resultats de la qual seran comunicats als autors en un termini màxim de dos mesos.

Contra la culminació de la destrucció

Preservar la memòria dels horrors del segle passat és fonamental per evitar que els processos d'aniquilació es completin. Tres llibres reflexionen sobre el valor dels testimonis i sobre els perills de la reconstrucció.

Àlex Moreno Mulet
Professional independent

Entrada al camp de concentració i d'extermini
d'Auschwitz-Birkenau.

«¿Què cal fer amb els espais on es van assassinar tantes persones si no poden explicar-se a si mateixos?»

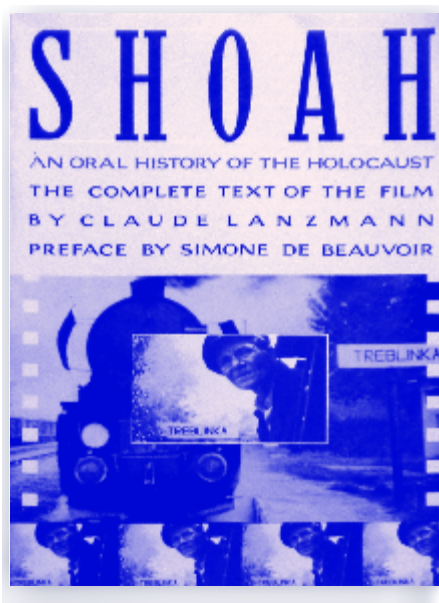
Kolimà, Auschwitz, Treblinka, Hiroshima i Vorkuta. Als ulls de Ryszard Kapuściński, aquests són els inferns que passaran a la història com els pitjors malsons del segle xx. I es podrien afegir a la llista Chel̩mno o Sobibor, Norilsk i Nagasaki, perquè el denominador comú de tots aquests espais és evident: són els llocs on les grans potències mundials han demostrat la capacitat del seu poder destructiu. Coincidències difícils d'explicar a través d'una lògica causal han fet que, entre finals del 2022 i principis del 2023, s'hagin publicat per primer cop en català tres obres fonamentals per enfrontar-se a la història del segle passat; cadascuna reflexiona sobre uns espais que estan separats per milers de quilòmetres, i pot semblar que s'interrelacionen només tangencialment, però les connexions latents que existeixen entre aquests llibres, si se les fa sortir a la superfície, demostren gairebé una necessitat de pensar-los en conjunt. Són *Shoah*, de Claude Lanzmann (Flâneur, 2022); *L'Imperi*, de Ryszard Kapuściński (Folch & Folch, 2022), i *L'home dalt del pont*, de Günther Anders (Club Editor, 2023).

L'obra de Lanzmann és la transcripció dels diàlegs que apareixen al documental homònim, que ja prenia l'any 1985 una posició esteticomoral molt específica quan decidia aproximar-se als camps de concentració i extermini nazis únicament a través de les narracions d'aquells que hi havien participat: testimonis, víctimes i botxins. La de Kapuściński, ara a través del reportatge i la narració de viatges, ara a través dels esquemes i recursos del relat de ficció, és tant una crònica sobre l'esfondrament de la

Unió Soviètica com una conjectura sobre quin serà l'esdevenidor d'un estat que, malgrat la seva desintegració, pretén mantenir la condició imperial. La d'Anders és un diari, dit filosòfic, del seu viatge l'any 1958 a Hiroshima, Nagasaki i Tòquio, on va participar en el IV Congrés Mundial contra les Bombes Atòmiques i d'Hidrogen i a favor del Desarmament, en el qual conviuen reflexions sobre filosofia de la història, testimonis de supervivents de l'explosió de les bombes atòmiques llançades l'agost del 1945,

fragments poètics que apellen a una humanitat gairebé primigènia i transcripcions de les sessions del congrés i de les converses entre els ponents. Tres llibres, al cap i a la fi, difícils d'emmarcar en un gènere concret, en els quals els escriptors elaboren el discurs a partir de la consciència de la indicibilitat del dolor i el patiment que els és narrat, i on tracten d'explicar allò que als testimonis mateixos els resulta indescriptible, unimaginable i incompreensible. Les fronteres d'aquests llocs d'horror, a més a més, són imprecises, i la deshumanització no queda reclosa a les «zones zero»: els guetos jueus, localitzats dins de les grans ciutats, també estan plens de moribunds i cadàvers, com els camps de concentració i extermini; la por i la repressió sovi-

ètiques provoquen que la línia que separa el gulag de l'exterior, tal com raona Guennadi Nikolàievitx a *L'Imperi*, no sigui una frontera entre esclavatge i llibertat, sinó que simplement assenyalava diferents graus de captivitat; la qüestió no és només que la bomba de Nagasaki i els centenars de milers de morts que va provocar es podrien haver evitat, si l'únic objectiu que tenia llançar-la era accelerar una rendició incondicional per part del Japó que ja estava assegurada després del llançament de la bomba a Hiroshima, sinó que la capacitat expansiva de la destrucció arriba a unes quotes inèdites quan l'explosió d'una

Coberta del llibre Shoah. An oral history of the Holocaust, que recull els textos del documental homònim rodat per Claude Lanzmann el 1985.

«La reconstrucció és la destrucció de la destrucció i, per tant, la seva culminació.»

bomba afecta vitalment algú anys després de la detonació, tot i viure a centenars de quilòmetres d'on va caure l'explosiu.

La importància del testimoni per a aquests autors és cabdal, i l'imperatiu jueu *Zakhor!* ('recorda!'), molt més present per qüestions òbvies a l'obra de Lanzmann que a les altres, sobrevola tots aquests textos: la resistència dels supervivents a expli-

car les desgràcies personals, familiars i comunitàries sucumbeix sempre a la comprensió que, tot i les insuficiències del llenguatge, cal relatar què va passar, cal servir-se d'aquestes experiències, sense la pretensió ingènua de creure que això evitarà que els genocidis es repetixin, per advertir del que pot arribar a fer aquell a qui el poder li permet provar d'influir en l'evolució, inherentment caòtica, de

la història. D'aquí prové el valor incalculable del testimoni, així com les fermes posicions que es prenen per tal de no permetre que la memòria caigui en l'oblit. Lanzmann, per exemple, en un dels articles en què compara la seva obra amb *La llista de Schindler*, l'aproximació hollywoodiana a l'Holocaust de Steven Spielberg, es negava a acceptar que per lluitar contra l'oblit calgui resignar-se a una pedagogia de masses que distorsiona i deforma la realitat històrica. Per al cineasta, si no oblidem l'Holocaust no serà gràcies a «productes», sinó a «obres»:

les de Primo Levi, les de Paul Celan. I tenen el mateix paper en els àmbits respectius l'obra de Varlam Xalàmov i la d'Evgènia Ginzburg, la de Kenzaburō Ōe i la de la parella Duras/Resnais.

És ben coneguda l'escena de *Shoah* en què Simon Srebnik, supervivent del camp d'extermini de Chelmno, camina per l'herbam on anys abans hi havia el camp mateix i

on cada dia, explica, cremaven 2.000 persones. Sense l'explicació de Srebnik, l'espectador del documental no pot saber què hi havia per on ell passeja, i això ens planteja un problema: què cal fer amb els espais on es van assassinar tantes persones, on van caure les bombes atòmiques, si no poden explicar-se a si mateixos? Un primer impuls demana que aquests espais de terror siguin recons-

truïts i resignificats, sigui perquè van ser destruïts per aquells que els van construir, justament per no deixar-ne cap rastre, sigui perquè les bombes atòmiques només van deixar muntanyes i muntanyes de runam. Anders, tanmateix, s'adona que això provocaria l'efecte contrari, i ho expressa aforísticament: «La reconstrucció és la destrucció de la destrucció i, per tant, la seva culminació». La solució no passa, a parer seu, per construir-hi monuments commemoratius: crític amb edificis com els museus, que considera espais on descarreguem allò que no sabem on guardar, però que no llencem per vergonya, tampoc troba escaients els diferents monuments que van erigir-se a Hiroshima; potser l'única alternativa adient, diu, era deixar intacte el centre de la calamitat, però ja no hi som a temps.

Memorial Passatges a Walter Benjamin Portbou.

«La història treballa perquè el present sembli etern, desproveït de passats complexos i tot sovint sanguinaris.»

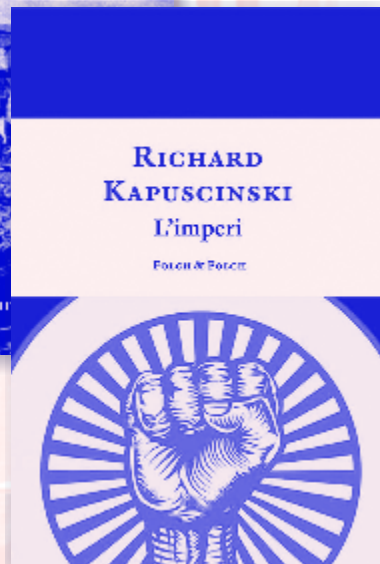
Què cal fer, aleshores? Al capítol «El temple i el palau», Kapuściński explica com l'any 1812, després que els russos atuessin l'ofensiva de Napoleó, es construeix a Moscou un temple immens per al Crist Salvador, en senyal d'agraïment per haver protegit Rússia; cent vint anys més tard, Stalin decideix derruir-lo, tot i disposar d'altres espais, per construir-hi el Palau dels Soviets, un edifici que imagina encara més gegantí, custodiat per una estàtua de Lenin que serà tres vegades més alta que l'Estàtua de la Llibertat. Comptat i debatut, aquí presenciem el destronament d'un Déu pel coronament d'un altre. El temple és esfondrat, però les massacres, les invasions i les guerres no deixen prou temps a Stalin per complir el seu somni, i, passada la seva mort, Khrusxov decidirà aprofitar els fonaments del temple per construir-hi una piscina a l'aire lliure. Kapuściński publica el llibre l'any 1993, i per tant no pot anunciar que just un any després s'inicia el procés de reconstrucció del temple; l'any 2007 s'hi celebra el funeral de Borís Ieltsin. El paràgraf que obre el relat de Kapuściński, quan encara no sabem que el que mira és la bassa, conté l'essència del que cerquen l'artista i l'historiador que lluiten contra l'oblit: «Sempre que passo per allà, no puc apartar la vista d'aquell lloc. Em quedo mirant atentament com si volgués veure alguna cosa a través de la boira, a través del temps, malgrat que, evidentment, no es veu res».

La història treballa perquè el present sembli etern, desproveït de passats complexos i tot sovint sanguinaris, perquè sembli que la catedral del Crist Salvador mai ha

estat enderrocada; qui vetlla per la memòria, en canvi, busca visibilitzar l'estratificació de la història. Només podrem recordar si som capaços de veure i separar les diferents capes superposades que formen la història, encara que l'amuntegament excessiu de cossos i runes que deixa per allà on passa dificulti aquesta tasca. La literatura contemporània ha atorgat al testimoni la importància que li pertoca, i l'esforç que duu a terme aquell que pren la paraula el comprèn avui dia la major part de la nostra població; en un moment com l'actual,

però, en què els monuments són un element decoratiu més del paisatge urbanístic de les nostres ciutats i tot el seu potencial simbòlic ha quedat obsolet, en un moment en què fins i tot els espais destinats a recordar les catàstrofes de la nostra pròpia història són constantment empesos per les lògiques de la mercantilització —les vies que porten a Auschwitz-Birkenau com el *photocall* idoni per treballar el *personal branding*; Portbou com un gran *escape room* on pots salvar Walter Benjamin—, cal tornar als espais mateixos, repensar-los i trobar noves

maneres d'adquirir una consciència històrica col·lectiva, sense haver d'acceptar aquella pedagogia de masses que tant criticava Lanzmann. ●

Imatge de fons: projecte del Palau dels Soviets, que havia de construir-se als anys trenta en l'emplaçament de la derruïda catedral de Crist Salvador, a Moscou. Les obres es van aturar per l'esclat de la Segona Guerra Mundial.

A la recerca d'una poètica indomable

Imagineu-vos per a aquest inici de text que feu una lectura impossible a les fosques. Una lectura rítmica en veu alta amb els ulls esbatanadament clucs. Som-hi.

Arnau Obiols Campi
Professional independent

Cloc!

Fusta seca, mida petita, roc xic percussor, espai clos de poc ressò.

Xim-xim.

Crec.

Ruum.

Un moixó llunyà, l'espetic d'una taula per l'escalfor del sol i el brunzit d'un motor que s'atansa.

Fins aquí el joc onomatopèic.

En primer pla, el *cloc!*, s'endú el cap i comencen les imatges. No ens en podem escapar.

El *xim-xim*, el *crec* i el *ruum* els hem d'anar a buscar. Volen una escolta més atenta perquè són en un segon pla.

Tots ells, però, tenen la particularitat de fer-nos sentir que formem part del mateix entorn sonor.

El so és l'element essencial quan parlem de música. Fins i tot quan parlem de silenci. Haruki Murakami diu que «el silenci no és només l'absència de so. També hi ha un so que és el silenci».

L'inici del text proposa quatre sons. Un d'ells és provocat en un primer pla i els tres restants formen part de l'entorn sonor d'un lloc i un moment determinat i són en un segon pla, més allunyats. Aquest simple exercici d'analitzar els plans sonors és una manera senzilla de prendre consciència d'una escolta atenta que ens aporta moltíssims estímuls i informació.

A més a més, en el cas d'un text, hi podem afegir una altra capa sonora: el ritme buscat i propi de les paraules, el fraseig i la mateixa musicalitat de la llengua.

Per tant, tenim una capa sonora abstracta en què els sons es defineixen ells mateixos, i una altra, més lligada al llen-

guatge, que es va autoexplicant a mesura que avança una paraula, una frase o un text.

Ambdues capes sovint es rebleguen, es barregen, es confronten i s'abracen entre llenguatge, imatges i abstracció.

Aquesta escolta atenta amb què he volgut començar és possiblement l'inici d'un interès pel so i per la música i, per tant, d'un lloc i un moment concrets.

A l'hora de crear, és evident que *l'ara i aquí* és potser el més important en l'àmbit de la música improvisada. Escoltar l'espai i com reacciona a les nostres intervencions, reaccionar a les aportacions dels altres i del lloc mateix, en definitiva, escoltar el moment present. Si es tracta de compondre, també és interessant dilatar aquesta idea de *l'ara i aquí* i crear tenint en compte un espai o un territori, i a la vegada pensar els plans sonors com una mena de línia del temps en què el present està format de sons del passat i

Arnau Obiols. Fotografia de Josep Maria Augé Fradera.

«El meu camí, amb més o menys encert, és fer cantar la vida a través meu.»

sons que cerquen nous camins. En aquest sentit, alguns dels elements clau que crec que aporten consistència a les creacions artístiques són les següents.

A dalt de tot i sense dubtar-ho, la *Natura*. Una paraula que per a mi es concreta en les muntanyes, els boscos i tot allò que hi associem, però que té infinites maneres de veure i sentir. Aporta misteri i indomabilitat, ens sobrepassa, i a l'hora de crear fa que la mateixa obra no es limiti en l'individu. Universalitza la creació, estableix un sentiment de pertinença a un àmbit inabastable i comú.

Un altre element important a l'hora de fugir, en certa manera, de l'individualisme en les obres artístiques —que, per altra banda, és inevitable en qualsevol creació— és el corpus de *música comunitària*. Em refereixo a la música que rep denominacions diverses com música d'arrel, de tradició oral, tradicional, folk, etc. Totes aquestes etiquetes segurament tenen una part de veritat i una altra que simplement ens serveix per encasellar, simplificar o facilitar la comunicació en un primer moment. Crec que és encertat anomenar-la *música comunitària* perquè inequívocament forma part d'una comunitat. El que aporta d'important aquest corpus, aquest cançoner canviant que el temps va modelant, són principalment tres aspectes: és una música *immaterial*, *anònima* i un *bé comú*. A parer meu, són els tres aspectes de gran riquesa que aquesta música ens aporta a l'art i al món actuals.

Una altra vegada, la música comunitària, com en el cas de la *Natura*, ens aporta aquesta sortida de l'individu i la pertinença a un ens inabastable i en aquest cas local i universal alhora.

A partir d'aquestes músiques comunitàries, que fins a l'època contemporània no ha estat altra cosa que la música que ha fet una comunitat concreta i que ha modulats amb el temps, reflexiono sobre quina relació hi tenim avui.

Per un costat, exposo la meva humil *teoria del còdol* per tal de trobar-hi una explicació poètica. Amb la teoria del cò-

dol, l'*aigua* som les persones i la comunitat; el *llit* d'un riu o d'un torrent és el territori; i els *còdols* són les cançons i les músiques comunitàries. Si partim d'aquestes associacions podem establir les relacions següents:

L'*aigua* (*comunitat*), nova i canviant, modela constantment el *llit* del riu (*territori*) i, a conseqüència d'això, arrodoneix i poleix les pedres i tot allò que troba. D'aquest contacte constant, en resulten els còdols (*cançons*) que van agafant forma, es van fent pel pas continuat de l'aigua i van canviant a poc a poc però constantment. Sovint, veiem que el riu o el torrent s'ha eixugat, l'aigua que naixia als alts cims ja no hi és, però els còdols, de formes arrodonides i suaus, ens recorden que l'aigua els va fer com són. Amb les cançons, la coincidència amb aquest fet és evident. La història i el pas del temps fa que algunes cançons hagin perdurat amb l'essència indomable d'una roca, però fetes lentament i amb la saviesa acumulada de diverses generacions. D'altres, en canvi, han desaparegut, han marxat com els sediments que s'endú una torrentada.

Aquestes cançons que per algun motiu han perdurat i ens han arribat fins avui, sigui de manera oral o en el que jo anomeno *guies de camp* de la cançó —que són els cançoners escrits—, no sempre troben el seu espai en els temps actuals perquè els canvis de vida són realment importants. Quan això passa, em recorda aquell altre plantejament meravellós, el concepte perejaumià del *femer*, que exposo de la manera següent: podem triturar, trinxar i empassar-nos totes aquestes músiques que ens han arribat però que ja no ens podem fer nostres (per la lletra, per la música, per tot plegat), i d'aquesta manera ens serviran d'adob per a noves creacions, com l'arbre mort al bosc que genera nova vida a mesura que es converteix en humus.

La música comunitària tan lligada a un territori i a la mateixa *Natura* em fa pensar en les paraules de Gary Snyder quan parla de la imaginació poètica com el territori de la ment salvatge i diu: «La ment salvatge reflecteix la gran veritat del nostre ésser antic, del nostre ésser animal i espiritual».

Arnau Obiols. Fotografia de Pepe Camps.

Si fins ara he parlat d'aquests dos elements, la Natura i la música comunitària, que serveixen per anar més enllà de l'individu, ara us vull parlar precisament d'aquell treball que pertany a un terreny més personal. Com és evident, és impossible separar la part individual d'aquesta altra més comuna i universal, però sí que podem assenyalar alguns aspectes que ens ajuden a entendre de què estem fets.

Personalment, sento que les meves creacions i la meua pròpia vida i manera de pensar són fetes de bocins d'altres persones que m'inspiren, de mons diversos que m'apassionen i que, en el fons, formen part del mateix món.

Si ens centrem específicament en l'àmbit musical, els meus ingredients són la bateria i la percussió, que m'han acompanyat des dels inicis musicals i m'han aportat el joc, la curiositat, el descobriment, el so i també els coneixements, la tècnica, els llenguatges, l'estudi, la recerca artística, l'aprofundiment... i la consciència que la música s'ha de cuidar, que et demana ser-hi sempre.

La bateria, per tant, és la meua base a partir de la qual he anat afegint elements en diferents graus d'importància. Un dels més importants és la veu. He tractat la veu des d'un punt de vista lligat clarament a la música d'arrel o comunitària. És així perquè la meua porta d'entrada al cant ha estat per aquesta via, però també per una voluntat de cantar d'una manera determinada i allunyada de certs refi-

naments estètics. Una manera de cantar personal, però que duu incorporada un tarannà col·lectiu lligat a un entorn natural, el Pirineu. La bateria m'ha menat a aquesta recerca constant que per a mi defineix l'artista, a àmbits abstractes i profunds. La veu, en canvi, quan he decidit portar-la als escenaris i treballar-la d'una manera conscient, ha estat per a mi una gran remoguda física i mental.

Casar aquests dos mons tan primitius com la percussió i la veu des d'un punt de vista actual m'ha estat revelador. Entre altres coses, he après que primitiu i avantguarda ragen de la mateixa font.

A partir d'aquí, hi ha un món de timbres, textures i recursos per fer créixer i per arranjar un vestit a mida per a cada música. En aquest sentit, les gravacions de camp enteses d'una manera holística, l'inacabable món de l'electrònica, els instruments acústics que aporten timbres diversos o el que a mi m'agrada anomenar *botànica sonora*, és a dir, elements sonors de la natura que fan que les composicions o les improvisacions tinguin una personalitat particular.

En definitiva, cantar a la vida pot ser confortable i agradós, però la meua recerca va en un altre sentit. El meu camí, amb més o menys encert, és fer cantar la vida a través meu. Com quan la saba es torna fulla sense haver-ho d'explicar a ningú. ●

MARIA MARIA MARIA
THOMASA JOSEFA
YNES FRANCISCA LV
JULIANA LVSCIA MARI
RSVLA MARIA CONCEPCIO
RAMONA TERESA

Genealogies brodades

Les avantpresents en la pràctica tèxtil de Tania Berta Judith

La gestualitat de les puntades que avancen i retrocedeixen, que es van repetint: l'artista Tania Berta Judith recupera aquesta memòria compartida que travessa la genealogia de les dones, diluint les velles barreres entre l'art i l'artesanía.

Anna Andorrà Gómez
Universitat de Barcelona

Imatge de fons de les pàgines 10 i 11: detall de 267 *abuelas* (2017), de Tania Berta Judith. Fotografia de l'artista.

«Teixir genealogies feministes implica girar-nos, mirar cap al passat.»

Teixir genealogies feministes implica girar-nos, mirar cap al passat, per veure quines formes de vida, quines memòries i pràctiques, han nascut i viscut als marges de la història hegemònica, i abraçar, així, el seu potencial polític. La meua genealogia la protagonitzen mans moltes, com dirien les historiadores de l'art Rozsika Parker i Griselda Pollock (1981/2021), que han fet dels fils una forma d'(auto)cura i creació. El llenguatge tèxtil, relacionat amb l'aprenentatge corporal i amb la transmissió oral, ha estat compartit per generacions de dones. Així, com a investigadora i feminista, tinc el desig de recuperar la relació de les pràctiques tèxtils amb el meu llinatge, emmirallant-la, també, amb la d'altres, per abraçar aquesta genealogia col·lectiva, aquest cabdell transtemporal compartit, on ens trobem amb les avantpresents, que, tal com afirma Mar Gallego (2020), autora que ha encunyat el terme, no són avantpassades.

L'artista Tania Berta Judith em va convidar no només a conèixer la seva genealogia, sinó a tocar-la. Emprant la tècnica del brodat, les seves puntades evocuen històries mitològiques i familiars, dialogant amb matèries tèxtils d'altres, normalment, membres de la seva família. Tota matèria tèxtil «passada», que és una matèria amb memòries, porta l'empremta d'altres mans, quasi invisibles, però que es reconeixen, per exemple, en els sargits. Juntament amb ells, l'artista broda.

A la seva primera peça, *267 abuelas* (2017), l'artista recupera un llençol de l'aixovar de la seva àvia, en el qual broda el nom de les dues-centes seixanta-set avantpresents que el seu pare va poder recuperar de l'arbre genealògic familiar des del segle XVI fins a l'actualitat. Els noms que onegen a la tela naveguen entre buits i acaben abans de la meitat del llençol, amb la finalitat de materialitzar l'absència: la d'aquelles que no es van poder recuperar, però també deixant buit per les que vindran. A *267 abuelas*, hi són totes reunides a través de la puntada.

Corporalitats tèxtils i gestualitats no lineals

Per Tania Berta Judith, les seves peces són el resultat d'un procés, d'una trobada amb les seves àvies; en el qual,

tal com explica l'artista, t'endinses en un estat meditatiu basat en la repetició, que s'assimila a una oració que es repeteix al llarg de generacions. En aquest sentit, la investigadora Tania Pérez-Bustos (2021) destaca aquesta repetició com quelcom constitutiu de la pràctica tèxtil en general i del brodat en particular. Per ella, l'acció permet resguardar la memòria corporal d'allò que es fa, una repetició que és per aprendre i entendre les puntades:

Son muchos los cuerpos que aprenden y repiten, los cuerpos de quienes enseñan y aprenden, los cuerpos que se evocan al repetir, el propio cuerpo que se envuelve sobre sí mismo al realizar este gesto y con ello, de forma especular parece también desplegarse y multiplicarse (Pérez-Bustos, 2021, p. 38).

Tania Berta Judith evoca i repeteix, s'expandeix i multiplica, i ho fa a través del brodat a punt passat, el qual desplega la puntada cap endavant, però després torna enre, i subratlla també, metafòricament, la importància del passat. Així, des d'una repetició que avança i retrocedeix, l'artista rememora la gestualitat tèxtil que s'ha fet durant tants anys, per continuar expandint-la.

Rememorar altres pràctiques, altres dibuixos, altres cal·ligrafies

Expandir la memòria tèxtil dins la història de l'art implica assenyalar les violències i els oblitats de la disciplina, que ha mantingut aquesta memòria a la seva ombra. Moltes reclamem posar-la al centre, ja que, tal com afirmà Parker (1984/2019), «to know the history of embroidery is to know the history of women» (p. IX). El brodat va ser classificat com a part de les artesanies, les quals es van jerarquitzar com a inferiors a les belles arts. Segons Parker (1984/2019), aquesta jerarquització té una connexió important amb les categories home/dona, ja que va coincidir amb el desenvolupament d'un ideal patriarcal de feminitat. La divisió entre art i artesanía va sorgir al Renaixement, quan el brodat s'estava convertint en una activitat per a dones aficionades que la duïen a terme a casa sense remuneració econòmica. Més endavant, al segle XVIII, aquesta divisió es va evidenciar en el pas dels

**267 abuelas (2017), de Tania Berta Judith.
Fotografia de l'artista.**

tallers artesanals a les acadèmies artístiques, en el mateix moment en què es naturalitzava el mencionat ideal patriarcal de feminitat. Així, tal com indicà l'autora, el que diferenciava el brodat era *on* es feia i *qui* brodava: a l'esfera domèstica i, normalment, dones.

Tania Berta Judith utilitza el brodat, que resguarda aquesta memòria de dones, i aconsegueix expandir-la i reivindicar-la, ahora que recupera la seva genealogia, també de dones, per ocupar l'espai artístic amb la voluntat de «donar veu a totes les meves àvies, a totes les me-

ves ancestres, en un espai on no han pogut ser» (Tania Berta Judith, comunicació personal, 3 de juliol de 2023). Es considera, doncs, un canal, com es pot apreciar a obres posteriors a *267 abuelas* en què broda els dibuixos i calligrafies de les seves àvies. Aquests dibuixos i calligrafies no pertanyen a les elits, han nascut al marge de les acadèmies, que no les han acollit, motiu pel qual són viscudes, en moltes ocasions, amb vergonya. Així, l'artista les rememora i reivindica aquestes formes dissidents de dibuixar i escriure.

«Al llençol de Tania Berta Judith hi puc veure les meves àvies, els seus gestos i història.»

I «te acompañan todas»...

La memòria que evoca Tania Berta Judith, doncs, és una memòria de reunions familiars, de sales d'estar amb fills i puntades. L'artista fotografà l'obra *267 abuelas* al terrat de la seva àvia, tornant la peça al lloc on les pràctiques tèxtils s'havien fet històricament. Veure un llençol amb noms femenins onejant el vent, estès com qui deixa que la roba s'eixugui al sol, rememora aquests espais i les persones que els han ocupat. També, com els brodats de les àvies, es va pensar com a regal. En aquest cas, com a regal de noces per a la seva germana, amb el qual li va voler dir: «Te acompañan todas».

«Te acompañan todas» esdevé, també, un leitmotiv i un objectiu de la historiografia feminista per a aquelles que cerquem genealogies que puguem habitar. Per fer-ho em situo *amb* i *entre* allò que investigo, amb l'amor i el desig com a motor de la investigació. Maite Garbayo-Maeztu defineix la figura de la historiadora de l'art feminista com un ésser desitjant, un cos-espai que permet, justament, que el passat i el present es toquin, se superposin «como lugar de encuentro con los fantasmas. Como forma de encontrar madres y abuelas mientras se realiza un trabajo de tejer genealogías feministas» (Garbayo-Maeztu, 2023, p. 143).

L'art i la historiografia serveixen per traçar aquestes genealogies feministes que possibiliten sortir de les pràctiques i discursos hegemònics i generar-ne d'altres amb què unir-nos amb les dones del passat. Això permet posar en dubte la configuració de la història lineal, en la mesura que «el pasado no está cerrado, y continúa afectando al presente» (Garbayo-Maeztu, 2023, p. 139).

Hem de recuperar aquestes històries i puntades, expandir-les, i reconèixer les gestualitats que ens precedeixen per connectar amb passats que han volgut que oblidem, però que viuen en brodats, en teles, en dibuixos. Tania Berta Judith ho fa, i aconsegueix que l'art pugui contenir la història d'àvies, les seves mans, fent que aquesta pràctica no sigui només seva, sinó que sigui col·lectiva, trans-temporal, perquè hi habiten ella i les avantpresents.

Al llençol de Tania Berta Judith hi puc veure les meves àvies, els seus gestos i història. Una història que ens parla de les dones que ens acompanyen, com fantasmes que s'evocuen en anomenar-les, en brodar-les. És aquest eco de les avantpresents el que travessa el temps i es materialitza quan en repetim els gestos, quan en recuperem les tècniques, quan en redibuixem els traços. *267 abuelas* fa que, sota dos-cents seixanta-set noms, ens abrigallem les filles i netes que abracem una història comuna escrita amb puntades. ●

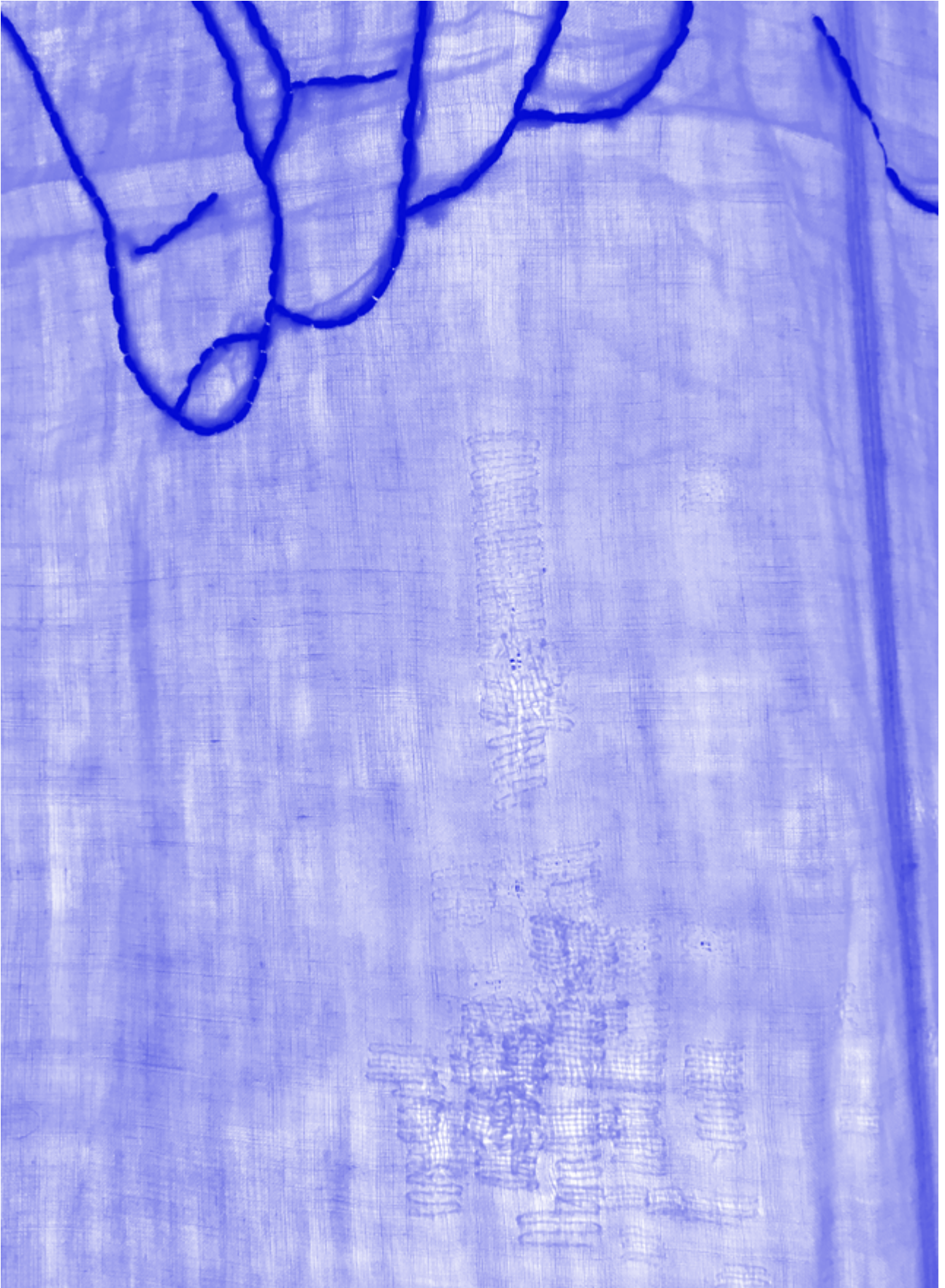
Nota

Aquest article neix d'una entrevista no publicada amb l'artista Tania Berta Judith, duta a terme el 3 de juliol de 2023.

Bibliografia

- Gallego, M. 2020. *Como vaya yo y lo encuentre: feminismo andaluz y otras prendas que tú no veías*. Libros.com.
- Garbayo-Maeztu, M. 2023. «Tocar el pasado: estrategias feministas para historiar el arte contemporáneo en el Estado español». *MODOS: Revista de Historia da Arte*, 7(2), pp. 121-161. <https://doi.org/10.20396/modos.v7i2.8672097>.
- Parker, R. 2019. *The Subversive Stitch: Embroidery and the Making of the Feminine*. Londres: Bloomsbury (1a ed. 1984).
- Parker, R. i Pollock, G. 2021. *Maestras antiguas: mujeres, arte e ideología* (R. Vázquez Ramil, trad.). Madrid: Akal (1a ed. 1981).
- Pérez-Bustos, T. 2021. *Gestos textiles: un acercamiento material a las etnografías, los cuerpos y los tiempos*. Bogotá: Universidad Nacional de Colombia.

Imatge de la pàgina 15: detall d'un sargit de Minotauro (2019), de Tania Berta Judith. Fotografia de l'artista.

Josep Maria Miró: epifania del cos indòcil

L'eix central del teatre de Josep Maria Miró és el cos, com a forma bàsica d'escriptura i com a objecte del poder sotmès a les pressions socials que el subjuguen. Deixant que el desig es desbordi i flueixi lliurement, les seves obres proclamen la bellesa del cos emancipat.

Laurent Gallardo
Université Grenoble Alps

Una escena de *La dona que perdia tots els avions*, amb direcció de Josep Maria Miró, al Teatre Nacional de Catalunya (2014). Fotografia de May Zircus / TNC.

«Per a Miró, el cos és el fonament de l'escriptura, la seva raó de ser.»

I el teu cos: l'obstinada penetrant acció.

GABRIEL FERRATER

Le désir est révolutionnaire.

GILLES DELEUZE
i FÈLIX GUATTARI

És impossible entendre el teatre de Josep Maria Miró sense esmentar el lloc cabdal que el cos hi ocupa. El cos no és un simple altaveu, una realitat incòmoda a la qual el teatre s'ha d'acomodar per transmetre un discurs que, si bé és teatral, nega la seva raó orgànica relegant-lo a la condició d'auxiliar, de titella incorpori. Per a Miró, el cos és el fonament de l'escriptura, la seva raó de ser. I si aquesta escriptura pren una forma teatral és perquè està ontològicament lligada als cossos que la porten i que, gràcies a ella, es fan sentir. Aquí rau la seva dimensió política: el teatre de Miró ens mostra com el cos és l'objecte del poder, que conforma un règim polític, social i cultural per subjugar-lo i frenar els seus fluxos de desig. Què passa, però, quan el desig es desborda a l'esfera social, quan el teatre —aquest art de la visibilitat dels cossos— el treu de sobte a la llum?

Des de *La dona que perdia tots els avions* (2009), l'aflorament del desig i el desig d'emancipació del cos són al centre de l'escriptura de Miró. A l'obra, la Sara, una turista

professional el treball de la qual consisteix a redactar dossiers per a empreses turístiques del primer món, desembarca en una illa del Carib per recollir les últimes pertinències del seu marit, que acaba de morir en estranyes circumstàncies. Aquest s'havia instal·lat a l'illa, als confins del món que aleshores era seu, per portar una vida lliure dels lligams socials que coartaven el seu desig. La Sara no només descobreix les raons d'aquest exili, sinó que experimenta l'alliberament del propi cos, vivència que la portarà a perdre l'avió de tornada. En aquesta illa tercermundista, ben lluny dels codis socials que estructuraven la seva existència, la Sara s'emancipa d'un règim disciplinari —el de les societats occidentals— amb el qual s'identifica. Potser ha perdut la vista, però quan un home autòcton li posa la mà al coll, ella percep una realitat nova, desconeguda fins aleshores, com si el seu cos entrés en tensió: hi ha, per una banda, el simulacre social que la converteix en una dona cega al desig —abandonada pel marit— i, per l'altra, un deure de veritat que la porta a reconèixer-se com un cos desitjant i desitjable.

«L'aflorament del desig i el desig d'emancipació del cos són al centre de l'escriptura de Miró.»

A l'extrem oposat d'aquesta veritat sobre el cos i les seves dependències, a *Gang bang* (2011) Miró retrata, entre molts altres personatges, un polític ombrívol que freqüenta amb assiduitat una *backroom* gai, satisfent així un desig sexual que condemna públicament: «Demòcrata, d'aquí en avall; cristià, d'aquí en amunt —s'exclama. Una cosa és la idea de país i, l'altra, el que faci cadascú en el seu temps lliure» (Miró, 2018, p. 71). L'escriptura de Miró qüestiona precisament aquesta separació en què es basa la hipocresia social, de manera que el dramaturg se situa en la línia de Michel Foucault, per a qui «el cos està directament immers en el camp polític [perquè] les relacions de poder l'investeixen, el marquen, l'entrenen, el torturen, l'obliguen a treballar, a fer cerimònies, li exigeixen signes»¹ (1975, pp. 33-34). En l'àmbit social, tota aquesta biopolítica es manifesta mitjançant una activitat difusa però constant sobre els cossos, que s'exerceix a través de diferents institucions —escoles, administracions, hospitals i presons— per conformar una normalització que Miró s'esforça a desemmascarar per denunciar-ne els efectes nocius.

En aquest sentit, *El cos més bonic que s'haurà trobat mai en aquell lloc* (2021) és sens dubte una de les seves obres més emblemàtiques, tot i que formalment inauguri un nou cicle. A diferència de les anteriors, Miró ha optat pel monòleg. Ja no es tracta d'insistir en la manera en què els dispositius de control actuen sobre els subjectes —aquesta era la perspectiva d'*El principi d'Arquimedes* (2011) i de *Temps salvatge* (2018)—, sinó en com els subjectes són afaïçonats, en la seva vida moral, per una normalització social que tolera els abusos sobre els cossos més vulnerables i, al mateix temps, impedeix el desig d'afirmació dels subjectes que escapen al patró social hegemònic. Foucault ens recorda que la normalització és una relació de poder, que cerca menys constrènyer i castigar que incitar i guiar la conducta dels altres i d'un mateix. El filòsof resumeix aquesta nova racionalitat del poder afirmant que opera com a «conducta de conductes» (1988, p. 1056).

L'obra de Miró s'obre amb la imatge del jove Albert, un noi de disset anys que ha estat assassinat, emasculat, en

un camp de farratge a prop d'un poble d'aspecte edènic, on la bellesa del paisatge amaga una foscor infinita. La imatge transmet la vulnerabilitat d'un cos desitjat per tots i amb qui tots han satisfet el seu desig. En aquest poble, Albert actua com el Visitant de la pel·lícula *Teorema* de Pasolini, que apareix a la vida d'una família burgesa per lliurar-se físicament sense comptar ni demanar res a canvi. Com el protagonista pasolinianà, l'Albert representa la intrusió de l'autenticitat en una vida inautèntica. Amb quina intenció? Salvar aquest món de la falsedat o revelar la hipocresia social que va condemnar el seu pare? Deu anys abans de l'assassinat de l'Albert, el Ramis, que a la infantesa havia estat víctima d'abusos sexuals, es va suïcidar per por que aquest llast silenciador el portés a reproduir amb el seu fill una violència que el va ferir quan era nen. Per a Eliseu-Eli-Pink-Blue —una altra víctima d'abusos sexuals, condemnat a l'ostracisme pel poble—, Albert «s'hauria acabat tirant tothom i hauria estat l'apocalipsi del poble. Això, és clar... L'apocalipsi. O no. Una de dues: o era la primavera del desig o un àngel exterminador que volia matar-nos a tots, tot el poble, amb la seva bellesa i el seu sexe» (Miró, 2021, p. 81).

Miró no pretén revelar-nos la identitat de l'assassí d'Albert —com faria el teatre televisiu tan de moda actualment a Catalunya—, sinó que vol qüestionar la responsabilitat col·lectiva d'aquesta mort ignominiosa. A les notes que acompanyen l'obra, el dramaturg explica que «el cos» forma part d'un «tríptic de l'epifania» que encara està escrivint; «un tríptic», remarca, «no una trilogia. Hi insisteixo perquè em sembla important». Si aquest text resulta epifànic, com ho pot ser un quadre, és perquè exposa teatralment tota la força del desig. A qui van dirigits els cinc monòlegs que estructuren el text? Encara que, en alguns d'ells, el destinatari sembli identificable —l'alcalde del poble en el cas de l'Antònia (la mare de l'Albert), el marit en el cas de la Júlia (la professora i amant del noi)—, aquests monòlegs són també discursos interiors, exterioritzats pel teatre, que prenen la forma d'una confessió. «A Occident», destaca Foucault, «l'home s'ha convertit en una bèstia de la confessió» (1975, p. 80), gràcies a la qual es beneeix el sexe reproductiu i es persegueix implacable-

ment «la dona histèrica, el nen masturbador i l'adult pervers» (1975, p. 81). Miró inverteix la dimensió repressiva de la confessió: ja no està vinculada a la necessitat violenta imposada per l'ordre moral —com a la doctrina catòlica—, sinó a una obligació de dir la veritat sobre un mateix, actitud que Foucault anomena «parresia»² (2016, p. 21).

A l'obra de Miró, aquesta voluntat parresiàstica té una dimensió individual i alhora col·lectiva. En fer que aquests cinc monòlegs siguin interpretats per un sol actor, es pretén mostrar com l'acció (o la inacció) individual genera i legitima un ordre moral. La finalitat d'aquest ordre és circumscriure un espai de llibertat i, al mateix temps, condemnar els cossos que se situen fora del seu domini. Alliberant el desig dels altres, l'Albert revela la contingència d'aquesta moralitat. Ens diu: hi ha una altra manera de viure el desig que tothom pot experimentar sense por del càstig. La bellesa del seu cos, fort i vulnerable, posa al descobert la misèria sexual i la hipocresia d'aquests individus —el personatge de Ricard n'és l'expressió més exemplar—, defensors d'una moral de què s'enorgulleixen amb cinisme per actuar immoralment. La profanació de la bellesa és, en última instància, la manifestació més aclaparadora de la força repressiva d'aquest règim moralitzador, que considera la insubordinació de l'Albert i de l'Eliseu Pink-Blue com una amenaça, que no tolera la dissidència, que mata o exclou

Un moment d'El cos més bonic que s'haurà trobat mai en aquest lloc, amb direcció de Xavier Albertí, al teatre Romea (2022). Fotografia de Felipe Mena.

per exercir el poder mitjançant l'exemplaritat del càstig.

Miró ens demostra, però, que no hi ha res més epifànic que la bellesa d'un cos indòcil. Com la filosofia de Nietzsche, el seu teatre proclama la sobirania del cos creador, que es regeix per l'examen ètic (bo vs. dolent) i no pel judici moral (bé vs. mal). «Per això us molesta la vida i la terra», clama el Zarathustra de Nietzsche als menyspreadors del cos. «A la mirada obliqua del vostre menyspreu, hi ha una enveja inconscient»³ (2011, p. 128). L'enveja de viure una vida autèntica i ser primavera del desig. ●

Notes

- 1 Totes les citacions de Michel Foucault han estat traduïdes per l'autor.
- 2 El terme prové del grec *παρρησία*, *parrhèsia* (*pān* = tot + *rhēsis/rhēma* = locució, discurs), que significa «dir-ho tot» i, per extensió, «parlar lliurement». Segons explica Foucault, implica no només la llibertat d'expressió, sinó l'obligació de parlar amb la veritat per al bé comú, fins i tot davant d'un perill individual.
- 3 Traduït de l'alemany per l'autor.

Bibliografia

- Foucault, Michel. 1975. *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. París: Gallimard.
- 1988. «Le sujet et le pouvoir». Dins: Foucault, Michel. *Dits et écrits II, 1976-1988*. París: Gallimard.
- 2016. *Discours et vérité*. París: Vrin.
- Miró, Josep Maria. 2018. *Gang bang*. Dins: Miró, Josep Maria. *Teatre reunit (2009-2018)*. Tarragona: Arola.
- 2021. *El cos més bonic que s'haurà trobat mai en aquest lloc*. Tarragona: Arola.
- Nietzsche, Friedrich. 2011. *Also sprach Zarathustra. Ein Buch für Alle und Keinen*. Berlín: Insel Verlag GmbH.

Fotografia de Pep Bonet

Dossier monogràfic

Turistificació

Coordinat per Maria Grau-Perejoan

La indústria turística, com a pilar del sistema capitalista, està en creixement constant i, en la seva forma massificada, provoca un malestar social d'abast global que anomenem turistificació.

Aquest dossier mostra que les societats turistificades, ja sigui a les illes Balears, el Carib, València o la Costa Brava, en pateixen unes severes conseqüències: degradació mediambiental, gentrificació, precarització laboral i pèrdua de drets i identitat. Els articles posen l'èmfasi en la necessitat de transformació d'aquest fenomen social i presenten distintes respostes, que van des de models culturals més sostenibles fins a alternatives de(s)coloniales i postcapitalistes. Perquè col·locar al centre de l'atenció el benestar de les persones i el territori significa reclamar la urgència del decreixement per sortir de la turistificació imperant.

Respostes al turisme en la poesia contemporània del Carib

Maria Grau-Perejoan*

Universitat de Barcelona
maria.grau@ub.edu

Resum: Aquest article se centra en la poesia contemporània caribenya escrita en anglès que denuncia l'impacte de la indústria turística i proposa alternatives per a la creació de futurs alternatius, de(s)coloniais. La poesia analitzada subratlla la naturalesa neocolonial de la indústria que fa palesa la falta de sobirania de la regió. A més, tal com evidencien els poemes, les configuracions mítiques que persisteixen en la definició de les illes com a espais marcats per la segregació i l'aïllament, en realitat, caracteritzen la indústria turística. Per acabar, els versos inclosos denuncien que els ferris, els catamarans i els creuers que permeten que els turistes es puguin desplaçar per la regió posen de manifest la falta de «mobility justice» per als illencs. La impossibilitat de mobilitat interillenca, reservada en gran manera als turistes occidentals, obstaculitza la creació d'un diàleg arquipelàgic i, per tant, d'aliances insulars que permetin explorar de forma col·lectiva turismes alternatius i alternatives al turisme.

Paraules clau: poesia caribenya, turisme, neocolonialisme, mobilitat, illes.

Responses to tourism in contemporary Caribbean poetry

Abstract: This article deals with contemporary anglophone Caribbean poetry that denounces the impact of the tourist industry and advances alternatives for the creation of decolonial futures. The work examined highlights the neo-colonial nature of tourism and

Compàs d'amalgama, ISSN 2696-0982 / e-ISSN 2696-1008, abril 2024, núm. 9, pp. 22-26. DOI: 10.1344/Compas.2024.9.5
Data de recepció: 3-11-2023. Data d'acceptació: 9-12-2023.

Llicència CC BY-NC-ND. © Compàs d'amalgama, 2024.

* Maria Grau-Perejoan és professora del Departament de Llengües i Literatures Modernes i d'Estudis Anglesos de la Universitat de Barcelona. La seva recerca se centra en la literatura caribenya i la traducció literària. Darrerament, s'ha dedicat a l'estudi de la poesia especulativa caribenya i ha publicat nombrosos articles en revistes nacionals i internacionals indexades, com *Atlantis: Journal of the Spanish Association of English Studies*, *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies* o *Island Studies Journal*. També ha coeditat i cotraduït la premiada antologia bilingüe de poetes caribenyes contemporànies *The Sea needs no ornament / El mar no necesita ornamento* (Peepal Tree Press, 2020). ORCID: 0000-0003-2553-2639.

Aquesta publicació és part del projecte de I+D+i PID2022-136904NB-I00 «Comunitas/Immunitas: relational ontologies in Atlantic anglophone cultures of the 21st century» finançat per MCIN/AEI/10.13039/501100011033/ i «FEDER Una manera de fer Europa».

the lack of sovereignty that the industry brings to the fore. As shown in these poems, the colonial mythical configurations that describe islands as isolated and segregated spaces define, in reality, the tourist industry. Lastly, Caribbean verse focuses on ferries, catamarans and cruise ships, as these allow tourists to freely move across the region, thus highlighting the lack of “mobility justice” for islanders. Being largely reserved for tourists, inter-island mobility also prevents neighbouring islands from forging alliances that would contribute to collectively exploring alternative tourisms and alternatives to tourism.

Keywords: Caribbean poetry, tourism, neocolonialism, mobility, islands.

El Carib ha estat durant segles punt de trobada de mons diversos. Tot i tenir una tradició cultural rica, reflex de la seva llarga història de cosmopolitisme, en l'imaginari popular occidental la regió no és més que un arxipèlag exòtic, distant i homogeni i, per sobre de tot, un destí turístic. El desconeixement i la representació hegemònica d'arrels colonials que descriu les illes del Carib com a llocs tropicals paradisiacs continuen imperant. La indústria turística, sens dubte, és un dels principals responsables de disseminar aquest constructe. Tal com apunta Derek Walcott, la indústria presenta l'arxipèlag a través d'una «high-pitched repetition of the same images of service that cannot distinguish one island from the other» (1998, p. 81). A més, aquesta visió homogeneïtzant i esbiaixada s'acompanya, en tractar-se d'un espai format per illes, d'una conceptualització mítica d'arrels imperials que, com afirma Elizabeth DeLoughrey, va ser vital per a la colonització de la regió (2007, p. 8), i que les caracteritza com a estàtiques, aïllades i sense possibilitat de progrés.

Si ens fixem en el Carib anglòfon, la indústria turística es va desenvolupar en el mateix moment en què s'independitzaven les primeres colònies de Jamaica i Trinidad i Tobago el 1962. L'efímera durada de l'anomenada West Indian Federation (1958-1962) —que comptava amb el suport de la major part de la intel·lectualitat caribenya— va abocar l'arxipèlag a l'actual situació política de petites illes-nació, en contraposició a la potencial força conjunta d'una federació d'illes. En l'actualitat, el Carib és la regió del món que depèn més del turisme (Gössling, 2003, p. 4), però els beneficis que la indústria reporta a les economies de les distintes illes són extremadament limitats. Emilio Pantojas García apunta que només entre deu i trenta cèntims de cada dòlar gastat pels turistes contribueix a l'economia domèstica (2022, p. 71). Es tracta d'una indústria que en gran manera pertany, controla i és administrada per companyies estrangeres multi-

nacionals. Per tant, el turisme és una de les demostracions més clares de la vigència de l'antic sistema colonial d'explotació. La indústria no només evidencia la situació neocolonial de la regió, sinó que per molts intel·lectuals caribenys és descrita com a «neo-plantation» (Pantojas García, 2022; Strachan, 2002; Pattullo, 1996). Aquesta condició es fa patent en la reutilització de grans cases senyorials, on durant l'esclavatge vivien els propietaris de les plantacions, com a hotels que allotgen turistes majoritàriament blancs i occidentals. Fins i tot es fa servir el nom «Plantation» per batejar establiments hotelers de luxe. L'escriptora Marlene Nourbese Philip assenyala el menyspreu de la indústria en el fet de posar noms com Plantation Beach Villas a allotjaments de luxe d'estil colonial de nova construcció a la seva illa natal de Tobago. La poeta fa evident, així, el pes històric del terme: «“Plantation” is not “just a name”... Not on this piece of land» (1997, p. 170). Tant l'ús de les cases senyorials com del terme «Plantation» són descaradament racistes, ja que evocuen un passat lligat a l'esclavatge. És a dir, una història caracteritzada per segles de violència, abusos i deshumanització de la població local, majoritàriament afrodescendent.

Des de fa dècades, el turisme no ha passat desapercebut en la literatura del Carib escrita en anglès. Autors de reconegut prestigi mundial, com l'escriptora Jamaica Kincaid i l'anteriorment mencionat Derek Walcott —Premi Nobel de Literatura 1992— han representat i qüestionat la indústria en la seva obra i n'han emfatitzat la connexió amb el colonialisme. Obres fundacionals en aquest àmbit com *A small place* (1988) i *Omeros* (1990), de Kincaid i Walcott respectivament, se centren al voltant de la revisió dels discursos neocolonials imperants que la indústria turística desperta o fa revifar. Centrant-nos en la poesia, ja a finals del segle passat les poetes jamaicanes Olive Senior i Velma Pollard denunciaven la perpetuació d'un sistema d'opressió d'arrels colonials. A «Meditation

on yellow», Olive Senior denuncia l'avarícia i el servilisme que l'arribada de turistes perpetua (Senior, 1995, p. 15):

A new set of people
arrive
to lie bare-assed in the sun
wanting gold on their bodies
cane-rows in their hair
with beads – even bells

L'extracció passada de matèries primeres s'ha transformat ara en el turisme extractiu de masses. L'or i els canyars, que ara busquen veure reflectits en els seus cossos, relacionen els turistes amb els colonitzadors als quals ha de servir la veu poètica, tot i estar-ne cansada després de «five hundred years of servitude» (1995, p. 16). El poema suggereix que el turisme difumina la línia entre servilisme i servitud i perpetua un sistema que manté la regió depenent. De forma similar, Velma Pollard a «Virgin island suite» imagina Francis Drake i John Hawkins, pirates que van participar en l'espoli britànic de la regió, relacionant-se ara amb uns «altres blancs» (Pollard, 1992, p. 11):

How like a toothless lion here
this Drake who with his
brother Hawkins
[...]
naming hotels and beaches
teeming with those
other whites
who this time come
for other conquest
sun and sea and brown
shrouding their need
to conquer and to own

Els hotels i les platges ara es bategen amb els noms de pirates britànics, senyal de l'amnèsia històrica de la indústria o més aviat de la perpetuació de l'espoli i la pulsio adàmica passades. A més, la poeta compara «aquells altres blancs» amb lleons —animals que en la iconografia colonial representen l'imperi britànic— ara aparentment desdentegats. Per a Pollard, els nous conqueridors, afins als pirates del passat, amaguen o sacien la necessitat de conquerir i posseir a través del turisme.

Centrant-nos ara en veus encara més recents, el poeta de les illes Verges Britàniques Richard Georges situa el poema «At the waterside» a les primeres hores d'un dia d'agost en què el jo poètic presencia l'arribada del ferri carregat de turistes. Georges constata la deriva retrògrada de l'illa, sense temps per recordar la prò-

pia història i sacrificant l'espai propi per fer lloc als nous colonitzadors (Georges, 2017, p. 60):

In the nascent hours of August, the ferry
lurches towards the grey dock through blue-green waters
adorned with gold sargassum and white-capped tourists.
[...]
Crowded marinas spread where the mangroves drown
filled with reddened wayfarers on catamarans.
Not even the hands on the captain's wheel are brown
when the sea can segregate, make us all islands.
Then the ochre days when the boat pulls into port
I will remember a schooner sailed by brown hands.

Tal com es pot veure en els primers i últims versos de la primera secció, el poema denuncia l'impacte mediambiental causat pel turisme. La degradació passada, causada per segles de dominació i explotació colonial, sumada a la present —en la qual el turisme té un paper principal—, expliquen per què el Carib és una de les regions més afectades pel canvi climàtic. A conseqüència de la perpetuació d'aquestes «formes colonials d'habitar el món» (Ferdinand, 2022), en el poema, els manglars desapareixen per fer lloc a ports esportius dels quals salpen els catamarans amb turistes blancs cremats pel sol i capitanejats per mans blanques. S'emfatitza, així, el control de les corporacions multinacionals estrangeres que s'asseguren que el contacte amb la població local sigui reduït o inexistent. Tal com afirma Angeliq Nixon, la indústria reproduceix dinàmiques destructives en qüestions de raça i gènere pròpies de l'esclavatge i el colonialisme (2015, p. 14). D'aquesta manera, i subvertint així la configuració mítica que descriu les illes pel seu aïllament i estancament, és la indústria turística la que s'assegura de mantenir l'aïllament en evitar el contacte entre els turistes i la població local. Georges afirma que quan el mar ens pot segregar, val més fer-nos illes, en les quals no regna l'aïllament, sinó la diversitat i la hibridesa. En contra d'aquesta conceptualització limitant i reduccionista de la indústria turística, Georges suggereix que les illes són precisament espais de trobada amb el potencial, fins i tot, de funcionar com a «protected space[s] from which to gather force and promote collective empowerment» (Sheller, 2020, p. 52).

Així doncs, quan l'embarcació per als turistes es queda a port pel mal temps, el poema recorda una goleta conduïda per unes mans negres en referència al conegut poema «The schooner flight» de Walcott (1977, p. 3):

In idle August, while the sea soft,
and leaves of brown islands stick to the rim
of this Caribbean, I blow out the light
by the dreamless face of Maria Concepcion
to ship as a seaman on the schooner Flight.

Com apunten els primers versos de la primera secció del poema, un mateix mes d'agost, el jo poètic comença una travessia que el portarà a recórrer el Carib i navegar les seves aigües per entendre's ell mateix i la història de la seva regió, marcada i fins i tot definida pel mar. Cal subratllar la contraposició entre la goleta conduïda per mans caribenyes poc després de la independència i el catamarà conduït per mans estrangeres que transporta o pertany a turistes en l'actualitat. En el poema de Georges el mar segrega, és a dir, el turisme fa retrocedir la regió i la desdibuixa fins al punt que no té temps per recordar el seu passat: «This is a rock with no time for history» (2017, p. 60). En canvi, a «The schooner flight» el mar és tot el contrari. Punt d'origen de la civilització caribenya, el mar simbolitza el conjunt d'històries humanes que confegeixen un origen comú per a la civilització caribenya.

Si els catamarans serveixen perquè els turistes es puguin moure al voltant d'una illa o un petit arxipèlag, els creuers són un dels principals mitjans de transport amb què molts turistes occidentals viatgen per la regió. Polly Pattullo explica que aquests hotels flotants fan gala d'una suposada superioritat, ja que ofereixen un «trouble-free environment» (1996, p. 169). Per tant, no només, tal com hem vist a «At the waterside», l'aïllament i la segregació defineixen la indústria, sinó que a més els creuers fan explícita la falta de contacte amb la població local i la fan servir com a reclam per atreure turistes. Liam Campling i Alejandro Colás expliquen que els creuers ofereixen «“remote, pacified and private isolation” de la “crowded, demotic and conflictive mainland”» (2021, p. 272). D'aquesta manera, els creuers actuen com agents protectors o filtres perquè els turistes, des de la posició superior de la coberta o cúpula, vegin reflectida la seva visió hegemònica de la regió. Per tant, aquests enormes hotels flotants mantenen els turistes encara més aïllats, i els illencs, alienats en el seu propi espai.

«Paradise», del poeta de Santa Llúcia Kendel Hippolyte, se centra en l'impacte dels creuers. Els dos primers versos, en què el jo poètic presencia l'enèsima arribada del creuer anomenat «Paradise», marquen el to del poema (Hippolyte, 2012, p. 13):

Every time this tourist ship named Paradise come dock
in the harbour
you does realize we never going to make it.

Presenciar com el creuer atraca de nou en el port de la capital de l'illa, Castries, sumeix el jo poètic en el pessimisme. La indústria turística, i els creuers en particular, comercialitzen amb la imatge paradisiàca i este-reotipada del Carib i amb la seva presència recorden a la població local la subjugació econòmica a la indústria del turisme. Hippolyte fa explícita la dependència a la indústria quan descriu els creuers i els turistes a bord com «the good ship» i «absentee plantation owners» (2012, p. 13) respectivament, ja que durant la breu parada a l'illa recorden a la població que conserven en gran manera la sobirania d'antany i simbolitzen la transformació de la missió extractiva imperial abans apuntada.

El convenciment que els creuers són un dels indicadors més paradigmàtics de la subjugació de la regió i el neocolonialisme imperant és compartit pel poeta de Puerto Rico Roque Raquel Salas Rivera. En el poema «la conversión de una suma de dinero en una suma de mercancías / the conversion of a sum of money into a sum of commodities», Salas Rivera denuncia la condició colonial i el deute impagable que ofeguen l'illa de Puerto Rico i proposa accions col·lectives com compondre un poema, creure una dona violada o manifestar-se en contra de la junta de control fiscal imposada pel govern estatunidenc, entre d'altres. Els últims versos del poema imaginem una acció col·lectiva final que gira al voltant dels creuers (Salas Rivera, 2018, p. 52-53):

por cada cálculo errado,	for each miscalculation,
salvas una bahía.	you save a bay.
por cada bahía que salvas	for each bay you save,
le damos a esta isla	we give this island
un anti-crucero de esperanza	an anti-cruise ship of hope,
y hundimos todos los cruceros	and we sink all the cruise
	ships,
y hundimos todos los cruceros.	and we sink all the cruise
	ships. ¹

El creuer, antònim de possibilitat, horitzó o futur, és partícip de la degradació mediambiental de Puerto Rico. Salas Rivera imagina un futur sense creuers, en què de forma col·lectiva la població els enfonsa tots per posar fi a una de les representacions més ubiqües i ineludibles, a causa de les seves dimensions, del sistema d'opressió colonial. Els dos versos finals fan èm-

¹ La collecció apareix en format bilingüe amb les traduccions del mateix autor.

fasi en el paper fonamental d'aquestes embarcacions, en tant que metàfores de tot allò que obstaculitza la creació d'un futur alternatiu per a Puerto Rico i que ha de ser combatut necessàriament de forma col·lectiva.

Així mateix, tant creuers com catamarans subratllen la necessitat urgent d'establir un sistema de mobilitat més just. Aquestes embarcacions reservades per als turistes evidencien la falta de «mobility justice» (Sheller, 2018) a la regió. En gran manera, només els turistes tenen el privilegi de moure's entre illes, ja que no existeix una xarxa de transports marítima que connecti les illes veïnes (amb l'excepció d'illes que formen part d'una mateixa nació). Per tant, aquesta limitació quant a mobilitat interillena, que el turisme posa encara més de manifest, dificulta que es puguin crear aliances entre les diferents illes que es troben separades per raons geogràfiques i també lingüístiques (herència dels diferents passats colonials), però que igualment pateixen l'impacte de la globalització i han de contenir l'embat de qüestions urgents contemporànies com el turisme. El desconeixement mutu impossibilita que es desenvolupi una identitat arquipelàgica que permeti fer front de forma col·lectiva a les imposicions d'una robusta indústria neocolonial que, tal com afirma Robert Fletcher, és un dels pilars del capitalisme (2019, p. 532). D'aquesta manera, les possibles aliances resultants podrien permetre reduir l'impacte de la indústria turística, redistribuir-ne de forma més justa els beneficis i afavorir, entre altres qüestions, la millora d'un sistema de mobilitat intra-regional.

En contra de la persistent construcció colonial que defineix les illes en termes d'aïllament i estancament, la poesia caribenya analitzada il·lustra la capacitat de les illes de tenir una posició central a l'hora de proposar conceptualitzacions innovadores (Baldacchino, 2006, p. 10). Els poemes recollits coincideixen a assenyalar l'impacte de la indústria i reivindiquen el potencial de les illes per decidir i dissenyar estratègies de reconstrucció pròpies de la regió, ja que, tal com afirma Mimi Sheller, la regió caribenya és hereva de resistències i supervivències històriques, que la situen en una posició privilegiada per guiar-nos en les circumstàncies globals actuals d'incertesa (2020, p. 147).

Bibliografia

Baldacchino, Godfrey. 2006. «Islands, Island Studies, Island Studies Journal». *Island Studies Journal*, 1(1), pp. 3-18.

Campling, Liam i Colás, Alejandro. 2021. *Capitalism and the sea: The maritime factor in the making of the modern world*. Londres i Nova York: Verso.

DeLoughrey, Elizabeth M. 2007. *Routes and roots: Navigating Caribbean and Pacific Island literatures*. Honolulu: University of Hawai'i Press.

Ferdinand, Malcom. 2022. *Decolonial ecology: Thinking from the Caribbean world* (A. P. Smith, trad.). Cambridge: Polity Press.

Fletcher, Robert. 2019. «Ecotourism after nature: Anthropocene tourism as a new capitalist fix». *Journal of Sustainable Tourism*, 27(4), pp. 522-535. <https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1471084>.

Georges, Richard. 2017. *Make us all islands*. Bristol: Shearsman.

Gössling, Stefan. 2003. *Tourism and development in tropical islands: Political ecology perspectives*. Cheltenham: Edward Elgar.

Hippolyte, Kendel. 2012. *Fault lines*. Leeds: Peepal Tree.

Kincaid, Jamaica. 1988. *A small place*. Nova York: Farrar, Straus and Giroux.

Nixon, Angélique V. 2015. *Resisting paradise: Tourism, diaspora, and sexuality in Caribbean culture*. Jackson: University Press of Mississippi. <http://dx.doi.org/10.14325/mississippi/9781628462180.001.0001>.

Pantojas García, Emilio. 2022. *De la plantación al resort. El Caribe en el siglo XXI* (2a ed. digital). Alba Sud – Instituto de Estudios del Caribe. <https://www.albasud.org/publicacion/es/113/de-la-plantacion-al-resort-el-caribe-en-el-siglo-veintiuno>.

Pattullo, Polly. 1996. *Last resorts: The cost of tourism in the Caribbean*. Londres: Cassell.

Pollard, Velma. 1992. *Shame trees don't grow here but Poncianas bloom*. Leeds: Peepal Tree.

Philip, Marlene Nourbese. 1997. *A genealogy of resistance and other essays*. Toronto: Mercury.

Salas Rivera, Roque Raquel. 2018. *Lo terciario / The tertiary*. Oakland: Los Plebeyos Creativos.

Senior, Olive. 1995. *Gardening in the Tropics*. Newcastle: Bloodaxe.

Sheller, Mimi. 2018. *Mobility justice: The politics of movement in an age of extremes*. Londres i Nova York: Verso.

Sheller, Mimi. 2020. *Island futures: Caribbean survival in the Anthropocene*. Durham: Duke University Press. <http://dx.doi.org/10.1515/9781478012733>.

Strachan, Ian Gregory. 2002. *Paradise and plantation: Tourism and culture in the anglophone Caribbean*. Charlottesville: University of Virginia Press.

Walcott, Derek. 1977. *The Star-Apple Kingdom*. Londres: Jonathan Cape.

Walcott, Derek. 1990. *Omeros*. Nova York: Farrar, Straus and Giroux.

Walcott, Derek. 1998. «The Antilles: Fragments of epic memory». Dins: *What the twilight says: Essays*, pp. 65-84. Nova York: Farrar, Straus and Giroux.

La turistificació a València

Noruega i altres mirades literàries

Alexandre Bataller Català
i Julieta Torrents i Sunyol*

Universitat de València / Universitat de Barcelona
alexandre.bataller@uv.es / julieta.torrents@ub.edu

Resum: Aquest article presenta la transformació de València, una ciutat que s'ha convertit en un destí turístic de primer ordre, fet que n'ha alterat la configuració urbanística i la comunitat local. Partint del concepte de l'antiturisme, s'analitza com s'ha plasmat el procés de turistificació de la ciutat des de diferents àmbits. La literatura, com s'evidencia en *Noruega*, de Rafa Lahuerta, ha estat una eina per explorar aquests canvis i plantejar preguntes sobre el futur de la ciutat com a destinació turística. Aquesta novel·la, juntament amb altres novel·les ambientades a València, configuren la ruta literària «De l'antiturisme a la globalització», que mostra l'impacte de la turistificació i la pèrdua dels trets genuïns.
Paraules clau: turisme, ruta literària, turistificació, València, antiturisme.

Touristification in Valencia. *Noruega* and other literary views

Abstract: This article discusses the transformation of Valencia, a city that has become a top tourist destination, which has led to changes in its urban landscape and local community. Starting with the concept of "antiturism", it analyzes how the process of touristification has manifested in the city from various perspectives. Literature, as exemplified

Compàs d'amalgama, ISSN 2696-0982 / e-ISSN 2696-1008, abril 2024, núm. 9, pp. 27-31. DOI: 10.1344/Compas.2024.9.6
Data de recepció: 10-10-2023. Data d'acceptació: 27-11-2023.

Llicència CC BY-NC-ND. © Compàs d'amalgama, 2024.

* Alexandre Bataller Català és professor titular del Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura de la Universitat de València. Coordina el grup de recerca Geografies Literàries. Ha publicat treballs sobre plurilingüisme, didàctica de la poesia i literatura popular oral i investiga sobre espai i territori en educació literària, amb l'ús de rutes literàries i, especialment, de les noves tecnologies. ORCID: 0000-0003-1731-7592.

Julieta Torrents Sunyol és investigadora postdoctoral Margarita Salas. Forma part dels grups de recerca Poció (Poesia, Art i Educació) de la Universitat de Barcelona i Geografies Literàries de la Universitat de València. Les seves línies d'investigació versen sobre l'educació poètica, especialment la poesia experimental, la creativitat, les geografies literàries des del món educatiu i la literatura popular. ORCID: 0000-0003-1280-3268.

by Rafa Lahuerta's *Noruega*, has been a tool to explore these changes and raise questions about the city's future as a tourist destination. This and other novels set in Valencia form a literary route "from antiturism to globalization", highlighting the impact of touristification and the loss of genuine characteristics.

Keywords: tourism, literary route, touristification, Valencia, antiturism.

València, «capital mundial de l'antiturisme»

Més que un moviment ben definit, l'antiturisme és sobretot una actitud intel·lectual. Tot i que el nombre de turistes ha augmentat a passos de gegant amb els anys, la pràctica del turisme no és universalment benvinguda. Les recerques destaquen els riscos que pot desencadenar alhora que insten la societat i les autoritats a prendre mesures efectives per controlar-lo i regular-lo (Aramberri, 2016).

La ciutat de València dels darrers anys del franquisme va ser proclamada «capital mundial de l'antiturisme» pel crític britànic Kenneth Tynan,¹ que va visitar València des del 1951, en l'article «The judicious observer will be disgusted», publicat en la revista literària *The New Yorker* el 1970, un text provocador i colpidor traduït al castellà el 1978 i al català el 2021. La seua percepció sobre els valencians destacava el seu desdeny cap als visitants. Sembla, escriu, que «es desviuen per desanimar el turisme» (Tynan, 2021, p. 59). Conclou de forma taxativa:

És, espere, una ciutat massa perversa i antiestètica per a figurar mai en la ruta turística regular. Em dic a mi mateix que la gent no està preparada per a ella (definitivament la ciutat no està preparada per a ells), però puc estar equivocat. Pot ocórrer que pel simple acte de declarar València perfecta per a l'antiturisme, estic aruïnant-la per als antituristes (Tynan, 2021, p. 101).

La transformació de València en un destí turístic

S'ha assenyalat (Prytherch i Boira, 2009) que la tercera ciutat més gran de l'Estat, amb una població de residents dins d'una àrea metropolitana de més d'1,5

milions d'habitants ha rebut una escassa atenció externa, tot i que aquella «capital mundial de l'antiturisme» ha esdevingut un centre cultural i econòmic mediterrani i una destinació de primer ordre per als visitants estrangers. Amb dades del curs 2022-2023, en l'àmbit universitari, la Universitat de València és la primera de tot Europa en recepció d'estudiants Erasmus. Amb la Universitat Politècnica de València, sumen vora 6.000 estudiants que han triat València. Vivim ara el temps de l'èxit turístic de la ciutat. Com a mostra, la revista *Forbes*, el novembre del 2022, va triar València com la millor ciutat del món per viure-hi, per la seua qualitat de vida (Begley, 2022).

La metamorfosi de la ciutat s'ha fet visible en el seu paisatge canviant, plasmat en el monumental complex cultural i lúdic de la Ciutat de les Arts i les Ciències i en la creixent gentrificació i turistificació del centre de la ciutat. L'any 1981, 35.415 habitants vivien al districte de Ciutat Vella, mentre que el 2007 només en quedaven 25.368, xifra que arribà als 27.983 l'any 2022. L'any 1992, la ciutat de València no superava els 400.000 turistes, mentre que l'any 2007 ja va tenir dos milions de visitants, que van créixer fins als tres milions l'any 2019. Avui dia, passada la pandèmia, les dades van en augment i mostren la consolidació de València com a destí turístic urbà.

En els anys seixanta, la ciutat de València sí que feia bo el diagnòstic antiturístic de Tynan (1970), per la proliferació de símbols festius buits (taronges, baraca, falles, clima i paella), la destrucció creixent del patrimoni, que en feien un destí turístic de pas, una ciutat que podia visitar-se en poques hores (Obiol, 2009). Els canvis operats amb el canvi de segle, amb la creació de la Ciutat de les Arts i les Ciències, i els esdeveniments esportius internacionals —XXXII America's Cup (2007), GP d'Europa d'Automobilisme (2008-2015)— marquen el canvi de rumb: «el tránsito desde una ciudad con turismo a un destino multiproducto o con turismo metropolitano» (Obiol, 2009, p. 103).

Els estudis confirmen el canvi operat en la política turística dels anys noranta, basat en un *re-imageneering* construït des de dalt que reinterpreta la ciutat tant per a turistes com per a residents. El tombant de se-

¹ Kenneth Tynan va nàixer a Birmingham (Regne Unit) el 1927 i va morir a Santa Monica (Califòrnia, EUA) el 1980. Cèlebre crític teatral, format en l'elitista Magdalen College d'Oxford, va publicar regularment en capçaleres d'enorme prestigi, com *The Observer*, de Londres, o *The New Yorker*, de Nova York. És l'autor de la comèdia musical *Oh Calcutta!*, estrenada a Broadway amb un gran èxit. Tynan era amic de grans personalitats del món del teatre, del cinema i de la literatura del seu temps, com Orson Welles, Marlene Dietrich, Ernest Hemingway o Tennessee Williams. Ideològicament situat en l'esquerra, va intervenir en els grans debats de l'època: des de la revolució cubana fins al pacifisme o la lluita contra el racisme als Estats Units.

gle és el moment d'aquest canvi de rumb, amb la preeminència de la Ciutat de les Arts i les Ciències, la nova icona turística, paisatgística i monumental, que vulgaritza les altres imatges i marques de la ciutat, per acabar «convirtiendo a sus habitantes en poco más que espectadores de su panorama turístico» (Puche, Obiol, 2011, p. 206).

La gentrificació turística de València

La «gentrificació turística» ha estat definida com la conversió de determinades zones urbanes en enclavaments turístics segregats i orientats al consum (Cocola-Gant, 2018). Els centres de les ciutats, associats a l'autenticitat i amb un alt valor històric, cultural i patrimonial, acaben sent mercantilitzats simbòlicament. Un cas estudiat és el del boom immobiliari del centre històric de Palma i de les polítiques neoliberals que el van alimentar (Franquesa, 2013) i, també, el de València (Santamarina i Ruiz, 2013). Determinats entorns històrics pateixen dinàmiques d'estetització, tematització i mercantilització, amb l'objectiu de convertir-los en escenaris que funcionen com a parcs temàtics per al consum turístic, en un procés de «disneyficació». El paisatge de la ciutat esdevé una mercaderia. En aquest procés, el patrimoni acaba deslligant-se del context i de les relacions i usos socials que el doten de sentit. Emergeixen, aleshores, vells problemes socials, com la gentrificació, la turistificació del centre, l'explotació laboral i l'impacte ambiental. L'economia hi té a veure: Uber, Airbnb o Deliveroo han començat a canviar les condicions d'habitatge, laborals i de mobilitat, com demostren els recents estudis aplicats al cas valencià (Romero, 2018).

La plataforma Veïnat en perill d'extinció, que en gener de 2018 va publicar el manifest titulat «Mesures per a lluitar contra la turistificació en Ciutat Vella» i accions com la protesta «Ciutat Vella no està en venda», que denuncia els efectes provocats per la turistificació, han estat estudiades per Fioravanti (2022). Les accions del moviment han estat orientades a disputar el relat sobre el turisme com una font de riquesa inqüestionable i, en una segona etapa, a desenvolupar estratègies de contenció dels efectes de la turistificació, amb exigències sobre la regulació dels allotjaments turístics. Com s'ha estudiat (Cocola-Gant, 2018) i comprovem en el cas de València, els impactes negatius dels apartaments turístics provoquen l'expulsió del veïnat, la transformació del comerç local, la privatització i saturació de l'espai públic, el deteriorament de la convivència i la ruptura dels sentits de lloc.

Noruega, la novel·la de la destrucció de la memòria urbana

S'ha definit la *Noruega*, de Rafa Lahuerta —un fenomen literari, amb més de 20.000 llibres venuts i una traducció en castellà—, com la gran novel·la de València, la cartografia sentimental de la ciutat devastada dels anys vuitanta. Una història que, a més del narrador i la seua família, fa protagonista els carrers de Ciutat Vella, el barri degradat per l'abandó primer i la globalització, les franquícies i el turisme de masses després. Una València sòrdida, desarticulada, però també genuïna. Una València que ja no existeix, convertida en un espai turistitzat, intercanviable amb el de moltes altres ciutats. El crític Enric Sòria (2021) incideix en la idea de plany de la ciutat desapareguda:

El principal encert de *Noruega*, la primera i molt ambiciosa novel·la en català de Rafa Lahuerta, és fer-ne protagonista just aquesta ciutat agònica, donar veu a la memòria del seu oblit. I això, ho fa esplèndidament. Dir que és un homenatge a la València extinta es quedaria molt curt. És un plany fúnebre, un panegíric fervent, i també el detallat testimoniatge d'un procés letal, a més d'una reflexió molt penetrant sobre les causes, les circumstàncies i la vivència d'aquesta extinció.

A la mateixa novel·la es fan evidents les decisions del poder econòmic com a responsables dels efectes indesitjats de la gentrificació turística:

L'imaginari urbà va sucumbir a la dinàmica uniformitzadora del turisme de masses i les seues cadenes. Batejar-lo com a indefugible motor econòmic va ser un gran colp d'efecte per a silenciar els dissidents. És l'economia, estúpids, és l'economia. La llei del capitalisme salvatge es va convertir en el gran cervell de la convivència organitzada (Lahuerta, 2020, p. 49).

S'hi reivindica, de forma elegíaca, una ciutat encara sense turistes —«S'hi palpa una enyorança indissimulada de la ciutat "antitúristica" que el crític teatral britànic Kenneth Tynan va descriure» (Maceda, 2021)—, lluminosa en la seua decadència:

En agost de 1984 València era una ciutat sense turistes, condemnada a l'ostracisme dels manuals i la penombra literària. Com a destí improbable no admetia comparació: era la gran joia oculta del Mediterrani, un calze clandestí. Coronar el seu misteri exigia desaprendre totes les paraules de la tribu, administrar amb paciència l'efecte lisèrgic de les seues ruïnes, assolir una muralla de tòpics. Des de la perifèria sostenia el caràcter neuròtic de les ciutats inacabades que no es reconeixen davant l'espill. La seua decadència no procedia de la melancolia, sinó de l'esclat de la llum. L'excés de llum

ocultava les ferides i les amagava darrere d'un teló de fem. Amb el fem es mantenia el cinturó d'horta que abocava el mite de l'opulència. L'opulència era la falla de l'haca i la Carlota, un ensomni recurrent que nodria en sordina la fràgil epopeia d'un *regionalismo bien entendido* que no anava més enllà de lacrimògens versos fallers (Lahuerta, 2020, p. 21).

Noruega ha estat estudiada, també, des d'un punt de vista sociològic, des la connexió entre l'enfonsament del centre urbà i el personal (García Pilán, 2022). En molts passatges de la novel·la es denuncia la desaparició d'un paisatge urbà físic, amb edificis enderrocats, i social, amb comerços que acaben tancant:

Durant aquell període —parle de mitjans dels anys 80— la Ciutat Vella encara no era un decorat de guerra esguitat de solars, però la poteta de la decadència s'aguaitava feroç. [...] Les ruïnes estaven en el seu esplendor efímer però colossal. A poc a poc desaparegueren les lleteries, els ultramarins, les carboneries, les ferreteries, les merceries, molts tallers, alguns obradors de pa, no poques carnisseries. Vivíem instal·lats en la tensa vespra dels enderrocs. Això recorde, l'estrepit de la seva caiguda en el cor de la ciutat. La sensibilitat i la memòria eren conceptes aniquilats. No hi havia plusvàlua en la rehabilitació del laberint. En nom d'allò etern es mutilaren les empremtes d'allò memorable. No sé si hi havia alternativa. Desconec les claus que permetien que una societat encerte en les seues decisions patrimonials. [...] Gràcies al iao i a la seua exigència no vaig fer costum d'allò quotidià. Ja s'encarregava ell d'obligar-me a vore tot el que passava. En eixe sentit, créixer entre pisos abandonats i finques a punt d'assolar-se fou un aprenentatge superior (Lahuerta, 2020, p. 78).

«De l'antiturisme a la globalització»: una ruta literària

Dins el context del IV Congrés Geografies Literàries, tinguérem ocasió de passejar per la ciutat amb una mirada literària, seguint un recorregut literari que relacionava *Noruega* amb altres novel·les ambientades en la ciutat de València i que anomenarem «De l'antiturisme a la globalització».²

Amb l'anàlisi de la ruta literària podem fer una aproximació a l'impacte que ha generat la turistifica-

ció en una ciutat que, de mica en mica, ha anat perdent els trets genuïns, aquells que configuren el caràcter singular de cada lloc. Les obres literàries que cartografien l'entramat i la història de la ciutat són testimonis d'aquests canvis.

Amb un itinerari que tenia l'inici en les portes de Quart i la fi en la Universitat, al carrer la Nau, en tres grups i guies en tres llengües (català, castellà i anglès), la ruta aportava, a més de fragments de *Noruega*, uns altres textos narratius que reflecteixen aquests canvis esdevinguts en la ciutat de València, que han acabat per convertir els valencians, com explica Joan Francesc Mira (2008, p. 237), en «turistes en la seua pròpia casa». I, també, parades puntuals en espais que visibilitzen un canvi de paisatge lingüístic, on el castellà i l'anglès cada vegada ocupen més espai públic i on la presència del valencià és més residual. Un exemple és l'edifici de l'antic València Cinema, al carrer Quart, que fou un referent del teatre independent i antifranquista dels anys setanta, convertit actualment en la seu de la universitat italiana LABA (Libera Accademia di Belle Arti): LABA Valencia, School of Art Design and New Media, especialitzada en disseny, art, multimèdia, cinema i espectacle, amb tota la retolació exterior en anglès, com en tants altres casos.

A *Per qui toquen les campanes* d'Ernest Hemingway, el qual va visitar València en diverses ocasions, hi conversen dos personatges sobre el caràcter ambivalent de la ciutat, entre la percepció de la manca d'hospitalitat i el gaudi del clima, del menjar i del bullici:

—No em va agradar València.

—Per què no? —inquirí ella, estrenyent de nou el braç a en Robert Jordan—. Per què no et va agradar?

—La gent és mal educada i jo no els entenien. Només sabien dir-se xe els uns als altres!

—I ells t'entenien, a tu? —li preguntà la Maria.

—Feien veure que no —contestà en Fernando.

(Hemingway, 1971)

El que segurament no podia preveure l'escriptor americà és que anys més tard, quan la ciutat ja està tota reconfigurada per rebre els turistes, els mateixos habitants que havien concebut l'arribada del turisme com una oportunitat per al progrés de la ciutat, es troben que queda inundada i els efectes no són tan positius com esperaven, com mostra una novel·la recent:

Los turistas que visitaban la ciudad eran cada vez más numerosos y eso, que hasta aquel momento les había parecido hasta agradable, empezaba a antojárselos espantoso ahora que sus nervios estaban más a flor de piel. Se decidieron por una de las terrazas que ofrecían los bares de la plaza del Miracle del Mocadoret. [...] Valencia

² Es poden visionar dos vídeos sobre aquesta ruta literària, guiada en tres llengües, a SFPIE UV (2023). Els textos de la ruta literària poden descarregar-se des de la web del congrés: https://www.uv.es/geolit/Descargas/Congres/Rutes/Ruta%20oliter%C3%A0ria%20Antiturisme_VAL.pdf.

pugnaba por no perder su aureola agrícola, la llamada popular de sus ancestros. Se enorgullecía de su origen rural, de sus modismos lingüísticos, de las costumbres que se resistían a desaparecer. Era una extraña ciudad, donde modernización y corrupción habían ido de la mano en el pasado reciente (Giménez Bartlett, 2022).

Conclusió

Els inconvenients del pas de la ciutat sense turistes a la ciutat turistitzada afecten la composició social i urbana, amb una gentrificació que ha segregat la memòria de la ciutat, com denuncia *Noruega*, i com ja constatava fa uns anys Gustau Muñoz:

València, és veritat, no havia estat mai una ciutat turística, ben bé al contrari. Era una activa ciutat mercantil i industrial, estretament lligada a l'horta circumdant, una ciutat-mercat per a un hinterland molt extens, però amb una forta vida pròpia. El turisme urbà és recent. I el turisme massiu que ara comença a proliferar, encara més. València ja no és la capital mundial de l'antiturisme. Però caldria sospesar si això serà un gran avantatge, i si se'n poden evitar els inconvenients (Muñoz, 2017).

Potser, un element per incorporar i contrastar amb l'elogiosa visió internacional que recau sobre la ciutat com a destí turístic urbà (O'Sullivan, 2022) és la mateixa literatura, que ha sabut narrar i posar en evidència els seus canvis, transformada en una opció turística i educativa, sota el paraigua del turisme literari. Com afirmen Quinteiro i Baleiro (2019), aquesta és una forma sostenible de turisme, que no té cap impacte negatiu en els llocs i les comunitats visitades i que, al contrari, contribueix al seu desenvolupament i visibilitat.

Bibliografia

- Aramberri, J. 2016. «Anti-tourism». Dins: *Encyclopedia of tourism*, eds. J. Jafari, H. Xiao. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-01384-8_508.
- Begley, Laura. 2022. «Ranked: The world's 20 best cities to live in 2022 (you won't believe what won in the U.S.)». *Forbes*. 29 de novembre de 2022. <https://www.forbes.com/sites/laurabegleybloom/2022/11/29/ranked-the-worlds-20-best-cities-to-live-you-wont-believe-what-won-in-the-us/?sh=36b2930ff925>.
- Cocola-Gant, Agustín. 2018. «Tourism gentrification». Dins: *Handbook of gentrification studies*, eds. L. Lees, M. Phillips. Cheltenham i Northampton: Edward Elgar Publishing, pp. 281-293.
- Fioravanti, Hernán. 2022. *La destrucción creativa de Velluters: urbanismo neoliberal, gentrificación y turistificación en un barrio de Valencia*. Madrid: CSIC.

- Franquesa, Jaume. 2013. *Urbanismo neoliberal, negocio inmobiliario y vida vecinal. El caso de Palma*. Barcelona: Icaria.
- García Pilán, Pedro. 2022. «Barrios hundidos, pactos fáusticos y pirotecnias salvajes: desplazamientos y conflictos en la ciudad de Valencia desde tres novelas». *Artifara, revista de lenguas y literaturas ibéricas y latinoamericanas*, 22.2, pp. 301-327.
- Giménez Bartlett, Alicia. 2022. *La presidenta*. Barcelona: Penguin Random House.
- Hemingway, Ernest. 1971. *Per qui toquen les campanes*. Barcelona: Proa.
- Lahuerta, Rafa. 2020. *Noruega*. València: Drassana.
- Maceda, Víctor. 2021. «Noruega, la València descongelada». *El Temps*, 1914. 15 de febrer de 2021. <https://www.eltiempo.cat/article/12783/noruega-la-valencia-descongelada>.
- Mira, Joan F. 2008. *El professor d'història*. Barcelona: Proa.
- Muñoz, Gustau. 2017. «Quan València era la capital mundial de l'antiturisme». *Eldiario.es*. 7 de juliol de 2017.
- O'Sullivan, Mary. 2022. «Vibrant Valencia is the holy grail of city breaks». *Irish Independent*. 9 de gener de 2022. <https://www.independent.ie/life/travel/europe/vibrant-valencia-is-the-holy-grail-of-city-breaks/41216126.html>.
- Obiol, Emilio M. 2009. «Geografía del turismo en Valencia. Notas históricas. Los fundamentos del desarrollo turístico». Dins: *La ciudad de Valencia. Historia, geografía y arte* (vol. 2). València: Universitat de València, pp. 91-103.
- Prytherch, David L., Boira, Josep Vicent. 2009. «City profile: Valencia». *Cities*, 2(26), pp. 103-115.
- Puche, M. Carmen, Obiol, Emilio M. 2011. «Procesos de re-imaginación turística». *Cuadernos de Turismo*, 28, pp. 191-214.
- Quinteiro, Sílvia, Baleiro, Rita. 2019. *Estudos em literatura e turismo: conceitos fundamentais*. Lisboa: Universidade de Lisboa – CEC.
- Romero, Luis del. 2018. «Touristification, sharing economies and the new geography of urban conflicts». *Urban Science*, 2(4), 104, pp. 1-17.
- Santamarina, Beatriz, Ruiz, Miquel À. 2013. «La Valencia bipolar y trepidante. Discursos y representaciones sobre la transformación urbana». Dins: *La ciudad pervertida. Una mirada sobre la Valencia global*, ed. J. Cucó. Barcelona: Anthropos.
- SFPIE UV. 2023. *Ruta literària: València, de l'antiturisme a la globalització*. Primera part: https://www.youtube.com/watch?v=gSen2953t_o. Segona part: <https://www.youtube.com/watch?v=pss4gVUYuzc&t=9s>
- Sòria, Enric. 2021. «La ciutat reviscuda». *L'Avenç*, 479, p. 51.
- Tynan, Kenneth. 1970. «The judicious observer will be disgusted». *The New Yorker*, 25 de juliol de 1970.
- 1979. *La pornografía, Valencia, Lenny, Polanski y otros entusiasmos*. Barcelona: Anagrama.
- 2021. *València, capital mundial de l'antiturisme*. València: Companyia Austrohongaresa de Vapors.

Ecologisme i turistificació

De la defensa del territori a la transformació ecosocial

Macià Blázquez-Salom, Ernest Cañada, Nora Müller i Margalida Maria Ramis Sastre*

Universitat de les Illes Balears

mblazquez@uib.cat / ernest@albasud.org / nora.muller@uib.eu / margalida76@gmail.com

Resum: Els moviments socials han respost als processos de turistificació apel·lant a la defensa del territori com a argument que continua vigent, mentre que els processos de turistificació mostren més complexitat i contradiccions. Conseqüentment, cal una nova anàlisi holística de la turistificació i de les seves contestacions. Estudiam aquí els canvis ideològics dels moviments socials ecologistes enfront de la turistificació, particularment a les illes Balears, per tal d'encarar el debat sobre una perspectiva postcapitalista i generar una proposta de pensament i acció emancipadora.

Paraules clau: turistificació, moviments socials, ecologia política, postcapitalisme, defensa del territori.

Compàs d'amalgama, ISSN 2696-0982 / e-ISSN 2696-1008, abril 2024, núm. 9, pp. 32-38. DOI: 10.1344/Compas.2024.9.7
Data de recepció: 13-11-2023. Data d'acceptació: 13-12-2023.

Llicència CC BY-NC-ND. © Compàs d'amalgama, 2024.

* Macià Blázquez-Salom és catedràtic de Geografia a la Universitat de les Illes Balears, i hi fa recerca sobre turisme, sostenibilitat i ordenació del territori des del Grup d'Investigació en Geografia Crítica de la Urbanització, la Sostenibilitat i la Turistificació (CRI-GUST). Ha estat investigador visitant a universitats de Mèxic, Nicaragua, la República Dominicana, Àustria, Alemanya, Suècia, el Japó i els Països Baixos. Com a forma de vincular activisme i recerca, col·labora amb moviments socials ecologistes. ORCID 0000-0002-5522-6539.

Ernest Cañada és investigador postdoctoral a la Universitat de les Illes Balears en el marc del programa d'ajuts Margarita Salas del Ministeri d'Universitats d'Espanya amb una doble recerca sobre geographies del turisme i geographies del treball. Ha estat fundador i coordinador d'Alba Sud, centre independent de recerca especialitzat en turisme des de perspectives crítiques. Ha estat investigador convidat a universitats de Nicaragua, Mèxic, el Brasil, l'Argentina i els Països Baixos. ORCID: 0000-0001-6086-1644.

Nora Müller és investigadora predoctoral a la Universitat de les Illes Balears. La seva tesi se centra en la relació entre conservació i turisme en les àrees protegides privades. També ha investigat sobre el lloguer turístic. Col·labora amb les universitats de Wageningen i Salzburg d'assistent a la docència. És membre de les associacions Alba Sud i el GOB. ORCID: 0000-0002-8992-0115.

Margalida Maria Ramis Sastre és llicenciada en Física i activista feminista i ecologista. Va iniciar els estudis de tercer cicle en el Departament de Geografia de la Universitat de les Illes Balears (Palma) com a membre del Grup de Recerca en Sostenibilitat i Territori (GIST). Ha estat presidenta fundadora de l'ONG Enginyeria Sense Fronteres de les Illes Balears. Des de 2017 treballa en l'entitat ecologista GOB (Grup Balear d'Ornitologia i Defensa de la Naturalesa) com a portaveu i responsable de l'Àrea de Recursos, Territori i Transició Ecosocial.

Social movements in defence of territory facing touristification

Abstract: Environmental social movements have responded to the processes of touristification by advocating for the defence of the territory, which remains valid, while these processes become more complex and contradictory. Consequently, a new, holistic analysis of touristification and its challenges is needed. In this study we analyse the ideological changes in environmental social movements that defend territories facing touristification, particularly in the Balearic Islands, in order to invoke the debate on a postcapitalist perspective and generate a proposal for emancipatory thought and action.

Keywords: touristification, social movements, political ecology, postcapitalism, territorial defence.

Els moviments socials han respost històricament als processos de turistificació generant un discurs de defensa del territori arran de l'amenaça de megaprojectes, la sobreexplotació dels recursos naturals o l'expansió de la urbanització (Almazán i Escalante, 2018). Entenem aquí la turistificació com el procés de transformació socioespacial per operacions turístiques que serveix al creixement i l'expansió continuus del capital creant una dependència socioeconòmica i que al·ludeix, alhora, als efectes i impactes de l'activitat turística (Artigues i Blázquez-Salom, 2021). El creixement il·limitat del turisme resultant de les lògiques de la reproducció del capital provoca efectes com ara la precarització laboral, la disminució de la qualitat de vida, la gentrificació o la degradació ambiental. Així, en última instància, s'arriba a escenaris de saturació i massificació que generen contestacions socials i promouen discursos de desturistificació, decreixement turístic i desmercantilització (Valdivielso i Moranta, 2019).

Els processos de turistificació mostren complexitat i contradiccions que repercuten en les anàlisis i respostes que generen, com ara quan la contestació social per combatre la urbanització turística o protegir un espai natural o social important afavoreix la millora de la qualitat de l'entorn, es revaloren el sòl i els béns immobles i s'atreuen grans fluxos de capitals i elits a la cerca de refugi i rendibilitat. Així ho demostra la tendència emergent del turisme balear vers el luxe (Blázquez-Salom *et al.*, 2023), beneficiada per la conservació de l'entorn i propensa a menystenir el turisme de menor poder adquisitiu (Blanco-Romero *et al.*, 2023). Aquest acaparament de sòl «preservat» promou de retruc la segregació socioespacial, desplaçant la població desfavorida, per reservar el privilegi de gaudir-ne a qui s'ho pot pagar, d'acord amb les nor-

mes del lliure mercat, sublimant la mercantilització i la privatització dels entorns naturals (Apostolopoulou i Adams, 2019; Wieckardt *et al.*, 2020). D'això se'n deriva un procés denominat gentrificació verda (Checker, 2011), que consisteix en la millora de la qualitat de l'entorn, però també d'exclusivitat per a les elits (Blanco-Romero *et al.*, 2023; Vaccaro *et al.*, 2013). Paradoxalment, nòmades de la classe creativa global (Corzo, 24/07/2023) obrin camí, i els segueixen inversors especulatiu que es converteixen en «nous terratinents» (Zoom, 10/10/2020), assessorats per facilitadors i professionals servils a les taxes de guanys que posicionen la societat turistificada al *top* del rànquing de la corrupció (Murray *et al.*, 2010).

Dit d'una altra manera, els qui compartim les campanyes per defensar el territori no ens pensàvem que el capital turístic-immobiliari s'apropiava dels seus fruits. Segons David Harvey (Denvir, 20/11/2021), «no hi ha una idea bona i moral de la qual el capital no pugui apropiarse i convertir en una cosa horrible»; però això, lluny de ser una paradoxa, és una de les formes periòdiques a través de les quals el capitalisme es refà, com expliquen Luc Boltanski i Ève Chiapello (2002). Així, en determinats moments de ruptura històrica, alguns qüestionaments del capitalisme poden ser integrats en les noves formes que pot adquirir per garantir noves lògiques d'acumulació i reproducció del capital, i això és el cas de l'ecoturisme, que vol donar una solució a la crisi ecològica i que, tanmateix, representa una solució espaciotemporal i ambiental per al capital (Fletcher, 2011).

Aquí, doncs, analitzam els canvis ideològics de les contestacions socials a la turistificació amb els seus inicis en la defensa de la natura, particularment en el cas de les illes Balears. Enfocam l'anàlisi a partir de les

nostres posicions de residents de societats turístificades —Mallorca i Barcelona— que formam part dels moviments socials que defensen el territori i qüestionen l'actual deriva del turisme des de diferents posicions. Per això, repassam l'enfocament de l'ecologia política per ampliar el pensament parcel·lari —que se centra només en qüestions ecològiques de la policrisi— vers un pensament holístic que inclou l'anàlisi dels sistemes de poder. Al nostre entendre, aquest holisme es requereix per una comprensió de les estructures socials inscrites en el conflicte ecològic i social. En segon lloc, revisam els enfocaments conservacionistes en què es varen basar, en els seus inicis, els arguments de la defensa del territori del moviment ecologista. El llibre de recent publicació en castellà *La revolució conservacionista* (Büscher i Fletcher, 2022) aporta una encertada dissecció dels enfocaments de la conservació. L'aplicam per proposar la definició de tres perspectives per afrontar la defensa del territori: el proteccionisme, l'ambientalisme i l'ecologisme, en funció de les seves assumpcions i dels seus propòsits. Aquest marc ens ajuda a comprendre el rerefons ideològic dels moviments socials de societats turístificades per fer front a l'actual policrisi ecosocial: mitjançant la defensa del territori i la conservació de la naturalesa (Büscher i Fletcher, 2022; Brockington *et al.*, 2010), l'ecofeminisme (Fraser, 2023; Haraway, 2019); o el decreixement (Hickel, 2023; González Reyes i Almazán, 2023). Finalment, proposam una activació del pensament emancipador per un turisme postcapitalista que defensa tant el territori com la vida, capgirant l'argument de David Harvey, perquè «al mateix temps, cap pràctica social [com ara el turisme no] hauria de quedar exclosa de les aspiracions de transformació en un sentit emancipatori» (Cañada, 2023a).

Del pensament parcel·lari a l'holístic

L'ecologia política proposa un enfocament interdisciplinari de la problemàtica ecosocial, al cas que ens ocupa derivada de la turístificació, en considerar que no es tracta d'un seguit de qüestions simplement tècniques ambientals, sinó que està arrelada als sistemes de poder, a les desigualtats econòmiques i a les decisions polítiques en el context de les societats capitalistes patriarcales. Se subratlla així que els processos ecològics i politicoeconòmics s'entrellacen, demanant la politització de qüestions ecològiques i rebutjant la dicotomia humanitat-natura (Plumwood, 1993; Gottschlich *et al.*, 2022; Büscher i Fletcher, 2022). A la pràctica, l'ecologia política ens du a preguntar a quins interessos serveixen les lògiques polítiques i econòmiques; quins són els eixos d'opressió —classista, patriarcal, colonial o ètnics— que hi operen; com

podem intervenir-hi; i quins perills comporten les nostres accions respecte de les relacions ecosocials, sigui fent recerca per diagnosticar problemes o per elaborar propostes de transformació.

Dues obres de publicació recent ens aporten clariïca sobre les característiques de les societats capitalistes patriarcales. Jason Hickel (2023) explica la lògica interna del capitalisme en termes de l'expansió i el creixement de la producció i del consum (que nomena «creixementisme»), el treball assalariat proletari, la propietat privada dels mitjans de producció o la confiança en l'efecte «vessament social» (*trickle down*), segons la fórmula de fer més rics els que ja ho són mitjançant l'acumulació de capital que assoleixen arran de l'increment de la taxa de guanys. Nancy Fraser (2023) afegeix altres requisits del capitalisme que el fan possible com a ordre social més enllà de l'economia. Per fer-ho, Fraser es refereix a quatre rebotigues extraeconòmiques: 1) l'expropiació de la riquesa i del treball del Sud global que s'expandeix sobre territoris subordinats, subjugant població minoritzada amb opressió racial-imperialista (a manera d'acumulació primitiva però que continua en curs); 2) la no remuneració del treball de cures, corresponsabilitat o solidaritat, que és la base de la reproducció social i una precondition del treball assalariat; 3) l'apropiació de la natura no humana per proveir la producció capitalista de substrat material, com ara matèries primeres, energia, aliments i l'entorn saludable de terra conreable, aire respirable, aigua potable, etc.; i 4) la subordinació dels poders públics no econòmics que disciplinen l'Estat per determinar l'ordre legal, les forces repressives, les infraestructures, la moneda i els mecanismes de gestió de les crisis.

Davant la diagnosi de la crisi ecosocial dins una societat capitalista patriarcal, el decreixement just és una proposta de transformació socioeconòmica, mitjançant una redistribució democràtica que contregui i iguali el cabal d'energia, cures i materials consumits per càpita, tot defensant la gestió col·lectiva dels béns comuns (materials i immaterials) i estatal dels béns públics (González Reyes i Almazán, 2023; Hickel, 2023). En paraules de Nancy Fraser, «indicant-nos en la direcció correcta, ens desafia a arrencar el teló, identificar el veritable culpable i desmuntar l'ordre disfuncional i antidemocràtic que és el capitalisme» (2023, p. 139). L'aplicació del projecte polític del decreixement al turisme es resumeix en perseguir la reducció planificada i democràtica del cabal d'energia i materials de les classes socials més afavorides en pro d'un benestar col·lectiu més equitatiu (Murray *et al.*, 2023).

Tres enfocaments del conservacionisme: proteccionisme, ambientalisme i ecologisme

Un primer conjunt de naturalistes propugna mesures proteccionistes per salvar la natura de la humanitat, posa per damunt de tot l'estima de la vida silvestre, acusa l'extinció d'espècies o el deteriorament dels seus hàbitats i troba que la prioritat de defensar-la no admet més càbales. Aquesta primera opció proposa mesures conservacionistes que reforcen la dicotomia humanitat-natura, per exemple, en protegir la naturalesa fent-ne fora la humanitat per encapsular espais naturals, com ara dedicant la meitat de la Terra a preservar espècies silvestres (half-earthproject.org) (Büscher i Fletcher, 2022). A una escala més propera, hi ha proteccionistes que proposen restringir la interacció entre la humanitat i la naturalesa, tot confinant els espais naturals com a «taques de net» dins d'un oceà d'entropia, obviant els moviments biològics, químics i físics que no s'aturen a les fronteres proteccionistes, les interdependències i les interrelacions entre natures humanes i no-humanes.

Un segon grup, que podem denominar ambientalista, aporta solucions pragmàtiques per defensar la naturalesa en coincidència amb les convencions socioeconòmiques dominants que són imperatives del capitalisme. Aquest enfocament conservacionista assumeix l'ordre imperant, el sosté i pretén treure profit de les seves característiques amb la finalitat de trobar solucions a curt termini i especialment a escala local. L'ambientalisme més pragmàtic s'aferra als petits èxits dins el localisme que són efectius en el dia a dia. Fa prevaldre l'efectivitat a l'enriquiment participatiu en el procés de mobilització social i, sovint, descarta vincular les millores ambientals a les socials, com ara les condicions laborals, d'accés a l'habitatge o la desigualtat social. Aquesta visió parcel·laria el pot fer fàcilment còmplice dels que es beneficien dels conflictes segons la classe social, per explotació, desposseïció o segregació social.

Les polítiques i tàctiques de l'ambientalisme i el proteccionisme inclouen les aliances amb les elits dirigents i confien en els mecanismes del mercat o dipositen la fe en la innovació tecnològica. Per aquests mitjans, defensen la pretensió de desacoblar el creixement del consum de recursos, la circularitat dels materials sense generar residus o mantenir el sistema capitalista substituint el proveïment energètic d'origen fòssil per fonts renovables. Així, s'accepta la proposta neoliberal de vendre la natura per salvar-la (McAfee, 1999), articulada entorn de la seva valoració monetària per incidir en el mercat incentivant les bones conductes (com ara mitjançant ecoetiquetes), la responsabilitat social corporativa o amb la idea de fer

pagar qui contamina (la qual cosa pressuposa que tot té un preu). Aquests corrents s'adhereixen a la mercantilització turística, que aprofita l'alienació generada per la dicotomia humanitat-natura, convertint el seu alleujament en un negoci (Müller, *et al.*, 2023). En conjunt, aquestes propostes contribueixen a perpetuar el capitalisme emblanquinant-lo de verd (de blau o del color que calgui), homogeneïtzant les natures a través d'un preu determinat sense respectar-ne les particularitats i singularitats (Castree, 2003; Cortés-Vázquez i Beltran, 2019).

Tanmateix, la cronificació de la policrisi (sanitària, climàtica, de la reproducció social i de les cures, energètica, de pèrdua de biodiversitat o desplaçaments forçats per l'empobriment) palesa les contradiccions endògenes del capitalisme, perquè demostra la finitud biofísica i la desatenció als límits del creixement, l'atac frontal del capitalisme a les bases materials i immaterials que sostenen la vida i el seu arrelament en la injustícia, el racisme, el colonialisme i el patriarcat. En aquest context, les visions parcel·laries són insuficients quan el debat polític gira entorn del plantejament d'espais per un futur d'esperança. Quan això es fa tan evident, solen aparèixer propostes retòriques que pretenen encobrir-ne els impactes, com ara el desenvolupament sostenible, circular, regeneratiu, accessible, la digitalització, etc. (Escrivà, 2023) o les economies violetes, blaves o verdes (Martí i Partenio, 2022).

Definim com a ecologisme una tercera opció ideològica d'acord amb l'ecologia política, que aborda la problemàtica ambiental lligada al vessant social amb l'anàlisi crítica de les seves arrels al sistema econòmic dominant, el capitalisme. L'ecologisme es caracteritza per ser més imaginatiu, revolucionari i utòpic, fins i tot. Les esperances d'aquest últim enfocament no posen límits al que és possible. Per això amplia l'abast dels seus propòsits per dissenyar escenaris de transformació social ecosocialistes, postcapitalistes o ecofeministes. L'ecologisme entén la humanitat com a part de la naturalesa, contravenint el dualisme cartesiana que s'ha fet hegemònic (Plumwood, 1993) i cerca proposar solucions a les crisis que vinculen les arrels socioeconòmiques i les ecològiques —en definitiva, les crisis d'allò essencial que sosté la vida. La seva defensa de la justícia social i ambiental es fonamenta en el dret a la reproducció de la vida amb la voluntat d'integrar les naturaleses humanes i no humanes, donant a la natura la consideració de bé comú essencial. Des d'aquest punt de vista holístic cal assumir una transformació social més ambiciosa que s'arrela en el mateix procés associatiu, per abordar la crisi múltiple, encadenada i persistent (migratòria, sanitària, de la reproducció social i de les cures, energètica, climàtica

o de biodiversitat). En aquesta mateixa línia, Bram Büscher i Robert Fletcher proposen el conservacionisme convivencial, que presenta un sentit holístic mitjançant la reintegració de la humanitat i la vida silvestre al mateix espai —físic i mental—, per promoure aquest retrobament de naturaleses a l'abast de tota la població, mitjançant formes de govern locals i democràtiques i reprendre aquesta vinculació entre la naturalesa humana i no humana quotidianament, amb una implicació duradora i desmercantilitzada.

Necessitat d'encarar discrepàncies i perspectives postcapitalistes

La defensa del territori i contra la precarització vital a les societats turistificades és el comú denominador a la pluralitat dels moviments socials que fan front a la turistificació, com ara l'organització de la contracció celebrada a Mallorca l'octubre de 2023, titulada «Menys turisme, més vida». Però no se'ns escapa que la diversitat d'enfocaments i de prioritats genera divisió dins l'ecologisme. Per una banda, la represa turística del capitalisme verd genera menys consensos quan es tracta del consum d'energia per càpita, l'exclusió social o l'increment de la capacitat d'infraestructures d'abastament urbà o de tractament de residus. Per l'altra, l'activisme social també s'ha afeblit per la pèrdua d'aliances amb els grups socials marginalitzats per raó de classe, ètnia o gènere. Aquest distanciament s'ha pal·liat activant i subratllant l'entrellaçament de societat i natura amb lemes com «posar la vida al centre», que comprèn l'existència com a expressió dels processos ecològics i socials. Així mateix, amb l'activació d'una visió holística de la problemàtica de les societats turistificades els moviments socials han perdut el suport de les classes socials afavorides per la turistificació, especialment en el context de la crisi sistèmica de 2008, caracteritzada per l'endeutament i el discurs de defensa dels llocs de treball (Armas-Díaz, *et al.*, 2023). En primer lloc, té a veure amb la revalorització del sòl perquè són territoris protegits i emblemàtics —gentrificació verda—; i en segon lloc, s'esdevé la mercantilització turística de l'habitatge que fa factible el manteniment d'un cert estatus social d'una part multipropietària de la societat, la qual anteriorment s'ha pogut posicionar en defensa del territori i contra la turistificació, però ara entra en el procés mateix de turistificació.

Les contradiccions i tensions dels moviments socials descrites deixen la perspectiva clara: el capitalisme canibalitza totes les esferes de la vida, tal com ha observat Nancy Fraser (2023), i ens duu a situacions de col·lapse civilitzatori. Per tant, l'acció emancipadora dels moviments socials ha d'anar dirigida a deixar

enrere el capitalisme, perquè el que hi ha en joc és la reproducció de la vida mateixa. Per combatre el capitalisme de colors cal incorporar a l'ecologisme la noció dels límits, el feminisme, el decreixement, el poder de la força de treball i la lluita de classe per tallar de soca-rel la problemàtica ecosocial amb propostes postcapitalistes. Cal assumir, però, que aquests supòsits contrahegemònics en un determinat moment poden entrar també en disputa, en funció de les dinàmiques de transformació del capitalisme i els seus interessos històrics. El mateix decreixement, paradigma actual que qüestiona el procés de turistificació global (Cañada i Murray, 2019), pot ser interpretat com una forma de reducció de la quantitat de turistes que n'afavoreixi l'elitització i que vagi, per tant, al servei de les demandes actuals de la reproducció del capital (Blanco-Romero *et al.*, 2023). En conseqüència, lluny d'adhesions acrítiques i ahistòriques a determinades idees, caldria estar alerta al moment històric, i canviant, del capitalisme per poder-hi fer front, com ara establint principis per al decreixement turístic (Murray *et al.*, 2023): 1) resistència a la violència estructural de la turistificació, 2) reducció planificada de l'ús de recursos i de la generació de residus arran de les activitats turístiques, 3) desturistificació i diversificació als espais més intensament turistificats, 4) reorganització postcapitalista social i econòmica, amb l'apropiació col·lectiva i la socialització de la plusvàlua, 5) redefinició del turisme, l'oci i la recreació per la reproducció de la vida i la convivialitat, 6) desmercantilització del turisme, l'oci i la recreació.

L'obra del sociòleg marxista nord-americà Erik Olin Wright (2014 i 2020) ens aporta claus per pensar com erosionar el capitalisme a través de múltiples accions estratègiques que contribueixin a «desmantellar-lo», «domesticar-lo», «resistir-hi» i «fugir-ne». Aplicat al turisme, ens mostra diverses vies d'un turisme postcapitalista que dona resposta a la policrisi (Cañada, 2023b), de la mateixa manera que ho fa el pensament ecofeminista, que aporta les seves pròpies claus per qüestionar i subvertir els espais de no-vida en què s'acaben convertint els territoris sacrificats al turisme, que no són més que una forma concreta d'expressió del capitalisme ecocida. Es tracta d'intensificar les pràctiques vinculades a l'ètica i a la política enfocades a garantir la sostenibilitat de la vida i reconèixer les interdependències socials i ecològiques com a principis fundacionals d'una nova organització social, inclouent-hi la del turisme. Aquesta reorganització social en clau ecofeminista parteix de la «respons-habilitat», terme amb el qual juga Donna Haraway (2019) per apuntar la necessitat de generar respostes hàbils i responsables davant els reptes d'una crisi resultant de

l'arrogància i la cobdícia que ha determinat l'era que alguns anomenen Antropocè o Capitalocè.

Els moviments socials que resisteixen el procés de turistificació global estimulen el diàleg estratègic i enriqueixen el pensament emancipador. Lluny de quedar fossilitzats, la perspectiva de superació del capitalisme és el que aporta vitalitat i capacitat de fer front a les constantment renovades capacitats del capital per integrar els seus qüestionaments. Encarar el debat és, al nostre entendre, un dels majors encerts de la gent que forma i que ha format part dels moviments socials i dels enfocaments científics d'ecologia política. Amb disposició cap al diàleg, amb bonhomia i voluntat d'entesa per aplegar partidaris dels diferents vessants ideològics, fent madurar l'ecologisme, ara vers una transformació ecosocial, feminista i postcapitalista.

Bibliografia

- Almazán, Adrián i Escalante, Helios. 2018. «La ZAD, ¿un nuevo modelo de lucha (exitoso) contra el desarrollismo?». *Papeles de Relaciones Ecosociales y Cambio Global*, 141, pp. 167-171.
- Apostolopoulou, Evangelia i Adams, William M. 2019. «Cutting nature to fit: Urbanization, neoliberalism and biodiversity offsetting in England». *Geoforum*, 98, pp. 214-225. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.05.013>.
- Armas-Díaz, Alejandro, Murray, Ivan, Sabaté-Bel, Fernando i Blázquez-Salom, Macià. 2023. «Environmental struggles and insularity. Concerning the right to nature in Majorca and Tenerife». *Environment and Planning C: Politics and Space*. <https://doi.org/10.1177/23996544231212294>.
- Artigues, Antoni i Blázquez-Salom, Macià. 2021. «El fetitxe ecoturístic. Capital, turisme, naturalesa». Dins: *De la terra a la mar i de la mar a la terra. Homenatge a Antonio Rodríguez-Perea, Monogràfic de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 34, pp. 297-307.
- Blanco-Romero, Asunción, Blázquez-Salom, Macià i Fletcher, Robert. 2023. «Fair vs. fake touristic degrowth». *Tourism Recreation Research*. <https://doi.org/10.1080/02508281.2023.2248578>.
- Blázquez-Salom, Macià, Murray, Ivan i Artigues, Antoni. 2023. «Hegemonia hotelera. El rol del Estado en la reactivación de la tasa de beneficio hotelera tras la crisis de 2008». *Investigaciones Turísticas*, 25, pp. 220-249. <https://doi.org/10.14198/INTURI.22122>.
- Boltanski, Luc i Chiapello, Eve. 2002. *El nuevo espíritu del capitalismo*. Madrid: Akal.
- Brockington, Dan, Duffy, Rosalee i Igoe, Jim. 2010. *Nature unbound. Conservation, capitalism and the future of protected areas*. Londres i Nova York: Earthscan.
- Büscher, Bram i Fletcher, Robert. 2022. *La revolución conservacionista. Propuestas radicales para salvar la naturaleza después del Antropoceno*. Barcelona: Icaria.
- Cañada, Ernest. 2023a. «És possible un turisme postcapitalista?». *Alba Sud*. <https://www.albasud.org/blog/ca/1552/iquest-es-possible-un-turismo-poscapitalista>.
- Cañada, Ernest. 2023b. «Erik Olin Wright e as posibilidades do turismo pós-capitalista». *Abya Yala. Revista sobre Acesso à Justiça e Direitos nas Américas*, 7(1), pp. 6-25. <https://doi.org/10.26512/abya-yala.v7i1.48231>.
- Cañada, Ernest i Murray, Ivan (eds.). 2019. *Turistificación global. Perspectivas críticas en turismo*. Barcelona: Icaria.
- Castree, Noel. 2003. «Commodifying what nature?». *Progress in Human Geography*, 27(3), pp. 273-297. <https://doi.org/10.1191/0309132503ph4280a>.
- Checker, Melanie. 2011. «Wiped out by the “Greenwave”. Environmental gentrification and the paradoxical politics of urban sustainability». *City & Society*, 23(2), pp. 210-229. <https://doi.org/10.1111/j.1548-744X.2011.01063.x>.
- Cortés-Vázquez, José-Antonio i Beltran, Oriol (coords.). 2019. *Repensar la conservación. Naturaleza, mercado y sociedad civil*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.
- Corzo, Begoña. 24/07/2023. «Cinco espíritus libres que cambiaron su vida para vivir y trabajar en Eivissa». *La Vanguardia*. <https://www.lavanguardia.com/magazine/protagonistas/20230724/9109567/personajes-eivissavivir-ano-refugio-vivir-forma-tranquila-natural.html>.
- Denvir, Daniel. 20/11/2021. «Entrevista a David Harvey». *Cttx contexto y acción*. <https://ctxt.es/es/20211101/Politica/37891/David-Harvey-marxismo-capital-crisis-climaticamigraciones.htm>.
- Escrivà, Andreu. 2023. *Contra la sostenibilitat*. València: Sembra Llibres.
- Fletcher, Robert. 2011. «Sustaining tourism, sustaining capitalism? The tourism industry's role in global capitalist expansion». *Tourism Geographies*, 13(3), pp. 443-461. <https://doi.org/10.1080/14616688.2011.570372>.
- Fraser, Nancy. 2023. *Capitalisme caníbal. Com el nostre sistema devora la democràcia, les cures i el planeta. I què hi podem fer al respecte*. Manresa: Tigre de Paper.
- González Reyes, Luis i Almazán, Adrián. 2023. *Decrecimiento. Del qué al cómo. Propuestas para el Estado español*. Barcelona: Icaria.
- Gottschlich, Daniela, Hackfort, Sarah, Schmitt, Tobias i Winterfeld, Uta von. 2022. «Was sind das für Zeiten...? Eine Einleitung». Dins: *Handbuch politische Ökologie. Theorien, Konflikte, Begriffe, Methoden*, eds. Daniela Gottschlich, Sarah Hackfort, Tobias Schmitt i Uta von Winterfeld. Bielefeld: Transcript, pp. 11-19.
- Haraway, Donna. 2019. *Seguir con el problema. Generar parentesco en el Cthuluceno*. Bilbao: Consomni.
- Hickel, Jason. 2023. *Menos es más. Cómo el decrecimiento salvará al mundo*. Madrid: Capitán Swing.
- Martí, Julia i Partenio, Flora. 2022. «Del “green, blue & purple washing” a la economía de la guerra y el ajuste». *Viento Sur*. <https://vientosur.info/del-green-blue-purple-washing-a-la-economia-de-la-guerra-y-el-ajuste/>.
- McAfee, Kathleen. 1999. «Selling nature to save it? Biodiversity and green developmentalism». *Environment and Plan-*

- ning D: *Society and Space*, 17(2), pp. 133-154. <https://doi.org/10.1068/d170133>.
- Müller, Nora, Fletcher, Robert i Blázquez-Salom, Macià. 2023. «Tourism commodification and privatization of nature: private protected areas of Serra de Tramuntana (Mallorca)». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 99. <https://doi.org/10.21138/bage.3458>.
- Murray, Ivan, Fletcher, Robert, Blázquez-Salom, Macià, Sekulova, Filka, Blanco-Romero, Asunción i Cañada, Ernest. 2023. «Tourism and degrowth». *Tourism Geographies*. <https://doi.org/10.1080/14616688.2023.2293956>.
- Murray, Ivan, Blázquez-Salom, Macià i Amer, Joan. 2010. «Doblers, poder i territori de “marca balear” (1983-2009)». *Journal of Catalan Studies*, 13, pp. 321-350.
- Plumwood, Val. 1993. *Feminism and the mastery of nature*. Londres: Routledge.
- Vaccaro, Ismael, Beltran-Costa, Oriol i Paquet, Pierre. 2013. «Political ecology and conservation policies. Some theoretical genealogies». *Journal of Political Ecology*, 20(1), pp. 255-272. <https://doi.org/10.2458/v20i1.21748>.
- Valdivielso, Joaquim i Moranta, Joan. 2019. «The social construction of the tourism degrowth discourse in the Balearic Islands». *Journal of Sustainable Tourism*, 27(12), pp. 1876-1892. <https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1660670>.
- Wieckardt, Chantal E., Koot, Stasja i Karimasari, Nadya. 2020. «Environmentalism, green grabbing, and neoliberal conservation. The ambiguous role of ecotourism in the Green Life privatised nature reserve, Sumatra, Indonesia». *Journal of Sustainable Tourism*, pp. 1-17. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1834564>.
- Wright, Erik Olin. 2014. *Construyendo utopías reales*. Madrid: Akal.
- Wright, Erik Olin. 2020. *Cómo ser anticapitalista en el siglo XXI*. Madrid: Akal.
- Zoom. 10/10/2020. «Nous terratinents». *IB3 Televisió*. <https://ib3alacarta.com/play/tv/zoom/t6e142>.

Versos contra la turistificació

L'ecolingüisme en dos poetes dels Països Catalans

Andrea Pereira*

Universitat Autònoma de Barcelona

andrea.pereira@uab.cat

Resum: Aquest article estudia el tractament de la turistificació en dos poetes dels Països Catalans, Ponç Pons (Alaior, 1956) i Jordi Julià (Sant Celoni, 1972). El treball parteix de les idees plantejades per Guillem Colom-Montero sobre el turisme de masses a Mallorca i com es formula literàriament en la narrativa d'alguns escriptors illencs. L'objectiu és anar una mica més enllà i analitzar com s'aborda aquest tema des d'un altre gènere literari i amb dos autors de zones diferents del domini lingüístic. La tria d'aquests autors respon a l'interès de fer dialogar dos poetes que s'han llegit mútuament i que reivindiquen l'ecolingüisme com una de les vies per revertir, almenys en l'imaginari col·lectiu, la pèrdua de la identitat cultural que els és pròpia.

Paraules clau: Jordi Julià, Ponç Pons, poesia, turistificació, ecolingüisme.

Verses against touristification. Ecolinguism in two poets of the Catalan Countries

Abstract: This article studies the treatment of touristification in two poets from the Catalan Countries, Ponç Pons (Alaior, 1956) and Jordi Julià (Sant Celoni, 1972). The paper is based on the ideas put forward by Guillem Colom-Montero about mass tourism in Mallorca and how it is formulated literary in the narrative of some island writers. The aim is to go a little further and analyse how this subject is dealt with from another literary genre and with two autors from different areas of the linguistic domain. The choice of the autors responds to the interest of holding dialogue with two poets who have read each other books and who claim ecolinguism as one of the ways to reverse, at least in the collective imagination, the loss of their cultural identity.

Keywords: Jordi Julià, Ponç Pons, poetry, touristification, ecolinguism.

Compàs d'amalgama, ISSN 2696-0982 / e-ISSN 2696-1008, abril 2024, núm. 9, pp. 39-43. DOI: 10.1344/Compas.2024.9.8
Data de recepció: 1-11-2023. Data d'acceptació: 19-12-2023.

Llicència CC BY-NC-ND. © Compàs d'amalgama, 2024.

* Andrea Pereira és doctoranda en Teoria de la Literatura i Literatura Comparada a la Universitat Autònoma de Barcelona, on imparteix aquestes matèries. La seva recerca se centra en la crítica literària, la traducció literària i la poesia i el teatre contemporanis. ORCID: 0000-0002-6213-806X.

Introducció

En les últimes dècades, els problemes derivats de la turisticació no només s'han abordat des d'un punt de vista polític, econòmic i social, sinó també literari. Segons Guillem Colom-Montero (2019), això es deu a la interpretació del turisme de masses com un trauma cultural. A partir de la lectura atenta de les idees de J. C. Alexander, exposa que aquesta ferida emocional es produeix quan un canvi social sobtat soscava l'homogeneïtat cultural, la coherència i l'estabilitat d'una comunitat, afectant així la seva identitat col·lectiva. Atès que aquest tipus de trauma és el resultat d'un procés de construcció sociocultural col·lectiva, les representacions artístiques (i, per tant, literàries) són clau per legitimar aquest sentiment. Tanmateix, a partir de l'anàlisi dels dos còmics de Toni Planiss i Xisco Fuster, *Els darrers dies de l'Imperi Mallorquí* i *Un infern a Mallorca (La decadència de l'Imperi Mallorquí)*, conclou que, per bé que puguem parlar d'un trauma cultural a l'illa, no hi trobem una de les idees que defensa Piotr Sztombka sobre el trauma, ja que els autors reconeixen els illencs com a part responsable de la pèrdua de la identitat col·lectiva, i, segons el sociòleg polonès, aquest xoc emocional només el trobaríem en el cas de ser un episodi sobrevingut i imposat per agents externs.

A la conferència «Respostes literàries i culturals al sobreturisme a Mallorca», de Colom-Montero de 2022, es continua indagant en la relació entre turisticació i trauma cultural a l'illa a partir d'altres obres narratives, com *Hotel Indira*, de Melcior Comes, o *Les possessions*, de Lluïcia Ramis. Gràcies a la crònica de Martínez Ferrándiz (2022), sabem que l'investigador analitza aquestes obres per problematitzar el sentiment de colonització cultural i de la pèrdua de la identitat mallorquina. Sens dubte, les recerques del professor de la Universitat de Glasgow representen un bon punt de partida per a tots els investigadors i lectors encuriósos que volen aproximar-se a l'estudi de la relació entre literatura i turisticació en la literatura catalana. Tanmateix, encara queden molts fronts oberts, com l'anàlisi d'aquest tema en altres gèneres literaris i en l'obra d'autors d'arreu dels Països Catalans. En aquest article, ens centrarem a analitzar com s'ha abordat aquest assumpte des de la poesia a partir de l'estudi de l'obra ecolingüística de Ponç Pons (Alaior, 1956) i Jordi Julià (Sant Celoni, 1972), dos poetes que, com assenyala Jordi Llavina (2023), comparteixen l'interès per la reflexió sobre la relació entre la identitat i el territori.

Turisticació i ecolingüisme en l'obra de Ponç Pons

Al llarg de la seva producció literària, Ponç Pons sempre ha reivindicat la identitat menorquina: «He vist Menorca verge i he volgut | ser sempre, obert al món,

bo i menorquí» (Pons, 2005, p. 81). La seva estada a França de jove, el paradís modern i intel·lectual amb què somiava de petit, li fa adonar-se que viure a l'estranger, sense crear vincles profunds amb la llengua i el territori a què pertany, no té cap sentit. La seva literatura, com s'intenta demostrar a l'article «Ponç Pons i l'experiència del desarrelament a partir d'*Els ullastres de Manhattan*», lligaria amb el pensament de Simone Weil quan diu que l'ésser humà «necessita rebre la quasi totalitat de la seva vida moral, intel·lectual, espiritual, a través dels mitjans dels quals naturalment forma part» (Pereira, 2020). En unes altres paraules, la poesia de Pons és una poesia d'arrelament.

Per aquest motiu, segons l'autor de *Dillatari*, la turisticació de Menorca amenaça la possibilitat de viure d'acord amb la filosofia de la intel·lectual francesa, perquè igual que els escriptors mallorquins de què parla Colom-Montero, Pons també té la sensació que els menorquins estan sotmesos a un procés de colonització cultural, tal com podem llegir a «Els dies antics», poema en què el jo s'adreça a Salvatore Quasimodo:

Territori envaït,
veim morir lentament
els paisatges de l'ànima.
Som allò que se'n diu
pobles colonitzats,
en el fons no tenim
cap consciència de pàtria.
(Pons, 2011, p. 42)

En aquests versos, Pons, com els seus veïns illencs, també és crític amb els seus conciutadans, i els fa responsables de la pèrdua de la identitat menorquina, ja que no tenen consciència de pertinença a l'illa, perquè, com diu més endavant, han venut el seu territori «per ser part, postmoderns, | d'un caòtic desastre» (Pons, 2011, p. 42). En altres paraules, la identitat local queda substituïda per la identitat global i, de retruc, subordinada a les lleis del sistema capitalista, que, tal com explica el poeta a *El rastre blau de les formigues*, no només ha destruït el territori a causa de l'edificació de pisos turístics, sinó que també ha tingut un impacte negatiu en la pervivència del comerç local menorquí: «Aquí, a Menorca, vivíem del camp, del calçat, de la bijuteria, de petits negocis familiars. Ara ens fan dependre del turisme i ens ho desvirtuen tot» (Pons, 2014, p. 199).

Amb la crítica al turisme de masses, Pons posa de manifest un dels perills del capitalisme: la falta d'ètica. Abans de la turisticació de l'illa, Menorca tenia les seves pròpies tradicions comercials i funcionaven bé, la gent guanyava prou diners per viure humilment, sense grans pretensions. Aquest mode de vida lligaria

amb el franciscanisme que defensa l'autor a poemes com «Oda a unes avarques», en què lloa el calçat típic menorquí. De retruc, podríem dir que en aquest poema també hi ha una defensa implícita del comerç local que fa possible la venda i producció d'aquestes sabates:

Franciscanes, humils,
pell i roda de cotxe,
amb vosaltres he vist
els indrets ancestrals
on batega Menorca
i he notat dintre meu,
ple de joia i d'orgull,
que em naixia una pàtria.
(Pons, 2011, p. 185)

Pons és conscient que l'activitat comercial pròpia de Menorca està desapareixent i, amb ella, una part de la identitat illenca, atès que el comerç local lliga amb les pràctiques culturals tradicionals i el respecte pel territori. La filosofia capitalista, en canvi, es relaciona amb l'avarícia i, per tant, és l'antítesi de la humilitat franciscana que defensa el poeta. L'objectiu no és guanyar prou diners per viure, sinó el màxim de diners possible, i, per aconseguir aquest desig, l'única alternativa és explotar els recursos del territori. Per aquest motiu, tant als poemes com als dietaris trobem referències a les deixalles que destrossen l'ecosistema menorquí. Amb aquestes descripcions, l'autor de *Nura* vol deixar petja d'aquesta realitat postmoderna que aboca els menorquins a la pèrdua de la seva identitat cultural. A tall d'exemple, a *Dillatari* escriu aquests versos: «Reialme ocult. | Fangar de plàstics morts. | Call i faig versos» (Pons, 2011, p. 92).

Així mateix, una de les característiques de l'obra de Pons és la idealització del paisatge de la infantesa, que tot sovint el relaciona amb els de la Grècia mítica (Villalta-Lora, 2013, p. 238). A *El rastre blau de les formigues*, per exemple, el poeta descriu així la seva relació amb el territori: «Soc un nòmada, un explorador, un aventurer que recorre enamorat aquests set-cents quilòmetres que té Menorca. Soc un Ulisses que vol regressar a l'illa de la seva infància» (Pons, 2014, p. 159).

Davant la progressiva destrucció del paisatge illenc (que també es vincula amb la pèrdua dels mots que fa servir per designar la realitat que l'envolta), Pons defensa la cultura menorquina a partir del pensament ecolingüístic, que es basa en l'exploració del paper del llenguatge en les interaccions vitals entre els éssers humans, les altres espècies i el medi ambient (The International Ecolinguistics Association, 2023). En altres paraules, la filosofia ecolingüística busca protegir la diversitat cultural a través de la reivindicació de la llengua i el territori propis de cada comunitat. Al

llarg de la seva producció literària, Pons empra tres estratègies que li resulten útils per no deixar morir la identitat menorquina: la pràctica del dietarisme, la creació de neologismes i l'ús de la toponímia.

Pel que fa al dietarisme, el poeta defuig de les convencions genèriques, ja que tant *Pessoanes* com *Dillatari*, *El rastre blau de les formigues* i *Els ullastres de Manhattan* presenten un caràcter híbrid, perquè hi trobem poemes, aforismes i la narració de la quotidianitat sense recórrer a la datació. Tanmateix, allò que és important destacar és per a què li serveix aquest tipus de gènere. Segons Jordi Julià (2008a), que també l'ha cultivat, «l'apunt de dietari és un mirall còncau capaç de reflectir la nostra imatge (i la dels nostres veïns), i una via d'entendre i d'explicar-se la vida que ens envolta». Podríem dir, doncs, que li serveix per historiar el present i continuar generant un sentiment de comunitat entre els seus conciutadans. Quant a la creació de neologismes, aquesta estratègia li serveix per no deixar morir la llengua menorquina i continuar creant nous mots per explicar-se la realitat cultural illenca. A tall d'exemple, «dillatari» és una mena de calambur que posa l'illa enmig del dietari. Amb aquest mot, podríem dir que el mateix poeta és conscient d'esdevenir un cronista de la realitat del seu territori. Finalment, Pons utilitza la toponímia menorquina per reivindicar el paisatge illenc, per fer-lo perviure en el seu present més immediat, però també en el temps del lector, perquè «potser després de morts viurem llegits | pels ulls d'algué que ens ressuscitarà» (Pons, 2005, p. 81).

Ja per acabar amb l'anàlisi de l'obra de Pons, cal destacar que l'autor d'Alaior no està en contra de viatjar i conèixer noves cultures, sinó del turisme de masses i les pràctiques econòmiques, socials i culturals que se'n deriven, en què veiem la subversió dels valors de la Grècia mítica: «Els antics viatgers s'han convertit en masses de turistes, els sàtirs van de discoteques i els faunes fan feina a hotels» (Pons, 2011, p. 148). La pèrdua d'aquests valors, Pons l'explica molt bé a *Els ullastres de Manhattan*, en què narra un viatge que va fer a Nova York amb la seva dona. En aquest llibre, recorda els tipus de viatgers que proposa Tzvetan Todorov a *Nous et les autres* i defensa el model del filòsof (aquell que «viatja per aprendre») i l'impressionista (el que «s'interessa pel paisatge, els éssers humans i sobretot la cultura») (Pons, 2020, p. 14). Pons, doncs, s'oposa al turista, que, segons el teòric francès, és un individu amb presses, que s'estima més els monuments que no pas les persones. Actualment el relacionaríem amb el viatger que busca allò que és «instagramejable». Tanmateix, la seva actitud no només passa per fotografiar monuments, sinó també per enregistrar les experiències que se suposa que ha de tenir una

persona quan marxa de vacances (allò que Pons va resumir amb l'expressió «sun, sea, sex» a «Estiuetari», de *Pessoanes*). Segons la descripció del turista que ens proposa Todorov, aquest tipus de viatger seria un individu deshumanitzat, i, de fet, aquest és el tractament que rep per part del poeta menorquí: «Hi ha dies que per sort la tramuntana | s'enduu els mals esperits i el mar s'espolsa | martiritzant l'ardent ferum dels bàrbars» (Pons, 2005, p. 53).

Turistificació i ecolingüisme en l'obra de Jordi Julià, un diàleg amb la literatura de Ponç Pons

La poesia de Jordi Julià s'inscriu en la tradició ecolingüística cultivada per Ponç Pons. Entre el 2006 i el 2007, quan escriu *Planisferi lunar*, el poeta català ja és un lector crític de l'obra del menorquí. Al seu *Dietari de lectures*, dedica un capítol a l'anàlisi de *Nura*, una de les obres més importants de Pons, que va merèixer els Jocs Florals de Barcelona 2002. En aquesta entrada de dietari, Julià destaca la importància que té el record de la infantesa en aquest llibre, i relaciona la poesia del menorquí amb la d'arrel romàntica: «Del romanticisme ençà [...] veiem com el jo s'ha vinculat a un paisatge, i moltes vegades la descripció de la seva identitat, la construcció de l'ésser, en moments de crisi personal, però especialment social, han provocat una recuperació del paisatge imaginari, que sol coincidir amb el paisatge infantil» (Julià, 2008a, p. 164).

La recuperació del record de la infantesa en relació amb una proposta ecolingüística també la trobem en l'obra del celoní, concretament als llibres *Planisferi lunar* (2008b), *L'estranya terra* (2022a) i *Elegia d'agost* (2022b). Tanmateix, a diferència de Pons, el primer llibre de tall ecolingüístic de Julià no aborda els problemes de la turistificació, sinó la transformació del paisatge de Sant Celoni arran de l'edificació d'habitatges per acollir l'arribada de nous veïns al poble, que busquen reproduir els estils de vida de la ciutat però a un preu més assequible: «Tan ràpid com el jo físic canvia, | el poble es va inundant per ser ciutat: | la mullena de cases s'estén lluny» (Julià, 2008b, p. 78). Julià, doncs, s'interessa pel tractament poètic de la turistificació a *L'estranya terra* i *Elegia d'agost*, i molt especialment en aquest darrer llibre, en què reflexiona sobre els canvis en el paisatge dels Riells de Dalt (l'Escala), on estiujava de petit:

El contrast entre el paisatge urbanitzat que vaig trobar i el record idíl·lic dels estius infantils passats a la casa que la meua padrina i el meu oncle tenien a tocar de les pinedes i els camps ja abandonats (relativament a prop del massís del Montgrí i de cala Montgó) em va provocar una impressió completament atordidora. Al cap de vint anys i sense haver-hi estat en tot aquell temps, veia

que l'entorn rural i mig boscós que tenia a la memòria havia quedat completament transformat en carrers i més carrers de casetes blanques enganxades per als estiuers, totes iguals (Julià, 2022b, p. 70).

Com en el cas de Pons amb Menorca, la destrucció del paisatge de la infantesa és fruit del capitalisme global, que promou una cultura homogeneïtzadora que esborra les diferències entre els pobles i que, en conseqüència, genera el que Marc Augé va anomenar *no-llocs*. Les casetes blanques a què fa referència en el fragment acabat de citar podrien interpretar-se des d'aquesta perspectiva: la particularitat de les cases i els paisatges empordanesos s'ha substituït per l'estètica homogeneïtzadora del que és un poble de costa atractiu per als turistes (casetes blanques ben a prop de la platja). El millor exemple per il·lustrar això, de fet, el trobaríem a Binibèquer (Menorca), un fals poble de pescadors construït als anys setanta del segle passat. Com hem explicat abans a partir de la classificació de viatgers que proposa Todorov, el turista buscaria el mateix tipus d'atraccions a tot arreu, la fotografia *instagramejable* que els farà tenir molts *likes* a les xarxes socials.

La crisi identitària que provoca aquesta vivència en el poeta català és el que l'anima a escriure *Elegia d'agost*. Com exposa a la contracoberta del llibre, pretén «comprendre qui som, com funciona la memòria, com ens relacionem amb el món natural i com l'hem anat oblidant, juntament amb els mots que el designaven» (Julià, 2022b). En realitat, la intenció que persegueix Julià en aquest llibre és la mateixa que a *Planisferi lunar*, però bé que en aquesta primera obra de tall ecolingüístic no abordi el tema de la turistificació. Això demostraria que, en el fons, els problemes derivats del turisme de masses són conseqüència del capitalisme global, del desig de fer diners independentment de l'impacte que això pugui tenir en el territori. De fet, el pròleg de *Planisferi lunar* el signa Ponç Pons i ja es pot intuir que, en el fons, la pèrdua de la identitat cultural menorquina i celonina rau en la depravació urbanística, sempre vinculada al capitalisme: «aquest llibre [el de Julià] és un tractat d'enyor i ecolingüística que es rebel·la contra la depravació urbanística, la banalització cultural i la prostitució literària» (Pons, 2008, p. 21).

Pel que fa a les estratègies literàries emprades per subvertir aquesta colonització cultural, a Julià, la formulació del record de la infantesa lligada al paisatge natural li permet recuperar en l'imaginari col·lectiu un món que ja no existeix i que només pot perviure en la memòria. Per a l'autor de *L'estranya terra*, no es tracta només de recuperar imatges oblidades, sinó també paraules pròpies del parlar celoní que no han quedat

recollides als diccionaris normatius, per bé que les adapta a la proposta fabriana i prova de documentar el seu origen etimològic. El que és interessant a *Elegia d'agost* és que, malgrat que la veu poètica se situï a l'Alt Empordà, Julià no recupera el parlar d'aquella zona, sinó el de Sant Celoni, perquè, com tothom, prova d'explicar-se aquesta transformació del territori a partir del seu llenguatge més íntim. Dit amb unes altres paraules, el que defensa Julià és que la nostra relació amb el món sempre està condicionada per la nostra tradició més pròxima. En el seu cas, la del seu poble i, per extensió, el Baix Montseny.

L'ús de la parla celonina per descriure el paisatge empordanès resulta molt il·lustratiu a «Fonolleda», en què el poeta fa servir el mot *brinxa*. Gràcies a la nota final d'*Elegia d'agost*, sabem que aquesta paraula designa una «petita branqueta, ja que, a part d'haver-hi la font de la Brinxa al Montnegre, Joan Veny la tracta com un derivat de *vinça*, és a dir, 'fibra', al seu *Petit atlas lingüístic del domini català*» (Julià, 2022b, p. 72). Tanmateix, aquest mot vinculat al Montnegre, i, per tant, al seu poble, l'empra per explicar un gest familiar, i que suposem que devia fer quan estiuejava als Riells de Dalt: estirar una branqueta de fonoll i posar-se-la a la boca. Llegim les dues últimes estrofes:

Bernats pudents hi habiten,
i els cargols s'hi han quedat.
N'estires una brinxa
amb un gest familiar.

El seu gust no t'agrada,
tant ara com abans.
La deixes a la boca.
Dolça continuïtat.

(Julià, 2022b, p. 26)

En definitiva, la proposta de Julià respon, com ell mateix indica, «a la necessitat de salvar de l'oblit aquella part de mi, d'una gent i d'un paisatge, continguda en unes paraules que no solen tenir cap lloc en la literatura catalana actual; i, al mateix temps, a la voluntat de restituir al català literari aquells mots que mai no li haurien d'haver mancat» (Julià, 2008a, p. 90).

Per concloure

Aquest article pretén ser una primera aportació a algunes de les idees plantejades per Guillem Colom-Montero a partir de l'estudi de dos poetes d'expressió catalana que aborden el tema de la turistificació en la seva poesia. Gràcies a l'anàlisi comparativa de l'obra de tall ecolingüístic de Ponç Pons i Jordi Julià, constatem que aquest problema no només el trobem a les illes Balears, sinó també a altres indrets dels Paï-

sos Catalans, com l'Empordà. Davant la pèrdua de la identitat cultural que els és pròpia, el treball de la llengua literària (per bé que de maneres diferents) els permet subvertir, dins l'imaginari col·lectiu, aquest procés de colonització cultural. Un aspecte que no s'ha pogut tractar en aquest article, però que resta una via d'estudi oberta, és la relació entre les conseqüències de la turistificació urbana i la tendència d'una part de la poesia postmoderna a deixar les experiències de ciutat per girar el cap vers el redescobrimient de la natura.

Des del nostre punt de vista, una cosa es relacionaria amb l'altra.

Bibliografia

- Colom-Montero, Guillem. 2019. «Mass tourism as cultural trauma: An analysis of the Majorcan comics *Els darrers dies de l'Imperi Mallorquí* (2014) and *Un infern a Mallorca (La decadència de l'Imperi Mallorquí)* (2018)». *Studies in Comics*, 10(1), pp. 49-71.
- Julià, Jordi. 2008a. *Dietari de lectures. Literatura i postmodernitat (2005-2007)*. Lleida: Pagès.
- 2008b. *Planisferi lunar*. Palma: Moll.
- 2022a. *L'estranya terra*. Lleida: Pagès.
- 2022b. *Elegia d'agost*. Barcelona: Saldonar.
- Llavina, Jordi. 2023. *Elegia pel goig sublim d'un moment*. Recuperat el 19 de desembre de 2023 de <https://www.lrp.cat/lrp-arts/article/2287095-elegia-pel-goig-sublim-d-un-moment.html>.
- Martínez Ferrándiz, Rosanna. 2022. *Respostes literàries i culturals al sobreturisme a Mallorca. Panoràmica d'un trauma*. Recuperat el 31 d'octubre de 2023 de <https://blogs.uoc.edu/literaturacat/respostes-literaries-i-culturals-al-sobreturisme-a-mallorca-panormaica-dun-trauma/>.
- Pereira, Andrea. 2020. «Ponç Pons i l'experiència del desarrelament a partir d'*Els ullastrés de Manhattan*». *La Lectora. Revista Digital de Crítica Literària*. Recuperat el 31 d'octubre de 2023 de <https://lalectora.cat/2020/09/29/ponc-pons-i-l-experiencia-del-desarrelament-a-partir-dels-ullastrés-de-manhattan/#fnref-4942-9>.
- Pons, Ponç. 2005. *Pessoanes*. Alzira: Bromera.
- 2008. «Planisferi Julià». Dins: Julià, Jordi. *Planisferi lunar*. Palma: Moll.
- 2011. *Dillatari*. Barcelona: Quaderns Crema.
- 2014. *El rastre blau de les formigues*. Barcelona: Quaderns Crema.
- 2020. *Els ullastrés de Manhattan*. Barcelona: Quaderns Crema.
- The International Ecolinguistics Association. *About*. Recuperat l'1 d'octubre de 2023 de <https://www.ecolinguistics-association.org>.
- Villalta-Lora, Jesús. 2013. *País i poesia: el discurs etnohumanista de Salvador Espriu, Vicent Andrés Estellés i Ponç Pons*. King's College University. Recuperat l'1 d'octubre de 2023 de <https://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.631315>.

Fotografia de Pep Bonet

Retrat de Karl Löwith, probablement de principis dels anys seixanta (Heidelberg University Archives, BA Pos I 1910).

Karl Löwith i el natural transcendent

Una proposta per fer front als perills de la fe en el progrés

Segons el pensador alemany Karl Löwith, la fe en el progrés històric deriva de l'escatologia cristiana i la seva promesa de salvació. El progrés no ens diu res de cap a on ens encaminem com a humanitat i no té valor per si mateix. D'aquesta trampa només en podem sortir reconeixent allò que ens ha fet iguals com a humans al llarg del temps.

Xavier Casanovas
Universitat Ramon Llull

«Qui o què ens garanteix que la història té un sentit?»

Hi ha una frase que es repeteix de manera recurrent a les nostres converses. Quan comentem la darrera notícia sobre una guerra, sobre l'abús laboral d'empreses a treballadors o sobre les barbaritats antidemocràtiques perpetrades per algun dèspota polític ens agrada acabar amb un: «Com pot ser que això passi en ple segle XXI?». Aquesta expressió d'indignació, totalment legítima, amaga una manera d'entendre el temps i la història pròpia dels que som fills de la modernitat. Es tracta de la creença que la història avança, en dinàmica de progrés, cap a algun lloc. I que aquest camí és ascendent, i no hi hauria d'haver tornada enrere. Podeu imaginar que una mirada així a la història dona lloc a una frustració constant, ja que la història ens recorda contínuament que es progressa tant com es regressa. I que patim d'un mal molt propi de la modernitat, el de la fe en el progrés, que ens fa confondre allò que és nou amb allò que és bo, allò que és últim amb allò més important, allò que s'imposa amb allò que és veritat.

D'això se'n va adonar amb lucidesa Karl Löwith (1897-1973), i va dedicar-hi gran part de la seva vida intel·lectual. Löwith va escollir una màxima de Goethe per introduir un dels seus llibres més coneguts escrit en el seu exili japonès l'any 1939, *De Hegel a Nietzsche*: «Mai arribem tan lluny com quan ja no sabem cap a on anem» (Löwith, 1968). Aquesta frase, escrita a principis del segle XIX, pot valdre encara avui. Diagnostica una de les patologies de la modernitat: la creença en el valor d'anar sempre endavant, encara que no sapiguem cap a on. No parlo, evidentment, del progrés científic o del coneixement, de caràcter innegable, sinó del miratge del progrés històric i, amb aquest, del progrés social i moral, és a dir, del progrés de la Humanitat en majúscules. La modernitat hi té un dels pilars centrals capaç d'organitzar el temps, de donar un sentit a les vicissituds del dia a dia, d'oferir un relat que, d'altra banda, pot arribar a legitimar les pitjors atrocitats. Així, el progrés es torna, ja no en un mitjà per a la realització humana, sinó en un fi en si mateix (Koselleck, 2021).

Per això, quan s'afirma el progrés de manera banal s'explicita que creiem en l'avenç moral de les civilitzacions, en la perfecció de l'ésser humà, i oblidem completament

aquells invariants antropològics que ens fan iguals avui que fa dos mil anys. Donem per fet que hem arribat a un estadi de superioritat del qual no podem caure, que som millors —menys bàrbars— que els homes i dones que van viure fa segles. Realment és així? Löwith repetia sovint, parafraçant un dels seus referents en la crítica històrica, Jacob Burckhardt, que si l'home era capaç de donar la vida pels altres fa dos mil anys, potser és perquè l'esperit humà ja estava complet llavors (Löwith, 1998b, p. 242).

Pensar el progrés amb Löwith

Löwith és un autor força conegut, sobretot per haver estat el primer alumne i deixeble de Heidegger i per la crítica que en va fer, però molt poc estudiat a casa nostra. La seva història personal és talment una història de calamitats (Donaggio, 2006; Löwith, 1993). Va participar a la Primera Guerra Mundial com a voluntari —amb només disset anys— defensant Alemanya. El 1934, quan ja s'havia habilitat com a professor de filosofia, va haver de fugir de Munic per les lleis antisemites a causa del seu cognom jueu, tot i que ell s'havia casat segons el ritu protestant i el seu posicionament intel·lectual s'acostava a l'ateisme. Va marxar a Itàlia, d'on va haver de fugir de nou el 1936 per trobar refugi al Japó. La mala sort el va portar a viure a tots i cadascun dels països aliats d'Alemanya en la Segona Guerra Mundial. El 1941, finalment, va aterrar als Estats Units, que l'acollirien fins que feu la tornada definitiva a Alemanya, l'any 1952. Algú que coneixia el que volia dir veure's arrossegat per la història, no va deixar mai que els esdeveniments li determinessin ni el tarannà ni el pensament filosòfic. Més encara, va defensar amb saviesa i sobrietat un escepticisme filosòfic que considera que ni la història és portadora de veritat, ni un s'ha de meravellar per les grans gestes (Löwith, 2009, p. 209), sinó que la veritat es troba en les coses petites, pròximes a la gent, en el quotidià i la seva exigència (Löwith, 2007a, p. 72).

La pregunta que inquieta Löwith i que és recurrent en la seva obra és la següent: «L'ésser i el sentit de la història en general es determinen des d'ella mateixa? Si no és així, d'on procedeixen?» (Löwith, 2007b, p. 9). És a dir: qui o

«El progrés, doncs, té un caràcter de fe religiosa.»

què ens garanteix que la història té un sentit? La història és capaç de dotar-se d'un criteri de veritat ella mateixa? El pensament modern ha volgut deslligar la història de tot pensament transcendent, dotant-la d'una lògica intrínseca que li permeti sostenir-se autònomament, fer-la auto-explicativa. Però com que no té un absolut on agafar-se, només pot apellar a la seva pròpia dinàmica. Té sentit allò que evoluciona, progressa i canvia, allò que no ho fa no és explicable històricament i, per tant, és irrellevant i no té cap transcendència. I d'on neix aquesta manera de pensar la història en clau de progrés? Löwith té una tesi que esgrimeix de manera majestuosa a *Història del món i salvació* (2007b). Segons l'autor, el progrés no és una idea original de la modernitat, sinó que es tracta ni més ni menys que d'una secularització de l'escatologia cristiana i la seva promesa de salvació. Löwith arriba a aquesta conclusió des de l'estudi de la genealogia de la filosofia de la història. Passant per sant Agustí, Joaquin de Fiore, Bossuet, Vico, Voltaire, Hegel, Comte i Marx, estableix un fil de continuïtat que lliga l'escatologia cristiana i la seva noció de providència amb la filosofia de la història moderna i la noció de progrés. El problema resideix en el fet que la promesa que inicialment era transcendent i de realització fora del món es vol fer immanent i vol ser realitzada en un futur pròxim, sense comptar en cap moment amb els límits de la contingència humana.

La pregunta pel sentit que pugui tenir la història només pot trobar algun tipus de resposta si s'assumeix que aquesta té un horitzó de realització i compliment, una afirmació que només es pot fer en clau creient. El progrés, doncs, té un caràcter de fe religiosa. Löwith tenia molt clar que el component soteriològic d'un progrés buit de contingut deriva en temptacions historicistes i nihilistes, es converteix en una fatalitat (Löwith, 1998d) i té conseqüències tant en l'àmbit polític com en el social arribant a legitimar propostes de tipus totalitari.

El natural transcendent com a resposta

Si el progrés té aquest caràcter aporètic, a saber, que vol ser portador de veritat però es mostra buit de contingut, de quina manera pot sortir, l'ésser humà, de la trampa que

li ha plantejat aquesta fe moderna? No és que Löwith ens ho deixi gaire clar, però m'atreveixo a afirmar que resol aquesta pregunta construint les bases d'una antropologia filosòfica (Casanovas Combalia, 2023). L'home s'ha interpretat ell mateix com a home històric en la modernitat, però l'home no és res sense el món en què habita i que el transcendeix. El món natural, amb el seu ordre i com sempre ha estat, és condició de possibilitat de l'existència humana. És el que Löwith anomena «transcendent natural» (Löwith, 1998a, p. 213). El transcendent natural reconeix que la naturalesa humana no varia al llarg del temps, sinó que només canvien les seves interpretacions. L'home modern està obsessionat a conèixer les variacions històriques, però es mostra incapaç de reconèixer els invariables naturals de la seva condició. I quins són aquests invariants? Doncs que neix, necessita menjar, es reproduïx, pateix, estima, plora, riu i finalment mor. El transcendent natural dona molta més centralitat a allò quotidià que a la cerca insaciable de sentit. Un anhel, propi de la subjectivitat moderna, que no hauria de projectar-se al conjunt dels esdeveniments de la història, sinó a la contemplació de la veritat que s'amaga en allò que sempre ha estat, és i serà.

Tot pensament massa obsessionat amb l'acció, amb fer història, s'allunya de la veritat. El progrés resulta ser aquella dinàmica de distanciament que allunya l'ésser humà de la seva autèntica naturalesa. L'honestat implica reconèixer el món i l'ésser humà de la seva manera original, que no és més que la seva manera definitiva. Si des de la filosofia de la història Löwith arriba a la conclusió que el progrés és la secularització de l'escatologia cristiana, des de l'antropologia filosòfica Löwith situa el progrés com l'últim gran transcendent que provoca en l'ésser humà una pèrdua de si mateix i li impedeix de trobar el seu lloc en el món.

Però Löwith, que qüestiona el progrés, no es troba entre els que proposen esquemes apocalíptics o de decadència, ni molt menys entre els reaccionaris que afirmen que hi havia més veritat en el passat que en el present. Al contrari, la seva posició és la de qui reconeix que no es pot

«El transcendent natural dona molta més centralitat al quotidià que a la cerca insaciabile de sentir.»

dir res de cap a on s'encamina la història que no sigui una afirmació de fe. I que des d'un escepticisme sobri ens cal renunciar a afirmar res sobre el futur, ja que la voluntat de progrés tan pròpia de la cultura occidental és «plena de supèrbia» (Löwith, 1998c, p. 273).

La indignació davant de les injustícies del temps present és legítima i necessària, perquè sabem que tot podria ser d'una altra manera. I és aquest anhel, aquesta nostàlgia —no d'un passat millor, sinó d'un altre present possible—, el que provoca indignació tant cap a les postures reaccionàries com cap a la nostra vigent fe cega en el progrés. Indignem-nos, doncs, davant les injustícies del nostre món, però afirmem amb Löwith que no és el progrés qui ens traurà les castanyes del foc. I recordem que nosaltres, habitants del segle XXI, som tan capaços del millor com del pitjor, igual que ho érem i ho hem estat sempre. ●

Bibliografia

- Casanovas Combalia, X. 2023. *El precio de la fe en el progreso. El debate contemporáneo a propósito de Karl Löwith*. Barcelona: Facultat de Filosofia de la Universitat de Barcelona. <http://hdl.handle.net/2445/202711>.
- Donaggio, E. 2006. *Una sobria inquietud. Karl Löwith y la filosofía*. Buenos Aires: Katz.
- Koselleck, R. 2021. «Progreso». Dins: *Ilustración, progreso, modernidad*. Madrid: Trotta, pp. 165-258.
- Löwith, K. 1968. *De Hegel a Nietzsche. La quiebra revolucionaria del pensamiento en el siglo XIX. Marx y Kierkegaard*. Buenos Aires: Sudamérica.
- Löwith, K. 1993. *Mi vida en Alemania antes y después de 1933. Un testimonio*. Madrid: La Balsa de la Medusa.
- Löwith, K. 1998a. «Naturaleza y humanidad del ser humano». Dins: *El hombre en el centro de la historia*. Barcelona: Herder, pp. 179-215.
- Löwith, K. 1998b. «El ser humano y la historia». Dins: *El hombre en el centro de la historia*. Barcelona: Herder, pp. 231-260.
- Löwith, K. 1998c. «Observaciones sobre la diferencia entre oriente y occidente». Dins: *El hombre en el centro de la historia*. Barcelona: Herder, pp. 263-293.
- Löwith, K. 1998d. «La fatalidad del progreso». Dins: *El hombre en el centro de la historia*, pp. 331-350. Barcelona: Herder.
- Löwith, K. 2007a. *Max Weber y Karl Marx*. Barcelona: Gedisa.
- Löwith, K. 2007b. *Historia del mundo y salvación. Los presupuestos teológicos de la filosofía de la historia*. Buenos Aires: Katz.
- Löwith, K. 2009. *Paul Valéry. Rasgos centrales de su pensamiento filosófico*. Buenos Aires: Katz.

Alexandre

La formació d'un geni entre savis

Fins a quin punt l'educació que va rebre el príncep macedoni fou determinant per a la forja del seu caràcter? L'autor d'aquest article ressegueix la influència que va rebre dels seus mestres una de les figures més captivadores de l'antiguitat.

Ferran Sánchez Margalef
Universitat de Barcelona

«L'austeritat, la rectitud o la disciplina foren esculpides, des de bon inici, en el futur rei.»

Alexandre el Gran també va topar amb Gaza, la «fortalesa» en hebreu, on va ser ferit abans de fer caure les muralles i exterminar-ne pràcticament tota la població. Tot i això, més de dos mil anys després la seva figura encara desperta una gran seducció. El príncep macedoni, que arribà a tocar la glòria amb les mans després de conquerir el vast Imperi persa, destacà per una inusitada intel·ligència en àmbits diversos, com ara el militar, l'ètic, el polític, el propagandístic o l'urbanista. Aquest escrit repassa l'educació que va rebre la persona que ha estat més a prop de concretar el somni de conquerir el món conegut.

Una educació a l'altura d'un rei

Són poques les fonts de què disposem de la infantesa d'Alexandre, una de les etapes més opaques de la seva vida. Presumptament, va rebre formació amb diferents tutors abans que el pare, Filip II, convidés Aristòtil a formar part de la cort per convertir-lo en el seu pedagog. Alexandre estigué molt lligat a la mare, Olímpia, que el protegí de manera que el jove macedoni va copsar la tendresa des de ben aviat. La mística, l'amor o el respecte pel gènere femení, valors que Alexandre va fer seus al llarg de la vida, podrien provenir de l'estreta relació amb la mare. Durant aquest primer període, va estar a càrrec de Lànice, una de les seves donzelles de la cort, que no sols exercí d'institutriu en aquells aspectes formals, com el respecte o les maneres, sinó que també li feu de nodrissa.

Passats els primers anys, encara en una etapa molt primerenca de la infància, l'educació del jove va quedar sota la responsabilitat de Leònides i Lisímac d'Acarnània. El primer fou un mestre sever i sobri que l'instruí, des de ben petit, en les arts de la guerra: en l'ús de diferents armes, a muntar a cavall i a combatre, i el començà a familiaritzar amb unes nocions de coreografia de la batalla (Lyon, 2010). L'austeritat, la rectitud o la disciplina foren esculpides, des de bon inici, en el futur rei. Es mostrà sempre infatigable, com en la marxa a través del desert

de Gedròsia, en què, segons la llegenda, va rebutjar la poca aigua que els seus soldats li podien proporcionar per elevar-los la moral; això va ser fruit d'aquella llavor que Leònides va espargir en l'ànima del jove.

Lisímac, el segon tutor, es va preocupar per la lectura i l'escriptura de l'infant (Campuzano, 2010, p. 37) i per fer d'aquell jove un apassionat de l'èpica homèrica: Alexandre se sentia reflectit en el mateix Aquil·les, fins al punt d'arribar a considerar-se la continuació de l'heroi. Com és sabut, les virtuts guerreres d'Aquil·les van quedar impregnades en el caràcter del rei, que fins i tot va arribar a qüestionar-se la seva mortalitat. Tenint en compte la posició crítica que ocupava Alexandre en el lideratge de les batalles i la seva ferocitat a l'hora de combatre els enemics, sembla obvi que tant la fúria com la valentia del fill de Peleu il·luminaven les accions i gestes del macedoni. El coneixement de la *Ilíada* aportat per Lisímac, i aprofundit més tard per Aristòtil, va proporcionar a Alexandre uns referents històrics, culturals, filosòfics, mitològics i biogràfics que el van acompanyar sempre.

Lisímac també va introduir l'infant en la poesia d'Eurípides i en la lírica de Píndar. Alexandre, que ja era un àvid lector des de ben jove, va devorar part de l'obra d'Eurípides, meravellat pels mites i les relacions entre humans i déus, tot identificant-se amb les figures dels herois-salvadors que el poeta presenta. Segons Diodor de Sicília, aquestes influències pedagògiques que rebé Alexandre estigueren propiciades per persones de confiança de la reina de Macedònia. Això provocava, juntament amb la voluntat de forjar un autèntic caràcter de rei en el seu fill, que Filip II recelés de l'educació que estava rebent el seu hereu, ja que la relació entre ell i Olímpia s'havia refredat amb els anys a mesura que contraïa matrimoni amb altres dones i s'acumulaven els traumàtics despropòsits d'un home alcohòlic amb un poder gairebé absolut. Quan el príncep complí els tretze anys, el seu pare el lligà a la tutela d'algú de la seva confiança i de la talla de les expectatives que tenia per al fill: Aristòtil.

Imatge de la pàgina 52: Alexandre el Gran sobre el seu cavall, Bucèfal.

«Una de les virtuts més evidents que Aristòtil va fer aflorar en Alexandre fou l'esperit crític.»

La petja d'Aristòtil

A més d'Alexandre, el filòsof també va instruir fills de l'aristocràcia macedònica, com Ptolomeu, Cassandre, Leonat o Hefestió, que més tard el van acompanyar en la conquesta de l'Imperi aquemènida. Tal com apuntà Plutarc, tots ells foren els beneficiaris de la filosofia aristotèlica que integrava coneixements polítics, biològics, literaris, retòrics, històrics, geogràfics i mèdics. Aristòtil, coneixedor de la naturalesa humana i de les predisposicions de la seva ànima, optava per impartir aquells continguts més densos al llarg del matí, i deixava les tardes per a les qüestions que requerien menys càrrega intel·lectual.

S'ha debatut molt fins a quin punt els coneixements d'Aristòtil van determinar el caràcter d'Alexandre. Com és sabut, un deixeble no escull el mestre, però sí que decideix si vol convertir les seves lliçons en aprenentatges per esculpir la seva personalitat. En aquest sentit, en diferents moments de la seva epopeia, el jove macedoni es veié impregnat de les ensenyances aristotèliques, com ara en la passió pel cultiu de l'ànima, en la concepció geogràfica del món, en una voluntat de coneixement universal, en l'ús de la raó per resoldre conflictes o en la supremacia grega per conquerir altres pobles. Tant és així que Alexandre es va fer acompanyar de filòsofs, biòlegs, geògrafs i cronistes en la seva expedició per Àsia.

El fort caràcter pràctic de l'ètica aristotèlica també l'impulsà a comportar-se segons l'exigència del seu càrrec, de manera que va predicar amb l'exemple en tot moment. No menjava més bé que els soldats, ni gaudia de més comoditats, ni se situava a la rereguarda en les batalles: així ho va fer saber en un dels seus discursos més famosos, quan el seu exèrcit es va negar a continuar endinsant-se en la desconeguda Índia.

Una de les virtuts més evidents que Aristòtil va fer aflorar en Alexandre fou l'esperit crític i, per tant, tot allò que era contrari al dogmatisme. Sols així es poden entendre algunes de les decisions més transcendents del rei macedònic, com ara conquerir i regnar les vastes terres de l'Imperi persa en lloc de castigar-lo i arrasar-lo, o bé

contradir el pensament del seu mestre. Les grans gestes que protagonitzà i relatà Arriano, com ara la decisió de fundar un imperi, d'emprar el mestissatge per fusionar l'ètnia grega amb la dels pobles de l'Imperi persa que anava conquerint o la insistència amb la seva divinitat són bons exemples de la superació del pensament aristotèlic que Alexandre encarnà.

Reflexió final

Alexandre demostrà una gran capacitat reflexiva i resolutiva tant en el seu pensament —ja que va acabar integrant bona part dels costums i les tradicions perses— com en la manera d'actuar, i així ho va demostrar en cadascuna de les batalles que va lliurar, escollint les estratègies, algunes d'elles totalment innovadores, que facilitarien la victòria a l'exèrcit grec, tan característiques de la cosmovisió aristotèlica que el portaren a la glòria.

El macedoni fou conscient de tot el que havia pogut aprendre gràcies a l'exemple d'un autèntic savi durant la joventut. Així i tot, de la mateixa manera que en el seu dia Aristòtil va posar en qüestió el pensament platònic («soc amic de Plató, però soc més amic de la veritat»), el seu deixeble també va contradir, com hem vist, algunes de les lliçons del seu preceptor per forjar el propi destí imperial, allunyat del pensament polític entorn de la polis del seu mestre. No obstant això, el respecte i l'admiraació mútua van fer que mantinguessin relació epistolar al llarg de la vida.

Alexandre fou un rei que lliurà les seves pròpies batalles i experimentà, en primera persona, els riscos d'enfrontar-se cara a cara amb l'enemic. Lluny queden, doncs, aquells temps en què els emissaris de la guerra participaven en les conflagracions alimentades per ells mateixos. Si bé ens atrevim a sentenciar que ell mai va dubtar a presentar batalla, no podem afirmar amb la mateixa rotunditat que els líders que avui dia envien el jovent a la mort mantinguin el compromís bèl·lic amb el risc de sacrificar la seva pròpia vida. Ben mirat, potser viuríem menys conflictes si els individus que motiven les iniciatives militars fossin els mateixos que en patissin les conseqüències. ●

Aristòtil i el seu deixeble, Alexandre el Gran, gravat de Charles Laplante (1866).

Imatge de fons: Tetis entrega les armes a Aquil·les, gravat de Tommaso Piroli (1805).

Bibliografia

- Arriano. 1982. *Anàbasi de Alejandro Magno*. Madrid: Gredos.
- Campuzano, Manuel. 2010. *Alejandro Magno. La excelencia desde el liderazgo*. Madrid: Visión Libros.
- Diodor de Sicília. 1986. *Alejandro Magno*. Madrid: Akal.
- Lyon, Annabel. 2010. *The golden mean*. Random House Canada (trad. cast.: *El maestro de Alejandro*. Barcelona: Roca).
- Plutarc. 2021. *Vidas paralelas. Alejandro-César*. Madrid: Gredos.

Modelitzant la matèria a la nanoescala

En la investigació en els àmbits de la nanociència i la nanotecnologia, les dades simulades generades per la modelització de les propietats de la matèria permeten comprovar les dades experimentals i, a més, aprofundir en el seu coneixement. Aquest article n'explica el procés.

Catalina Coll

Universitat de Barcelona

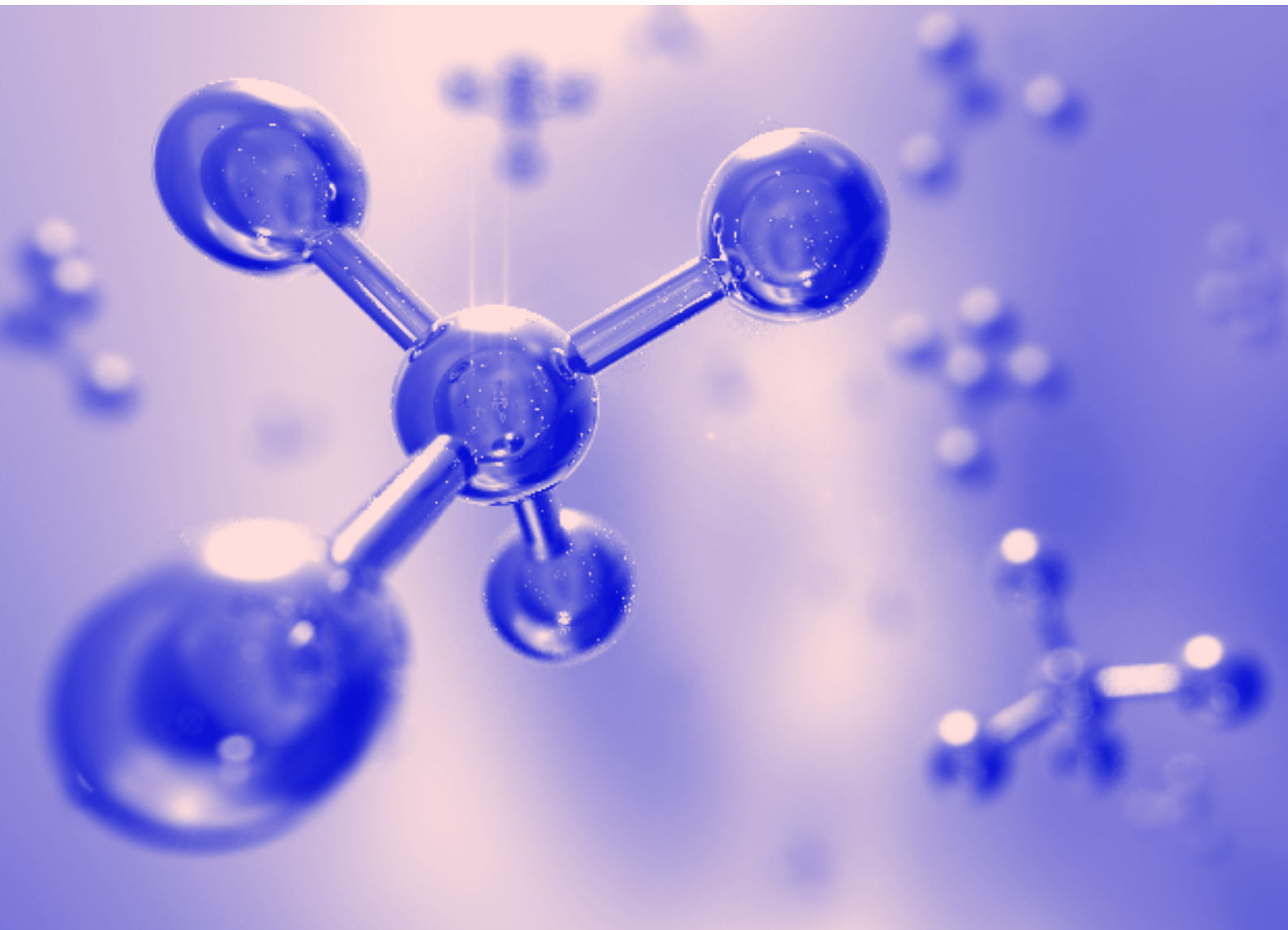
Mentre que en el passat, la ciència dels materials, la física de l'estat sòlid, la mecànica quàntica i la química eren disciplines molt separades, avui dia es fusionen en el camp de la nanociència i la nanotecnologia. Quan la mida de l'objecte es redueix a la nanoescala, els efectes quàntics ja no es poden menysprear, ja que qualsevol canvi en la síntesi pot modificar-ne alhora l'estructura, que exerceix un paper essencial en les propietats del compost.

La modelització s'ha convertit en un pas essencial en la síntesi i la caracterització de materials. El coneixement de l'estructura permet calcular la interacció dels electrons amb qualsevol estructura cristal·lina ben descrita i generar dades simulades comparables amb les dades ex-

perimentals, però no només com a comprovació, sinó per obtenir-ne una visió més profunda.

La interacció dels electrons amb la matèria s'ha de calcular resolent l'equació de Schrödinger dels electrons que interactuen amb la mostra. La mostra, el sistema, es pot considerar com un potencial periòdic.

El primer pas és modelar el sistema, el qual en una primera aproximació es pot considerar com un agregat d'un nombre mínim d'àtoms. Per exemple, una molècula d'aigua consta de tres àtoms, però un nanocluster d'or de 10 Å conté aproximadament 200 àtoms. Tot i així, els àtoms no poden ser considerats esferes sòlides i neutres, i en analit-

Font: Istock Photo.

zar les propietats a la nanoescala s'han de tenir en compte els efectes quàntics, ja que la configuració electrònica de cadascuna d'elles no és menyspreable. Per tant, el problema a resoldre no és gens diferent d'un problema de molts cossos, i la solució consisteix a resoldre l'equació de Schrödinger per al nostre sistema, cosa que no serà una tasca fàcil i requerirà tenir en compte certes consideracions.

L'equació de Schrödinger general presenta una dependència que descriu l'evolució del sistema amb el temps. Tanmateix, algunes solucions es poden deduir assumint diferents aproximacions. Per exemple, si el sistema es pot considerar estacionari, es pot resoldre l'equació de Schrödinger independent del temps.

Tot i que es pot trobar la solució exacta de l'equació de Schrödinger per a casos petits, per exemple, per a l'àtom d'hidrogen, on el problema es redueix a un problema de dos cossos (una càrrega positiva i una càrrega negativa), resoldre l'equació per a qualsevol sistema cristallí més o menys realista és una missió impossible, ja que hi ha moltes càrregues en joc. Hi ha diferents mètodes que es poden utilitzar per poder resoldre-la, amb diferents nivells d'aproximacions.

Des del començament del desenvolupament de les teories de l'estat sòlid sobre els cristalls, la solució exacta no ha estat la preferida, ni tampoc el mètode Hartree-Fock (HF), el qual funciona per a un baix nombre d'àtoms, és

«Quan la mida de l'objecte es redueix a la nanoescala, els efectes quàntics ja no es poden menysprear.»

a dir, per elements poc pesants. La teoria funcional de la densitat (DFT), així com la dinàmica molecular (MD) han estat les més utilitzades pels casos dels sòlids; tanmateix, no ofereixen la mateixa informació. La MD és adequada per a les interaccions entre un sistema «gran» i un altre sistema «petit» prou proper, per exemple un nanotub de carboni i una gota d'aigua (Werder *et al.*, 2003), o per a l'estudi de materials amorfs (Mazeau i Heux, 2003). Per tractar sòlids reals es necessiten aproximacions addicionals, i la teoria funcional de la densitat compleix tots els requisits, ja que permet definir sistemes amb un cert nombre d'àtoms sense negligir el component quàntic. Tot i així, també és possible treballar amb aproximacions híbrides que combinen MD i DFT.

Per tant, en el cas de voler resoldre l'equació de Schrödinger per a sistemes cristal·lins, s'ha demostrat que la DFT és el mètode més adequat. DFT és un mètode *ab initio* (des de primers principis), és a dir, que considera que els nuclis i els electrons són les partícules bàsiques per descriure esdeveniments a escala subatòmica. Va ser proposat el 1965 per Kohn i Sham (1965) a conseqüència de l'avenç introduït per la presentació de dos teoremes fonamentals per Hohenberg i Kohn (1964). Va significar un canvi en l'enfocament per resoldre l'equació de Schrödinger per a un sistema de molts cossos. La simplificació va consistir a considerar el problema dels n -electrons com un problema de densitat d'electrons. En lloc de tenir n electrons a les tres dimensions de l'espai, tracta d'una densitat tridimensional d'electrons; això redueix dràsticament l'esforç computacional necessari.

D'igual manera que en física quàntica l'estat quàntic està perfectament definit per la funció d'ona en DFT, la densitat electrònica ($\rho(r)$) serà la variable que defineix tot el sistema. Essencialment, $\rho(r)$ és la distribució d'electrons al voltant dels nuclis; els més propers corresponen als electrons del nucli, mentre que els més llunyans es poden identificar com els electrons de valència. Òbviament, si s'integra sobre el volum del sistema, es recuperarà el nombre total d'electrons. Els electrons es consideren independents, no interaccionen entre ells. Per connectar la

densitat electrònica amb el hamiltonià, l'energia externa i la funció d'ona, els teoremes de Hohenberg-Kohn són essencials.

El primer teorema postula que hi ha un potencial extern únic determinat per la densitat d'electrons de l'estat fonamental. Aquest potencial extern és, de fet, la interacció entre l'electró i els nuclis, però s'anomena extern perquè és el detectat des del punt de vista de l'electró.

Considerant la $\rho(r)$ del sistema no-interactiu definit anteriorment, el potencial extern és independent d'aquesta. És a dir, coneixent la densitat d'electrons a un potencial extern donat es defineixen totes les propietats d'estat fonamental del sistema. La densitat d'electrons exercirà el paper principal en el sistema.

El segon teorema proposa la manera de trobar la densitat electrònica. El teorema estableix que $\rho(r)$ es pot trobar gràcies al principi variacional, és a dir, que la densitat electrònica es modifica per tal de minimitzar l'energia total del sistema, el mínim corresponent a l'estat fonamental.

Si considerem ambdues afirmacions es podria representar bé un sistema electrònic; tanmateix, per resoldre el problema real dels n -electrons cal tenir en compte algunes funcionalitats i aproximacions. L'enfocament de Kohn-Sham (KS) suposa que cada electró no interacciona amb els altres i que el sistema es troba en l'estat fonamental; visualment, és semblant a confinar-los en caixes individuals, són a la mateixa posició, però no es produeix cap interacció entre ells.

A partir d'això, l'energia del sistema d'electrons es pot expressar com l'energia dels sistemes (no interactius) d'un electró sota un potencial extern determinat. Cada terme energètic no té la mateixa contribució a l'energia total del sistema: l'energia cinètica representa gairebé la meitat de l'energia total, mentre que Hartree-Fock, l'energia externa i el potencial d'intercanvi, representen l'altra meitat.

«La modelització s'ha convertit en un pas essencial en la síntesi i la caracterització dels materials.»

Tres dels quatre termes d'energia es poden trobar resolent les equacions de Kohn-Sham. Per equacions KS, es coneix l'equació de Schrödinger d'un sistema considerat d'acord amb l'enfocament KS (un sistema no interactiu d'un electró). Així, la solució de l'equació KS serien els orbitals KS que s'utilitzaran per trobar la majoria dels termes d'energia. No obstant això, no és possible resoldre-ho pel terme de correlació d'intercanvi.

Per tant, el punt clau a l'hora de realitzar un càlcul DFT és controlar el terme de correlació d'intercanvi (XC), ja que els altres termes es poden resoldre mitjançant les equacions KS. La XC inclou tots els efectes quàntics del sistema, la qual cosa el fa essencial encara que només correspongui a un 10% de l'energia total, perquè pot induir modificacions importants. La XC es pot expressar com la suma de l'energia d'intercanvi (Ex) i l'energia de correlació (Ec). El terme d'intercanvi representa la transferència d'energia entre electrons del mateix spin i la correlació, l'intercanvi entre electrons de spins oposats.

S'han proposat diverses funcionalitats per aproximar el potencial XC i, al llarg dels anys, la seva popularitat relativa ha experimentat alts i baixos. No obstant això, els més coneguts i utilitzats són els d'aproximació de densitat local (LDA) i aproximació de gradient generalitzat (GGA), la qual cosa no vol dir que siguin els que funcionen amb més precisió. De fet, la precisió depèn molt del sistema analitzat.

Amb els funcionals XC i considerant el sistema com a no-interaccionant, es poden resoldre les equacions KS. La solució de les equacions KS, conegudes com a orbitals KS, s'ha d'aconseguir d'una manera coherent. Els orbitals KS, les densitats d'electrons i el hamiltonià estan fortament relacionats; per tant, s'han de tenir en compte totes les característiques per arribar a la convergència.

Bàsicament, els orbitals KS determinen una densitat electrònica, a partir d'això, es calcula el hamiltonià KS i, després, s'obté una nova densitat electrònica; aquest procés es repeteix fins que convergeix. El criteri de con-

vergència és l'energia mínima aconseguida pel principi variacional.

En resum, els càlculs de DFT s'han de realitzar en un cicle iteratiu autoconsistent. Partint d'una densitat electrònica endevinada i la funció de potencial d'intercanvi de la densitat d'electrons, es pot resoldre el hamiltonià KS del sistema i obtenir els orbitals KS. A partir dels orbitals KS es pot estimar la densitat d'electrons del sistema. Aquest procés es repeteix fins que la diferència entre la nova densitat electrònica i l'estimació inicial és prou petita. Aleshores, s'optimitzen les forces i les posicions atòmiques per tal de minimitzar l'energia del sistema. Per fer-los convergir, cal resoldre el hamiltonià i obtenir nous orbitals. Un cop convergeixen la densitat i les forces, s'acaba el cicle i es poden calcular les propietats.

La forma iterativa de trobar la densitat electrònica suposa un gran cost de temps de càlcul per a estructures complexes, però s'estan desenvolupant mètodes híbrids que ho faciliten. En qualsevol cas, el DFT és una opció per resoldre l'equació de Schrödinger per a materials nanoestructurats. ●

Bibliografia

- Hohenberg, P. i Kohn, W. 1964. «Inhomogeneous electron gas». *Physical Review*, 136. <https://doi.org/10.1103/PhysRev.136.B864>.
- Kohn, W. i Sham, L. J. 1965. «Self-consistent equations including exchange and correlation effects». *Physical Review*, 140. <https://doi.org/10.1103/PhysRev.140.A1133>.
- Mazeau, K. i Heux, L. 2003. «Molecular dynamics simulations of bulk native crystalline and amorphous structures of cellulose». *J. Phys. Chem. B*. <https://doi.org/10.1021/jp0219395>.
- Werder, T., Walther, J. H., Jaffe, R. L., Halicioglu, T. i Koumoutsakos, P. 2003. «On the water-carbon interaction for use in molecular dynamics simulations of graphite and carbon nanotubes». *J. Phys. Chem. B*. <https://doi.org/10.1021/jp0268112>.

La crítica feminista de Harding a la física

La filòsofa Sandra Harding ha qüestionat el coneixement científic segons una òptica feminista, especialment el fet que la física es consideri el paradigma de la ciència i que s'obviï que aquesta disciplina és també fruit dels valors socials del seu temps.

Cristina Manzano Balsells
Universitat de Barcelona

«Harding defensa que la física s'ha de deixar enrere com a paradigma de la ciència.»

La majoria de científics són homes. Aquest és el punt de partida d'algunes crítiques feministes a la ciència, i històricament una veritat dins de la física en concret. Si les crítiques feministes es col·loquessin en un espectre, aquest tipus de crítica es trobaria a l'extrem liberal, ja que no desafia les concepcions de la ciència o les polítiques igualitàries (Keller, 1982). A un pas més a prop de la radicalitat, s'hi trobarien les crítiques que argumenten que la predominança dels homes en les ciències ha portat a un biaix en la tria i la definició de problemes científics. Tanmateix, la definició del problema no és part del mètode científic, de manera que aquesta mena de crítiques no qüestiona la manera en què es construeix el coneixement científic objectiu (Keller, 1982). És a dir, s'accepta que la tria del problema és influïda per factors socials, però no es dubta de la neutralitat de la ciència. Per tant, un acte que faria avançar vers la radicalitat seria la crítica al disseny experimental, en el qual s'evidencien biaixos que fan trontollar l'estatus d'objectivitat de la ciència.

Tanmateix, la crítica feminista també pot identificar l'androcentrisme —el punt de vista segons el qual l'home és el centre i la mesura del món, l'universalisme masculí— en l'ús que es fa de la ciència, les seves hipòtesis, els experiments, els objectius i els problemes. Les feministes han trobat necessari, en intentar restablir les dones com a agents i com a subjectes, qüestionar els canons dels seus camps. Han dirigit l'atenció, en conseqüència, cap al funcionament del biaix patriarcal a nivells cada vegada més profunds de l'estructura social, fins i tot del llenguatge i del pensament (Keller, 1982). Criticar la institució científica i la seva objectivitat és criticar-ne el dogmatisme i la creença en la capacitat humana d'entendre una natura prediscursiva.

Aquest és el cas de Sandra Harding, filòsofa i feminista estatunidenca dedicada a la filosofia de la ciència des del feminisme. Durant els anys vuitanta i noranta va fer publicacions que qüestionaven el paper de les dones dins la cultura científica i feia crítica del coneixement científic amb una mirada feminista. Una de les seves aportacions

més trencadores va ser una crítica feminista de la física com a disciplina. Pot semblar sorprenent, ja que la seva crítica se situa no en dades estadístiques de la participació no paritària en la física, sinó en la radicalitat de qüestionar el coneixement que construeix i la forma que té de fer-ho.

A diferència de les crítiques a altres ciències, la crítica feminista de Harding a la física no consisteix en la introducció del gènere com a categoria analítica dins la física. La seva aportació radica a ser crítica amb el fet que la física es consideri el paradigma de la ciència, i a destacar quins són els valors que fan que això sigui així. Harding es qüestiona què diu de la societat el fet que la física sigui la ciència paradigmàtica, què diu del que es pensa del coneixement, de la ciència, de la recerca i de la comunitat científica.

Reflexiona sobre quines són les característiques del coneixement i les jerarquies implícites darrere del fet que la física tingui un estatus superior a les altres ciències.

Harding (1995) afirma que les ciències físiques constitueixen l'origen de la «filosofia positivista excessivament empirista». És a dir, considera que les ciències físiques són les responsables d'aquella forma d'entendre la realitat basada en l'experiència i en el coneixement empíric dels fenòmens naturals. Aquesta filosofia descarta la metafísica, considerada un tipus de coneixement imperfecte.

«Harding critica la influència que té aquesta disciplina sobre les altres.»»

te, i col·loca l'experiència com a base de tot el coneixement, no només pel que fa al seu origen, sinó també al seu contingut. Harding critica la influència que té aquesta disciplina sobre les altres, ja que aquest excés empirista de la filosofia positivista es trasllada a les ciències socials i això fa que les ciències socials s'oposin a elevar el gènere a una categoria teòrica. L'empirisme i el positivisme descarten que hi hagi una intervenció del pensament en la creació de coneixement i, per tant, aquests enfocaments impedeixen la reflexió crítica sobre les influències socials dels seus sistemes conceptuals. Existeix, doncs, la creença que la física i la química modernes eliminen les característiques antropomòrfiques, és a dir, que no empenen nocions pròpies de la conducta humana per explicar entitats no humanes. Com que es basen en l'experiència i es considera que els sentits són l'única via al coneixement, la física i la química es valoren com a ciències que només desxifren la natura, sense que hi hagi una intervenció per part del pensament de les persones que s'hi dediquen.

Així doncs, la formació dels físics i les físiques no inclou la teoria crítica, la relació de la disciplina amb la societat o la filosofia de la ciència, de manera que es descarta tot allò que ha mostrat utilitat en les ciències socials, impeding el desenvolupament de la teoria crítica interpretativa. S'anima les persones que estudien física, doncs, a adquirir alts nivells d'abstracció en els continguts que aprenen, sense cap connexió real, complexa i crítica amb la forma en què s'ha arribat a aquells coneixements. Aquest tipus de reflexió, en canvi, seria útil per comprendre la disciplina en un context social i, per tant, tractar-la de forma més completa. Per a Harding (1995), la teoria i les capacitats crítiques interpretatives són fonamentals per compren-

dre com expliquen i haurien d'explicar les persones científiques les regularitats del món natural i les seves tendències causals. En la ciència física i la pedagogia de la física se sol esborrar tot el context que envolta els coneixements. Les persones que estudien física aprenen una teoria, una formulació matemàtica d'un fenomen físic, sense que es doni importància a qui ha arribat a aquella

formulació, com ho ha fet o com interpreta la realitat gràcies a aquella teoria científica. En realitat, aquesta forma de fer s'assembla força a la manera en què dins de la física es tracta l'objecte físic. El sistema físic s'estudia i es teoritza aïllat del seu entorn, sense interaccions amb el medi. Es fa així per poder fer una llei universal, per poder fer generalitzacions que es puguin aplicar a qualsevol context.

Harding defensa que la física s'ha de deixar enrere com a paradigma de la ciència i que, en canvi, la ciència social crítica i reflexiva ha de ser el model de totes les ciències. En aquest cas, si la física presentés uns requisits especials per arribar a explicacions adequades, serien precisament això: especials (Harding, 1995). És a dir, segons Harding, si general-

ment es considera que les condicions necessàries per a una recerca social varien, això demostra que les condicions de l'explicació científica en la física no són i no poden ser paradigmàtiques. Les condicions per estudiar sistemes físics són justament l'aïllament del sistema, la universalitat de les constants, entre altres. Són condicions que no poden extrapolar-se a la resta de ciències i que busquen una generalització que no es pot fer en altres disciplines. És per això que establir la física com a ciència paradigmàtica pot provocar que les altres disciplines es vulguin amollar a aquesta forma d'arribar al coneixement, encara que sigui contrària a la forma de fer que

«Tractar la física com a paradigma de la ciència és, doncs, perillós.»

els és pròpia. La capacitat limitada de les disciplines que no són la física per afirmar universalitat és considerada com una manca de puresa, però només és així perquè es compara amb la física.

Un dels arguments que emprà Harding per desbancar l'hegemonia de la física com a paradigma de la ciència és el fet que la formulació matemàtica usada per descriure els fenòmens físics i la seva explicació no són el mateix. Harding (1995) afirma que, si bé sovint s'entenen totes dues com la mateixa cosa, no es pot afirmar que ho siguin, ja que entre la formulació matemàtica i l'explicació hi ha d'haver una interpretació social. És a dir, la formulació matemàtica de les lleis de Newton no és una explicació d'aquestes, sinó que requereix una traducció al llenguatge ordinari. Les lleis de Newton no són només les expressions matemàtiques de les lleis, sinó també les interpretacions d'aquestes fórmules, que ens permeten conèixer quan ens trobem davant de casos que serveixen d'exemples concrets de les fórmules (Harding, 1995). Amb aquest argument vol demostrar que malgrat el que aquella filosofia positivista empirista de la física vulgui defensar, sí que hi ha la necessitat d'una interacció social per fer coneixement de la ciència.

També utilitza com a argument la particularitat de l'objecte físic. Afirma que, a diferència d'altres ciències, l'objecte de la física és matèria inanimada i no té interacció amb l'activitat humana. L'objecte d'estudi de la física no té, a diferència del d'altres disciplines, conductes intencionades i apreses. Per a Harding, això és una bona raó per considerar que la investigació física és una forma atípica de la recerca científica del saber (Harding, 1995). En efecte, la particularitat de l'objecte físic respecte del d'altres disciplines fa que quedi relegat a un pla abstracte on no existeix la interacció amb l'activitat humana. Això fa que aquest objecte físic sigui molt diferent de l'objecte d'estudi d'altres disciplines, establint una distància entre la física i les altres disciplines, que tenen més punts en comú entre elles. Tractar la física com a paradigma de la ciència és, doncs, perillós, ja que existeix una distància notable entre aquesta i totes les altres ciències.

Així, la crítica de Harding no consisteix en la demostració que les lleis de la física tenen una càrrega de gènere, sinó més aviat a concebre la disciplina com un extrem del continu de tradicions d'investigació carregades de valors. Encara que en la cultura al voltant de la física aquests valors no s'explicitin i fins i tot se'n negui l'existència, anàlisis com les de Harding evidencien allò que molts físics no volen sentir: que la física també és fruit dels valors socials del seu temps. L'androcentrisme d'aquesta ciència recau, segons Harding, en el fet de considerar-la paradigmàtica per la seva suposada garantia de resultats d'investigacions independents de valors gràcies als seus supòsits ontològics i metodològics bàsics. ●

Bibliografia

- Harding, S. 1995. *Feminismo y ciencia*. Barcelona: Morata.
 Keller, E. F. 1982. «Feminism and science». Dins: Keller, E. F. i Longino, H. E. 1996. *Feminism and science*. Oxford: Oxford University Press.

Imatge de fons: retrat de Sandra Harding dibuixat per Mina Kara. Font: Viquipèdia.

El Caire

Perpetuum mobile

El Caire és una ciutat en moviment constant, pel dinamisme dels seus carrers i mercats, el pes d'una història mil·lenària i un creixement imparable que planteja grans reptes urbanístics.

Carles Crosas Armengol
Universitat Politècnica de Catalunya

Vista del riu Nil travessant el Caire. Fotografia d'Aleix Saura i Àlex Uribe.

Attaba, el mercat ambulant més gran del Caire, vessa d'activitat des de primera hora del matí, en un formiguer continu de persones, vehicles i objectes de tota mena. Els crits dels venedors se senten entre el so incessant dels clàxons que componen una simfonia disharmònica eixordadora. Munions de persones desfilen arreu: algunes passegen de bracet, altres prenen el te, totes compren i venen... mentre es creuen amb transportistes que fan malabars sobre una bicicleta, amb carros de tota mena, cotxes, motocicletes i petits autobusos plens de gom a gom: tot és una demostració fascinant d'una mena d'ordre dinàmic urbà que la majoria confonem amb el caos.

Attaba és la metàfora de l'exuberància que caracteritza la gran megalòpolis africana i, juntament amb la plaça de l'Òpera i els jardins d'Az-bakeya, amb els seus viaductes i túnels, configura una gran intersecció urbana entre el centre modern i la ciutat islàmica. Precisament, la discussió sobre el futur d'aquest espai va ser l'excusa perquè més de dos-cents estudiants de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona de la Universitat Politècnica de Catalunya s'endinsessin a l'enteniment urbanístic d'aques-

ta gran ciutat i el seu futur, en el marc d'un projecte de col·laboració i transferència entre universitats de les dues lleres de la Mediterrània.

Amb una mirada més superficial, a ulls dels turistes, el Caire és una ciutat excessivament eixordadora i contaminada, una parada obligada en la visita que ofereixen els operadors turístics de camí a les excepcionals piràmides de Gizeh, a ponent de la ciutat. En una perspectiva històrica, el Caire és també «la ciutat dels mil minarets», que amb dificultats preserva la monumentalitat de la que va ser una ciutat islàmica excepcional, plena de mesquites, sabils i minarets, i amb el seu famós Khan el-khalili, un dels basars més emblemàtics de l'Orient Mitjà. Però als ulls dels urbanistes, el Caire és moltes més coses i és, sobretot, un miracle urbà: una ciutat-aixopluc per a més de vint milions de persones que viuen, literalment, al mig del desert.

Amb la conquesta àrab d'Egipte, el califa Omar Ibn al-Khattab va fundar el primer assentament urbà, Al-Fustat, al marge dret del riu, no gaire lluny d'on els romans havien establert abans una fortalesa i a uns quilòmetres de l'antiga Menfis, capital mil·lenària de

«Attaba és la metàfora de l'exuberància que caracteritza la gran megalòpolis africana.»

l'antic Egipte. Van ser, però, els fatamites els qui, el 969 dC, van crear el centre definitiu d'Al-Qahira, que va esdevenir en segles successius el gran centre de la cultura i el comerç del món islàmic, espai estratègic de connexió entre Àfrica i Àsia. Al segle XIX, el colonialisme va deixar-hi també l'empremta, amb una ciutat dibuixada a imatge i semblança de París, dissenyada per un equip d'experts recomanats pel mateix baró Hausmann a petició del kediv Ismaïl Paixà. En aquell moment, els carrers rectes, amb diagonals i *roundabouts*, van traçar el centre modern de la ciutat, que en anys successius va ser ocupat per edificis estil *Belle Époque* que encara donen avui un valor afegit a l'actual *downtown*.

En els límits occidentals d'aquest centre, el *perpetuum mobile* de la ciutat el representa també el moviment persistent de les aigües del gran riu. Tal com va escriure Heròdot, «Egipte és un regal del Nil» i el Caire és la quinta essència del do de les seves aigües. El riu més gran d'Àfrica dibuixa un corredor verd al mig del desert, definint una estreta franja de terres fèrtils fins a arribar al gran delta que s'estén fins a Alexandria, i en el punt d'inflexió del qual se situa el Caire. En aquest espai geogràfic, maresmes i conreus van ser progressivament relegats per la construcció urbana, sobretot quan les grans preses d'Asuan, aigües amunt, van establir el cabal del riu i van fer que la urbanització de les lleres fos segura. Amb aquest nou escenari, petits palaus i viles van establir-se sobre l'illa de Zamalek, i van colonitzar també l'anomenada «Ciutat Jardí»: oasis urbans on viu la vegetació en un país on gairebé no plou i on la proximitat del desert es fa present tothora amb el polsim daurat que tot ho cobreix.

Amb el pas dels anys, la indústria del turisme va disposar els millors hotels i restaurants en la imponent façana fluvial, i el passeig que voreja el Nil, conegut com la *Corniche*, va convertir-se en un constant objecte de desig. No obstant això, els llavis del riu no són només espais d'ús exclusiu per al

turisme, sinó que tenen també un caràcter més popular, sobretot en els espais on amarren les barques que permeten passejar pel riu. De nit, aquestes barques es converteixen en espais d'alegria i de festa per als joves, amb neons de tots colors, tocs d'estil *kitsch* i alegre música *shaabi*. De dia, més arran de l'aigua, és possible sentir el silenci i el dring de l'aigua quan es travessa el riu amb una faluca, la barca tradicional sense motor i amb una única vela, que mena amb gran destresa un patró que desafia els corrents del gran riu.

Però la condició *perpetuum mobile* va molt més enllà de la ciutat central i de les lleres del Nil, perquè el gran Caire ha crescut més i més enllà, durant mig segle, amb noves ciutats i barris satèl·lit escampats pel desert, articulats al voltant d'unes autopistes que col·lapsen diàriament i obliguen a fer trajectes insuportables a una part important de la població. Tot i que el Caire va ser la primera ciutat africana amb metro, avui té una xarxa clarament insuficient per fer front als reptes de la mobilitat sostenible, amb només dues línies en funcionament i una tercera en construcció.

En els intents fracassats per organitzar millor una metròpolis tan poblada, cal incloure-hi un nou deliri iniciat els darrers anys: la construcció de la «Nova Capital», un projecte faraònic per desplaçar tot el poder polític i administratiu (els ministeris i els milers de funcionaris que hi treballen) en una «nova ciutat» per a sis milions d'habitants, a uns quaranta quilòmetres a l'est de la «vella capital», en una proposta que vol competir amb els grans projectes urbanístics dels països més emergents del planeta.

Paradoxalment, la «ciutat informal» continua sent l'expressió més genuïna del gran Caire: es tracta d'extensions quilomètriques que no han tingut cap mena de planificació, amb edificis alineats en carrers d'una amplada mínima i sense cap mena de

«El *perpetuum mobile* de la ciutat el representa també el moviment persistent de les aigües del gran riu.»

serveis urbans, una «ciutat» feta d'estructures elementals de pòrtics de formigó i totxo que s'encimbellen fins a deu plantes, constituint un patró únic de superdensitat, on s'estima que viuen, «al marge», més de set milions de persones.

La desmesura del Caire urgeix polítiques i projectes adequats per a aquesta metròpolis tan singular, que dissenya el seu futur amb plans d'escala regional des dels anys 1950. D'acord amb els actuals Objectius de Desenvolupament Sostenible, caldrà

Attaba, el mercat més gran del Caire. Fotografia de l'autor.

intentar esborrar alguns dels patrons de l'urbanisme del segle XX que han dibuixat una ciutat dependent de l'automòbil, feta de barris monofuncionals i de *gated-communities*. La recerca de noves solucions no s'hauria de confondre, però, amb l'aplicació acrítica dels clixés de l'urbanisme global i benpensant, que pregonen solucions ecosostenibles i universals, capaces de «curar» tots els mals urbans de les ciutats. Descobrir les lliçons urbanes del seu passat i revelar l'ADN de la «vella capital» per reinterpretar-lo i reprojectar-lo al futur és el gran repte del segle XXI, per fer-la més habitable, més ecològicament equilibrada, més funcionalment eficient i més socialment justa. ●

Pep Bonet

Paisatges intervinguts

Portada: vista de la cala Llobards (Santanyí, Mallorca).

Pep Bonet, autoretrat.

Pàgines 20-21: zona d'Es Llobards.

Pàgina 44-45: cala Sa Calobra (Escorca, Mallorca).

Pàgina 51: cala Sa Calobra.

Pàgina 51: cala Sa Calobra.

Pep Bonet (Mallorca, 1974), fotògraf i cineasta, ha retratat i filmat paisatges i històries humanes d'arreu del món per denunciar els desequilibris que pateix el planeta i, també, per mostrar-ne la bellesa.

Alguns dels seus projectes s'han centrat en problemes de la població africana, com *Fe en el caos*, un assaig fotogràfic sobre les seqüeles de la guerra a Sierra Leone que va ser guardonat en el World Press Photo el 2007. En aquest mateix concurs ha estat premiat també el 2009 per *Identitat forçada*, sobre la vida dels transsexuals a Hondures, i el 2013 per *Into the shadows*, un curtmetratge sobre la població de Johannesburg. Ha rebut, a més, altres reconeixements, com el premi Horbach el 2015.

Pep Bonet també ha explorat el seu entorn més proper, en projectes com *Hidden landscapes* (2020), en què ha fotografiat les illes Balears des del cel, suspès en l'arnès d'un paramotor i utilitzant la fotografia infraroja per captar longituds d'ona que normalment no són visibles per a l'ull humà.

Les fotografies publicades en aquest número de COMPÀS D'AMALGAMA capten els efectes del turisme en el paisatge natural de les illes, un dels més bells i visitats de la Mediterrània. Com diu Bonet: «Separar-nos de la natura ha impulsat la nostra immensa capacitat de creixement i destrucció, però al mateix temps ha exposat la nostra fragilitat». ●

EXPOSICIÓ
ENTRADA LLIURE

PALAU ROBERT

Passeig de Gràcia, 107
08008 Barcelona
Tel. 932 388 091

palaurobert.gencat.cat

Segueix-nos a:

Fotografia: Jordi Fornas

**AL PALAU
(ROBERT)**

FINS AL 19.05.2024
#FELIUALPALAU

Generalitat
de Catalunya

sempre
endavant

Edicions de la Universitat de Barcelona

*Llibres de ciència,
cultura i actualitat*

Premi Joan Lluís Vives al
millor llibre de ciències
socials, arts i humanitats
2023

Premi Joan Lluís Vives
al millor llibre de ciència
i tecnologia 2023

Premi Joan Lluís Vives
a la millor coedició
interxarxa 2023

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Si us voleu subscriure a
COMPÀS D'AMALGAMA,
adreceu-vos a:
comercial.edicions@ub.edu

Adolf Florensa, s/n
08028 Barcelona
Tel. 934 035 430
www.edicions.ub.edu

